

**КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Між Бугом і Дніпром

**Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України**

Випуск I

**Присвячений 75-річчю утворення
Кіровоградської області**

**Кіровоград
Центрально-Українське видавництво
2014**

ББК 26.890 (4 УКР – 4 КІР)
УДК 908 (477.65)
М 58

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного архіву Кіровоградської області
(протокол № 14 від 15 грудня 2014 року)

Рецензенти:

Н.І.Біденко, кандидат історичних наук, доцент (м.Кіровоград),
Л.С.Тупчієнко, кандидат історичних наук, професор(м.Київ),
М.П.Тупчієнко, кандидат історичних наук, доцент (м.Кіровоград).

Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник
М 58 Центральної України /Випуск І. – Кіровоград:
Центрально-Українське видавництво, 2014. – 287 с.
ISBN 978-966-130-062-9

Збірник «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України» продовжує традиції публікації краєзнавчих
досліджень і матеріалів, започатковані «Краєзнавчим вісником
Кіровоградщини».

*Випуск І видання присвячується 75-річчю утворення
Кіровоградської області.*

ББК 26.890 (4 УКР – 4 КІР)
УДК 908 (477.65)

ISBN 978-966-130-062-9

<p>Збірник «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України» zareєстровано Головним управлінням юстиції у Кіровоградській області як друкований засіб масової інформації (Свідоцтво від 02.12.14 серія КГ №842/418 Р)</p> <p>Редакційна рада видання: Бабенко О.О., директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (головний редактор видання, голова редакційної ради) Бабенко О.А., керівник КУ «Кіровоград- ське обласне відділення Пошуково- видавничого агентства «Книга Пам'яті України» Білоус В.Б., к. філолог. н., провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області Гребньова В.Т., к. філолог. н., доц., старший науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області (відповідальний секретар) Козир І.А., к.і.н., доц., проректор з науково-педагогічної роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України Колечкін В.П., к.і.н., провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області Левченко Л.Л., д.і.н., доц., директор Державного архіву Миколаївської області Михида С.П., д. філолог. н., проф., зав. кафедрою зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка</p>	<p style="text-align: right;">ЗМІСТ</p> <p>Бабенко О.О. Кіровоградській області – 75.....5</p> <p style="text-align: center;">ЧАСТИНА І. СПАДЩИНА</p> <p>Маренець Л.В., Салод О.М. Зміни адміністративно – територіального поділу Кіровоградської області.....12</p> <p>Таляренко Л.М. Документальна база Державного архіву Кіровоградської області – джерело вивчення історії краю.....20</p> <p>Шевченко С.І. Археологічна минувшина Центральної України в публікаціях дорадянських місцевих авторів.....26</p> <p>Петренко І.Д. «Жінки – на Донбас!» .....33</p> <p style="text-align: center;">ЧАСТИНА ІІ. ДОКУМЕНТУМ</p> <p>Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об образовании Сумской, Кировоградской и Запорожской областей в составе Украинской ССР».....40</p> <p>Відомості про кількість населення у Кіровоградській області в розрізі районів (за даними Всесоюзного перепису населення 17 січня 1939 р.).....43</p> <p>«Обласні організації розпочали роботу».....45</p> <p>Слово депутата при відкритті І сесії обласної ради.....46</p> <p>Лист Кіровоградського обкому КП(б)У із привітанням командуванню 1-го штурмового авіакорпусу у зв'язку з присвоєнням корпусу звання гвардійського .....48</p> <p>«Про мобілізацію всього працездатного населення на сільськогосподарські роботи».....50</p> <p>«Це зроблено в 1957 році».....51</p>
---	--

<p>Орлик В.М., д.і.н., проф., зав. кафедрою гуманітарних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету</p> <p>Панченко В.Є., д. філолог. н., проф., професор кафедри літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія», заслужений діяч науки і техніки України</p> <p>Петренко І.Д., головний спеціаліст Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України</p> <p>Резнік В.В., к.політичних н., заступник голови Кіровоградської обласної державної адміністрації</p> <p>Ткаченко Т.О., директор Кіровоградського художнього музею, віце-президент ІКОМ України</p> <p>Філоретова Л.М., к.і.н., доц., декан факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка</p> <p>Редакційна колегія випуску: Бабенко О.О. (голова, головний редактор) Білоус В.Б., к. філолог. н. Гончарова Т.В., начальник відділу археографії та використання документів ДАКО Гребньова В.Т., к. філолог. н., доц. Колєчкін В.П., к.і.н. (відповідальний секретар) Маренець Л.В., заступник директора – головний зберігач фондів ДАКО Митрофаненко Ю.С., к.і.н., ст. викладач обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. В.Сухомлинського Чорний О.В., к.і.н., доц., заст. завідувача кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Янчуков С.М. (відповідальний редактор)</p>	<p>Республіці потрібен суверенітет.....54</p> <p>ЧАСТИНА III. MEMORIA Рябоконь Н.П., упорядник Герої - наші земляки (Біографічний довідник) 1. Герої Радянського Союзу – уродженці Кіровоградщини.....59 2. Герої Радянського Союзу, які у післявоєнні роки жили і працювали, а після смерті були поховані на Кіровоградщині.....121 3. Герої Соціалістичної праці, чий життя і діяльність пов'язані з Кіровоградщиною.....129</p> <p>ЧАСТИНА IV. EXPEDITIO Бабенко О.О., Петренко І.Д. Кременчуцькій ГЕС – 55: штрихи до історії. ....168</p> <p>ЧАСТИНА V. CONFERENTIA Гарашенко М.О. Велика Вітчизняна – проблеми досліджень у краєзнавчому аспекті на прикладі Новоукраїнського району.....176 Шевченко Б.Л. Радянський рух опору на території Маловисківщини у 1941-1945 рр. ....185 Петренко І.Д. Дещо про післякупаційний період (До 70-річчя звільнення Кіровоградщини від нацистських загарбників) .....204 Колєчкін В.П. Відновлення органів радянської влади після визволення Кіровоградської області від німецьких окупантів у 1944 р. ....210 Маренець Л.В. Доля українських остарбайтерів у матеріалах Державного архіву області.....215 Пасічник Л.М. Листи Хрущову (за матеріалами архівно-слідчих справ Державного архіву Кіровоградської області) .....220</p>
---	--

	<p>Гончарова Т.В. Перше демократичне скликання Кіровоградської обласної ради на зламі епох.....225</p> <p>Моліна О.А. Знам'янка – Чорноліська перлина.....232</p> <p>Бровченко П.Я., Телятник Н.В. «Духом народу висока, Вись моя...» .....235</p> <p>Білошапка В.В., Невмержицька К.П. З історії запровадження місцевої територіальної символіки в Олександрівському районі.....239</p> <p>Аніпченко Т.В. З історії освіти в с.Копанки Маловисківського району Кіровоградської області.....248</p> <p style="text-align: center;">ЧАСТИНА VI. CHRONIKA</p> <p>Шевченко Б.Л. Хроніка звільнення території Кіровоградської області від німецько-фашистських військ в кінці 1943 - на початку 1944 рр. ....254</p> <p>Колєчкін В.П. Хроніка найважливіших подій в історії Кіровоградської області .....276</p>
--	--

Олег Бабенко *

Кіровоградській області – 75

10 січня 1939 р. спільною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП (б) були створені декілька нових областей у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки. Серед інших була створена Кіровоградська область, до якої увійшли 30 районів, що раніше належали до Миколаївської, Одеської, Київської, Дніпропетровської та Полтавської областей.

Причиною створення трьох областей було продовження територіально-адміністративної реформи в СРСР, яка розпочалася у 1923 р. На першому етапі реформування відбулося збільшення розмірів адміністративно-територіальних одиниць колишньої Російської імперії. На цьому етапі знищувалися старі адміністративно-територіальні одиниці (губернії, повіти, волості) і створювалися нові - області, краї, округи, райони. На другому етапі реформи, починаючи з 1930 р., розпочинається ліквідація окружної ланки адміністративного управління, до 1933 р. округи були скасовані, але великий розмір областей, на думку радянського керівництва, знизив ефективність контролю за виробництвом і зробив систему управління областями і краями занадто громіздкою і неповороткою. Тому з 1934 р. розпочинається новий етап змін адміністративно-територіального устрою СРСР і УРСР, у ході якого і була вирішена доля нинішнього обласного центру.

Хоча Кіровоград вперше опинився на чолі адміністративної одиниці республіканського підпорядкування, історія міста як адміністративного центру налічувала у той час вже близько 180 років.

З самого початку заснування нинішній Кіровоград – тоді ще фортеця св. Єлисавети – стала фактичним центром Нової Сербії. До нового колонізованого краю увійшли землі від р. Кагарлик до Дніпра завдовжки 200 верст і шириною 30 верст. На південь від Нової Сербії

---

* **Бабенко Олег Олександрович**, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки письменників України, почесний краєзнавець України, лауреат обласних премій – краєзнавчої імені В. Ястребова та літературної імені Є.Маланюка.

був створений Новослобідський козацький полк (його центром також вважалася фортеця св. Єлисавети), який охоплював землі від Південного Бугу по верхів'ях Інгулу, Верблюжки, Самоткані. До його складу увійшла також частина запорізьких земель Нової Січі.

У 1764 р. з Нової Сербії та Новослобідського полку була утворена Єлисаветинська провінція у складі Новоросійської губернії, до якої увійшла значна частина північних земель Запорізької Січі. Після Кючук-Кайнарджійської мирної угоди між Російською імперією та Туреччиною провінція перестає бути прикордонною і втрачає своє воєнно-стратегічне значення.

У 1783 територія провінції була розподілена на повіти і включена до складу Катеринославського намісництва. Проте територія майбутньої Кіровоградщини і тепер опинилася у складі відносно компактної групи територій, зібраних у Новомиргородському, Єлисаветградському та Олександрійському повітах.

У 1795 р. території сучасної Кіровоградщини були на короткий час роз'єднані – Новомиргородський (з 1799 р. – Ольвіопольський) та Єлисаветградський повіти опинилися у складі Вознесенського намісництва, Олександрійський залишився у Катеринославському. Проте вже у 1802 р. всі три повіти були знову зібрані у складі новоствореної Миколаївської (з 1803 р. – Херсонської) губернії.

Перебуваючи у складі Херсонської губернії, Єлисаветград поступово перетворювався на визначний осередок ярмаркової торгівлі. У місті відбувалося 4 ярмарки на рік, тричі на тиждень – торги. Товари стікалися до міста з усієї європейської частини Російської імперії, Лівो- та Правобережної України.

У 1784 р. у повіті налічувалося трохи більше 2000 міських мешканців, на початок 20 ст. тільки у повітовому центрі мешкало 61,5 тис. осіб.

Інші повітові центри – Новомиргород та Олександрія – значно поступалися чисельністю населенню Єлисаветграду.

Вже наприкінці 19 ст. Єлисаветград став визначним промисловим осередком краю. Середня кількість робітників на промислових підприємствах складала 35-37 осіб. У місті працювало найбільше підприємство – завод Ельворті з 2000 робітників.

Єлисаветград був фактичним культурним осередком краю, маючи найбільшу серед трьох повітових центрів частку письменних мешканців, найбільш визначні освітні та культурні заклади. Тут почав працювати перший український професійний театральний колектив під керівництвом М.Л.Кропивницького, який увійшов в аналі історії світової культури як «Театр Корифеїв». Із 25 навчальних закладів

вищого розряду трьох повітів провідні зосереджувалися саме у майбутньому обласному центрі.

Перша світова війна 1914-1918 рр. і революційні події 1917-1921 рр. не змінили суттєво статус міста. В Єлисаветграді зосереджувалися органи земського самоврядування, які фактично організовували життя повіту під час формування Української Народної республіки, гетьманату П. Скоропадського, періоду наступу Добровольчої армії. Єлисаветград постійно був бажаною ціллю для більшовицьких військ в наступальних операціях на одеському напрямку. У місті розташовувалися більшовицькі війська, що намагалися контролювати сільські волості. Місто було піддане погрому бригадою «червоного» отамана Григор'єва під час повстання, що почалося в Олександрійському повіті.

У післяреволюційний час Єлисаветград – з 1924 р. Зінов'євськ – став центром нової територіально-адміністративної одиниці – округу. Разом з тим значна частина районів майбутньої Кіровоградщини опинилася у складі Олександрійського та Первомайського округів. Окремі райони належали до Дніпропетровського, Кременчуцького, Уманського округів. У той же час, коли у 1925 р. Олександрійський округ було ліквідовано, 5 його районів знову були підпорядковані Зінов'євську.

У 1930 р. були скасовані округи і утворений Зінов'євський район УРСР, який з 1932 р. увійшов до складу Одеської області. У 1934 р. місто було перейменовано ще раз. Тепер воно називалося Кірове. Одеській області тепер було підпорядковано 50 адміністративних одиниць – 4 великих міста і 46 районів. Такі розміри не дозволяли керівництву області контролювати і організовувати діяльність всіх суб'єктів господарювання, кількість яких суттєво зросла за часів першої п'ятирічки. Особливо це стосувалося периферійних районів суміжних областей, до яких належали і райони майбутньої Кіровоградської області.

Метою нового етапу реформування було наближення керівних органів до безпосередніх об'єктів управління, посилення контролю за промисловими підприємствами, кількість яких зросла за період виконання 1-го п'ятирічного плану і колгоспами, становище в яких стабілізувалося за час «сталінського неоНЕПу» і які дозволяли собі певні економічні вольності на зразок перевищення розмірів присадибної ділянки понад встановлений для артілі наділ і здачу земель в оренду одноосібним господарствам за половину врожаю. Окрім того зростала кількість МТС, що працювали з колгоспами на засадах господарчого розрахунку, хоча і фінансувалися державою.

Розвиток машино-тракторних станцій вважався у той час найважливішим засобом підйому продуктивності сільського господарства. Новостворені МТС одночасно страждали від нестачі запасних частин до тракторів і комбайнів, вимагали прискіпливого керівництва і суттєвої допомоги з боку республіканських органів влади. Серйозними були наміри керівництва СРСР щодо розширення промислового потенціалу області, зокрема щодо забезпечення населення країни товарами масового попиту та новими видами продовольчих товарів відповідно до третього п'ятирічного плану розвитку країни.

У 1939 р. місто було перейменовано у Кіровоград і визначено центром нової області. Фактично протягом місяця областю керувало Оргбюро ЦК КП(б)У у складі представників ЦК А.А. Мірошкіна, Колупаєва, Лободи та Оргкомітет Президії Верховної Ради УРСР, який очолював В.П. Іщенко. Перше їхнє засідання відбулося 17 січня 1939 р. у присутності Голови Верховної Ради УРСР Л.Р.Корнійця, заступника голови Оргкомітета Луценка, заступника завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У Терещенка та начальника міського відділу НКВС Коробцова. На засіданні були зроблені перші кадрові призначення, які головним чином стосувалися організації господарського життя нової області. Починаючи з другого засідання, Оргбюро і Оргкомітет почали усунення «недоліків».

24-27 лютого 1939 р. відбулася перша Кіровоградська обласна партійна конференція, яка обрала перший склад Обласного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. Проте першим секретарем Обкому було обрано А.А. Мірошкіна – представника Оргбюро ЦК. Протягом року у колгоспах були усунені відхилення від Статуту сільськогосподарської артілі, були значно зменшені недоїмки із постачання м'яса та молока, проведена весняна сівба, а восени – збір урожаю, налагоджено роботу МТС, введені заходи з посилення відповідальності за порушення трудової дисципліни на промислових підприємствах, сформований радянський та партійний апарат обласного управління, збільшена кількість комуністів та комсомольців.

Лише після цього в області були проведені вибори до обласної Ради. Перша сесія Ради, яка відбулася 31 грудня, обрала обласний виконавчий комітет, який очолив колишній голова Оргкомітету ВР УРСР В.П. Іщенко. Вже у березні 1940 р. друга обласна партійна конференція завердила постійний склад обкому КП(б)У та новий склад бюро обкому з 9 осіб. Першим секретарем обласного комітету КП(б)У став Ф.С. Горенков, який очолював обласну організацію до

1946 р. Тепер область мала повний набір радянських управлінських організацій і могла продовжити існування як повноцінна адміністративна одиниця.

Отримавши у непрості часи високий статус обласного центру республіки, Кіровоград з честю проніс його через всі буремні події другої половини 20 ст. – Велику Вітчизняну війну, повоєнну відбудову, розквіт і падіння радянської держави. Місто і зараз продовжує залишатися інтелектуальним, культурним, промисловим та адміністративним центром нашого регіону – невід’ємної частини великої соборної, суверенної України.

Частина I

СПАДЩИНА

Лілія МАРЕНЕЦЬ*
Ольга САЛОЇД**

Зміни адміністративно – територіального поділу Кіровоградської області

Адміністративно-територіальний устрій є однією з найважливіших характеристик державної системи, її основа, відповідно до якої формується територіальна організація влади.

Процес формування оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою є довготривалим, в основі якого значну роль відіграють економічні та суспільно-політичні фактори.

За 75-річну історію Кіровоградської області на її теренах кілька разів відбулися суттєві реформи адміністративно-територіального устрою. Особливо значної трансформації зазнала мережа сільських районів, які пройшли через укрупнення, ліквідацію старих та утворення нових районів, що, у свою чергу, фактично визначило перспективи розвитку сільських населених пунктів на подальший час.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 р. утворена Кіровоградська область. Адміністративним центром області стало місто Кірове з одночасним його перейменуванням в м. Кіровоград. Інакше в СРСР виникла б друга Кіровська область. Перша з такою назвою існувала з 1934 року з центром у м. Кірові (колишня Вятка) в Росії.

Наша область мала тоді дещо інші географічні межі порівняно із сьогоденніми, зокрема, була менш видовженою із заходу на схід. До складу створеної Кіровоградської області увійшло 30 районів: 13 районів Миколаївської області – Олександрійський, Аджамський, Бобринецький, Витязівський, Долинський, Єлисаветградківський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Новгородківський, Новопраський, Петрівський, Устинівський; 10 районів Одеської

---

* **Маренець Лілія Володимирівна**, заступник директора – головний зберігач фондів Державного архіву Кіровоградської області, почесний краєзнавець Кіровоградщини.

** **Салоїд Ольга Миколаївна**, старший науковий співробітник відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

області – Великоvisківський, Добровеличківський, Маловисківський, Піщанобридський, Рівнянський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Тишківський, Хмелівський; 5 районів Київської області – Олександрівський, Златопільський, Кам'янський, Підвисоцький, Чигиринський; 2 райони Полтавської області – Новогеоргіївський, Онуфріївський.

Під час німецької окупації 1941-1944 рр. Кіровоградська область була підпорядкована Райхскомісаріату «Україна».

На початку 1945 р. було розділено Олександрійський район, внаслідок чого у складі Кіровоградщини з'явився Червонокам'янський район.

У довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ» на 1 вересня 1946 р. Кіровоградська область подана у складі 31 району: Аджамського, Бобринецького, Великоvisківського, Витязівського, Добровеличківського, Долинського, Єлисаветградського, Златопільського, Знам'янського, Кам'янського, Кіровоградського, Компаніївського, Маловисківського, Новгородківського, Новоархангельського, Новогеоргіївського, Новомиргородського, Новопразького, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Онуфріївського, Петрівського, Підвисоцького, Піщанобридського, Рівненського, Тишківського, Устинівського, Хмелівського, Червонокам'янського, Чигиринського.

Такий склад області зберігався до 1954 р. 7 січня 1954 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про створення у складі Української РСР Черкаської області» Златопільський та Кам'янський райони Кіровоградської області відійшли до складу створеної Черкаської області.

У лютому 1954 р. згідно з Указом Верховної Ради СРСР від 17 лютого 1954 р. до складу Кіровоградської області увійшли Гайворонський, Голованівський, Вільшанський та Ульяновський (до 1949 р. Грушківський) райони Одеської області, а Указом Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1954 р. Чигиринський район Кіровоградської області відійшов до складу Черкаської області.

26 березня 1957 р. населені пункти Голованівськ, Добровеличківка, Єлисаветградківка, Олександрівка, а 3 червня Новоархангельськ та Нова Прага віднесені до категорії селищ міського типу.

14 травня 1957 р. смт. Долинська, смт. Помічна, смт. Мала Виска віднесені до категорії міст районного підпорядкування.

За указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 червня 1957 р. ліквідовано Тишківський район. Уся його територія увійшла до складу Добровеличківського району.

29 вересня 1958 р. відбулося укрупнення Кіровоградського, Маловисківського та Новомиргородського районів за рахунок територій сільрад ліквідованого Великовисківського району. До Маловисківського району перейшли Великовисківська, Івано-Благодатненська і Мар'янівська сільради. До Новомиргородського – Веселівська, Володимирівська та Іванівська сільради. До Кіровоградського району – Миколаївська, Овсяниківська, Олексіївська і Олено-Косогорівська сільради.

21 січня 1959 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР ліквідовано Червонокам'янський район, його територія увійшла до складу Олександрійського району.

20 травня 1959 р. у зв'язку із затопленням території і переселенням переважної більшості населення в район будівництва Кременчуцької гідроелектростанції і у зв'язку з тим, що м. Новогеоргіївськ внаслідок цього фактично припинило своє існування виконком Кіровоградської обласної ради прийняв рішення № 415 про віднесення смт. Хрущов до категорії міст районного підпорядкування і присвоєння йому назви м. Новогеоргіївськ.

16 липня 1959 р. ліквідовано Аджамський район. Його територія розподілилась між Кіровоградським (Високобайрацька, Веселівська, Гаївська, Клишківська сільради), Новгородківським (Покровська, Тарасівська сільради) та Новопраським (Червоноярська та Нововолодимирівська сільради) районами.

Тоді ж було ліквідовано і Підвисоцький район. Підвисоцька, Лелеківська, Кам'янецька, Свердликівська, Торговицька, Нерубайська, Небелівська сільради відійшли до Новоархангельського району, а Копенкуватська, Розсохуватецька, Покотилівська, Перегонівська та Лебединська сільради – до Голованівського.

На виконання Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 листопада 1959 р. «Про укрупнення Бобринецького, Олександрівського і Новоукраїнського районів Кіровоградської області» були ліквідовані Витязівський, Єлисаветградківський та Піщанобридський райони. Територія Витязівського району, окрім Шишкінської та Павлогірської сільрад (передані Рівненському району), відійшла Бобринецькому району.

Єлисаветградківський район, крім Мотронівської сільради (передана Знам'янському району) та Оситнязької сільради (передана

Кіровоградському району) відійшов до Олександрівського району. Піщанобридський район відійшов до складу Новоукраїнського району.

Цим же Указом були ліквідовані Златопільський район Черкаської області. Територія 9-ти сільрад та м. Златопіль були передані до складу Новомиргородського району Кіровоградської області.

За рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради від 23 грудня 1959 р. №1145 територія Веселокутської сільради Олександрівського району передана до складу Знам'янського району.

13 січня 1960 р. на підставі рішення облвиконкому № 35 селища Златопіль і Новомиргород були об'єднані в один населений пункт – м. Новомиргород, який був віднесений до категорії міст районного підпорядкування.

У січні 1960 р. відбулась передача території Тернівської сільради Добровеличківського району до складу Новоархангельського (рішення облвиконкому від 28 січня 1960 р. № 76).

17 березня 1961 р. виконком Кіровоградської обласної ради, враховуючи, що смт. Хрущов і нове місто, за яким зберігалась назва Новогеоргіївськ, забудовувалися як один адміністративний центр, прийняв рішення № 173 про об'єднання смт. Хрущов і м. Новогеоргіївськ в м. Хрущов Новогеоргіївського району і віднесення його до категорії міст районного підпорядкування.

4 квітня 1961 р. Розсохуватецька сільська рада Голованівського району була передана до складу Новоархангельського району, а с. Квітка і с. Петрівське Миколаївської сільради Кіровоградського району внісши до складу Великовисківської (с. Квітка) й Оникіївської (с. Петрівське) сільрад Маловисківського району.

У жовтні 1961 р. у зв'язку з тим, що населений пункт, розташований навколо нікелевого заводу Голованівського району, досяг певного рівня благоустрою, має державний житловий фонд, і в ньому проживає 2500 чоловік, Кіровоградський облвиконком прийняв рішення про віднесення населеного пункту нікелевого заводу до категорії селищ міського типу, присвоївши йому назву Побузьке (рішення від 13 жовтня 1961 р. № 735).

3 квітня 1962 р. Веселівська сільрада Новомиргородського району передана до складу Маловисківського району.

На підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про укрупнення сільських районів Кіровоградської області» від 30 грудня 1962 р. ліквідовані Гайворонський, Голованівський, Компаніївський, Знам'янський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Вільшанський, Онуфріївський, Устинівський та Хмельівський райони,

залишивши поділ області на 12 укрупнених районів: Бобринецький, Добровеличківський, Долинський, Кіровоградський, Кремгесівський, Маловисківський, Новоархангельський, Новоукраїнський, Олександрійський, Олександрівський, Петрівський, Ульяновський.

У жовтні 1962 р. м. Хрущов перейменовано на м. Кремгес. 1 квітня 1963 року до складу Кремгесу з Кременчука Полтавської області передано селище міського типу Власівка на лівому березі Дніпра.

У зв'язку з об'єднанням обласних промислових і обласних сільських рад депутатів трудящих УРСР і враховуючи пропозиції про розукрупнення районів, Президія Верховної Ради УРСР Указом від 4 січня 1965 р. постановила внести зміни в адміністративне районування і затвердила 394 райони республіки, у тому числі у Кіровоградській області: Бобринецький, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Кремгесівський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Петрівський, Ульяновський. Міста Гайворон та Новомиргород були віднесені до категорії міст районного підпорядкування.

Рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради від 27 жовтня 1965 р. № 539 села Октябрське і Петрівське Оникіївської сільради, с. Квітка Великовисківської сільради Маловисківського району та с. Солдатське Миколаївської сільради Кіровоградського району передані Іванівській сільраді Новоукраїнського району.

8 грудня 1966 р. були змінені межі Долинського і Петрівського районів: Братолюбівська, Варварівська і Кіровська сільради Петрівського району відійшли до складу Долинського району.

Президія Верховної Ради УРСР Указом від 8 грудня 1966 року утворила в Українській РСР 81 новий район. У тому числі у Кіровоградській області: Вільшанський район (центр – с. Вільшанка) в складі Вільшанської, Добрянської та Станкуватської сільрад Добровеличківського району; Березовобалківської, Йосипівської, Коритно-Забузької, Котовської, Плоско-Забузької, Сухоташлицької та Чистопільської сільрад Голованівського району. Утворено також Онуфріївський (центр – с. Онуфріївка) і Устинівський (центр – с. Устинівка) райони.

9 серпня 1967 р. Первомайська сільрада Новомиргородського району була передана до складу Маловисківського району.

14 травня 1968 р. районні центри – с. Вільшанка Вільшанського району, с. Онуфріївка Онуфріївського району та с. Устинівка Устинівського району, віднесені до категорій селищ міського типу.

У червні 1968 р. м. Кремгес перейменовано в м. Світловодськ, Кремгесівський район – у Світловодський.

3 липня 1974 р. рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради № 270 були внесені деякі зміни в адміністративно-територіальний поділ окремих районів області, а саме:

села Баштине, Новопетрівка і Цвіткове Кіровської сільради Долинського району передані Червонокосянтинівській сільраді Петрівського району;

села Брусівка, Кочубеївка і Новоріччя Брусівської сільради Компаніївського району передані до складу Степанівської сільради Устинівського району;

села Івано-Благодатне Великовисківської сільради Маловисківського району передано до складу Грузьківської сільради Кіровоградського району;

Шишкінська сільрада Новоукраїнського району передана до складу Компаніївського району.

28 квітня 1976 р. рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради № 193 с. Нововасилівка Великосеверинівської сільради Кіровоградського району передано до складу Трепівської сільради Знам'янського району, а с. Вись і с. Ковалівка Веселівської сільради Новомиргородського району передані до складу Мар'янівської сільради Маловисківського району.

У серпні 1976 р. був взятий на облік і віднесений до категорії селищ міського типу новозбудований населений пункт рудоуправління № 3 Східного гірничо-збагачувального комбінату Маловисківського району, якому Указом Президії Верховної Ради УРСР від 20 липня 1976 р. присвоєно назву – селище Смоліне.

9 липня 1985 р. с. Коханівка Богданівської сільради Устинівського району було передано в підпорядкування Суботцівської сільради Знам'янського району.

За останній час пройшли деякі зміни адміністративно-територіального поділу Кіровоградщини: розширено смуги окремих міст і селищ міського типу, утворено, об'єднано, розукрупнено або ліквідовано окремі сільські ради, деякі населені пункти і сільські ради перейменовано, а об'єднаним населеним пунктам, які зрослись між собою, присвоєно одну назву. Деякі населені пункти знято з обліку.

Станом на 01.01.2014 р. територія Кіровоградської області розподілена на 21 район: Бобринецький, Гайворонський,

Вільшанський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Світловодський, Ульяновський, Устинівський.

В області 4 міста обласного (Знам'янка, Кіровоград, Олександрія, Світловодськ) та 8 районного значення (Бобринець, Гайворон, Долинська, Мала Виска, Новомиргород, Новоукраїнка, Помічна, Ульяновка), 27 селищ міського типу, 376 сільських рад та 996 сільських населених пунктів.

Таким чином, шлях до остаточного і органічного сполучення всіх земель сучасної Кіровоградщини в єдине ціле був складним і довготривалим. На формування області впливали співвідношення різних географічних зон, історичні епохи, економічні і політичні фактори. За складністю історичного поступу, багатством природних ресурсів, різноманітністю мальовничих ландшафтів, мультикультурністю походження населення Кіровоградська область є своєрідною мікромоделлю європейської держави. Сьогодні Кіровоградська область складає єдиний організм з гармонійним функціонуванням, кожна ланка якого зберегла своє історичне, економічне й соціальне значення, консолідуючись під егідою спільної державно-національної ідеї.

Література та джерела:

1. Изменения в административно-территориальном делении Одещины (1803-1960). // Государственный архив Одесской области. Путеводитель. – Одесское книжное издательство, 1961. – 386 с.
2. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. – К.: УРЕ, 1972. – 815 с.
3. Кіровоградська область. Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 2012 року. / керівник проекту Ковальчук М.М., упорядники: Скворцов Д.В., Тимофієва Н.Г. – Кіровоград, 2013. – 232с.
4. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. / За загальною редакцією О.В.Чуднова. – Кіровоград, 2008. – 640 с.
5. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. – К-д: ВУМС, 1992. – 175 с.
6. Указ Президії Верховної Ради СРСР про створення Сумської, Кіровоградської і Запорізької областей у складі Української ССР // Правда – 1939. – 11 січня. – с.1.
7. Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про створення у складі Української РСР Черкаської області” Златопільський та Кам'янський райони

Кіровоградської області відійшли до складу створеної Черкаської області. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1954. – № 1. – С. 6.

8. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про від'єднання Чигиринського району Кіровоградської області до складу Черкаської області». // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1954. – № 4. – с.63.

9. Указ Президії Верховної Ради РСР «Про укрупнення сільських районів Кіровоградської області. // Кіровоградська правда – 1963. – 3 січня. – С.1.

10. Указ Президії Верховної Ради РСР «Про внесення змін в адміністративне районування Української РСР. // Кіровоградська правда – 1965. – 5 січня. – с.1.

11. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про утворення в Українській РСР 81 новий район. // Комуністична праця – 1966. – 10 грудня. – с.1.

12. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2122, арк.116.

13. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2129, арк.148.

14. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2128, арк.109.

15. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2131, арк.3.

16. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2304, арк.15.

17. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2445, арк.171.

18. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2459, арк.38.

19. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2465, арк.1.

20. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2465, арк.1.

21. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2478, арк.1-2.

22. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2482, арк.73.

23. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2605, арк.6.

24. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2606, арк.136.

25. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2740, арк.107.

26. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2744, арк.102.

27. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2744, арк.104.

28. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2762, арк.141.

29. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.2896, арк.168.

30. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.3529а, арк.122.

31. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.3676, арк.13.

32. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.3821, арк.189.

33. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.3952, арк.118.

34. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр.4839, арк.72-73.

35. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 5, спр.49, арк.44.

36. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 5, спр.65, арк.23.

37. ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 6, спр.548, арк.165.

38. Хроніка. // Ленінець – 1959. – 15 листопада. – с.4.

Лариса ТАЛЯРЕНКО*

Документальна база Державного архіву Кіровоградської області – джерело вивчення історії краю

Державний архів Кіровоградської області розпочав свою історію у листопаді 1925 року, але його створення мало певну передісторію.

На початку XX ст. на терені сучасної Кіровоградщини державних архівів не існувало – архівні документи зберігалися у відомчих і приватних архівах. Відсутність належного обліку, необхідних умов зберігання документів призводили до їх пошкодження, безпідставного знищення, в результаті чого вагома частина документальної бази по вивченню історії і культури краю та держави в цілому зазнала не виправних втрат.

У 1918 році при Єлисаветградському ревкомі було організовано комісію, завданням якої було проведення обстеження відомчих архівів, виявлення у них цінних документів і зосередження їх в одному місці (Р-250). Це була перша спроба створення державного архіву у м. Єлисаветграді.

Наказом Єлисаветградського політвиконкому від 05 липня 1920 р. № 61 була утворена комісія для обстеження архівів, що існували у м. Єлисаветграді (Р-218), а в жовтні 1920 р. Єлисаветградським політвиконкомом було прийнято рішення про створення повітового архіву у приміщенні колишньої земської управи. Але це рішення не було виконано у зв'язку із здійсненням першочергових завдань на той час по боротьбі із голодом, паливною кризою, розрухою.

До питання створення архіву влада знову повернулась у 1924 році. Було знову утворено комісію, проведено обстеження стану архівів, за результатами подано доповідну записку на розгляд Єлисаветградському окрвиконкому. У доповідній засвідчувалось, що архіви знаходяться у незадовільному стані, багато цінних документів суду, міської думи, управи, держбанку, казначейства взагалі загинули під час пожежі (Р-250).

---

* **Таляренко Лариса Миколаївна**, начальник відділу обліку, довідкового апарату та інформаційних технологій Державного архіву Кіровоградської області

17 листопада 1925 року на засіданні Президії Зінов'євського окрвиконкому було прийнято рішення про організацію на базі архіву Зінов'євського окрвиконкому архівного управління. Саме від цього часу і до сьогодні, незважаючи на складні соціальні і політичні умови, важкі фінансові часи, попри всі зміни у назві та підпорядкуванні, архів виконував і виконує важливі завдання щодо реалізації законодавства про архівну справу, повноцінне формування Національного архівного фонду, забезпечення збереження і загальнодоступності архівних інформаційних ресурсів. Ці завдання є невід'ємною частиною функцій і повноважень архіву.

Сьогодні Державний архів Кіровоградської області зберігає документи з 1782 по 2013 роки – 8236 фондів, 1315406 од.зб. документів на паперовій основі, у тому числі 44 фонди, 27303 од.зб. документи періоду незалежності. Також зберігаються 218 од.зб. науково-технічної документації, 250 од.зб. кінодокументів, 23537 од.обл. фотодокументів та 290 од.зб. фотодокументів, 67 од.обл. відеодокументів.

Документальну базу архіву можна поділити на такі види:

Фонди періоду до 1917 року;

Фонди періоду після 1917 року;

Фонди партійних, комсомольських органів, документів КДБ;

Фонди періоду незалежності;

Кіно-; фото-; фоно-; та відеодокументи;

Друкований фонд та науково-довідкова бібліотека.

Документи дореволюційного періоду висвітлюють економічний, політичний і культурний розвиток Єлисаветградського, Олександрійського та Бобринецького повітів Херсонської губернії, історію заселення та освоєння земель навколо фортеці святої Єлисавети, утворення військових поселень, розвиток ремесел та торгівлі, інформують про громадське життя та побут населення.

Фонди цього періоду репрезентовані документами органів влади (волосних правлінь, сільських правлінь Єлисаветградського повіту), органів установ міського та земського самоврядування (магістрату, ратуші, міських дум та управ, ремісничої управи та повітової земської управи, канцелярії повітових предводителів дворянства, Єлисаветградської повітової дворянської опіки, міщанських управ), судових органів і установ поліції, органів межування державних, громадських і приватних землеволодінь та охорони лісів (межові канцелярії, лісництво), навчальних та релігійних закладів, а також інформацію про національний та класовий склад населення краю, організацію і діяльність установ міського та земського

самоврядування, податки, військові та інші повинності, становище і розвиток промисловості, торгівлі, будівництва, народної освіти, культури. Тут зберігаються цікаві документи з історії управління межуванням охорони та впорядкування лісів на казенних і приватних землях, відомості про діяльність духовних правлінь та релігійних закладів, будівництво, оформлення та майно храмів, метричні книги православного, римсько-католицького, іудейського та протестантського віросповідань.

У метричній книзі Церкви на честь Володимирської ікони Божої Матері м.Єлисаветграда (ф-349) є запис про народження 16 липня (за старим стилем) 1880 року Володимира Кириловича Винниченка. Окрім згаданої метричної книги, зберігаються документи і матеріали, які фрагментально відтворюють різні періоди життя В. Винниченка. У документах Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії (ф-59) є свідчення про навчання В. Винниченка. Звичайно у той час ніхто не знав, ким виросте цей хлопчик, проте пройшли роки і ми знаємо цю людину, як політичного і державного діяча, прозаїка, драматурга, художника, неординарну особистість, нашого знаменитого земляка.

У документах фонду «Єлисаветградська міська управа» (ф-78) містяться відомості про побудову у 1897 році у Єлисаветграді водогону, збудовану міську електростанцію та введену в дію у 1907 році. На той час серед документів Міністерства фінансів лише 86 міст імперії мали електроосвітлення. У Єлисаветграді ж у 1912 році, зважаючи на збільшення попиту на електроенергію, міським управлінням було відкрито другу електростанцію. Цікавою подією в житті Єлисаветграда стало відкриття трамваю у 1897 році та відкриття нових трамвайних ліній протягом 1910-1914 років.

Значну частину архівних документів складають документи після 1917 року, які збереглися у фондах органів державної влади і державного управління, промислових підприємств, установ і організацій сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку, науки, освіти і культури, профспілкових і громадських організацій. В них міститься матеріал періоду 1917-1920 років (фонди виконкомів рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, військово-революційних комітетів), який відображає період державного відродження України, період зростання національної свідомості та активності українського народу, зокрема добу національно-визвольних змагань на Єлисаветградщині.

Документи цього періоду також розкривають історію селянських виступів та становлення системи радянської влади. Матеріали з історії розвитку промисловості і сільського господарства, будівництва,

транспорту, зв'язку, науки та культури, профспілкового руху та інших громадських організацій до початку другої світової війни та за післявоєнний період.

Фонди партійних, комсомольських органів та організацій (обкому партії, обкому комсомолу, міськкомів, райкомів партії та комсомолу, окремих первинних партійних і комсомольських організацій установ, організацій і підприємств) за 1920-1941 роки та 1944-1991 роки містять інформацію про діяльність в області комуністичної партії та комсомолу, суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток краю. Ця група документів також розкриває історію підпільного руху на окупованій території Кіровоградської області у період Другої світової війни.

У фонді Управління Комітету державної безпеки по Кіровоградській області зберігаються архівно-слідчі справи жертв політичних репресій 1920-1950-х років та фільтраційні справи на осіб, примусово вивезених з території України на роботу до Німеччини. Ці документи дозволяють глибоко вивчити та чітко встановити причину та глибину історичних явищ періоду тоталітарного соціалізму (колективізацію, голодомор, злочинну політику масового терору, механізм репресій стосовно окремих соціальних і етнічних груп населення), прослідкувати умови життя наших співвітчизників у Третньому рейху, їхні долі після повернення з гітлерівського рабства.

Фонди періоду незалежності також цікаві з історичної точки зору. Документальні матеріали відображають процес утворення незалежної Української держави, перші кроки її становлення, процес державотворення, реформування всіх сфер соціально-економічного життя на території області.

Доповненням до джерел вивчення історії краю є фонди особового походження. На зберіганні знаходиться 72 особових архівних фондів, які налічують 5852 од.зб. Документи особових фондів охоплюють період з 1772 року по сьогоднішній день.

Особові фонди Державного архіву Кіровоградської області – це підбірки документів землевласників, громадських діячів, учасників революційних подій в Україні початку ХХ ст., комсомольців 20-х років, ветеранів Другої світової війни, Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, літераторів, краєзнавців, діячів освіти, науки, культури, художників, журналістів – уродженців Кіровоградської області або тих особистостей, чий життєвий і творчий шлях пов'язаний з Кіровоградщиною.

Заслужують уваги особові фонди:

- Героя Радянського Союзу, колишнього партизана диверсійної групи Чернігівського партизанського з'єднання — Балицького Г.В. (Р-7714);
- краєзнавця, громадського діяча Бойка І.К. (Р-7026);
- педагога, краєзнавця, громадського діяча Доброва А.М. (Р-7177);
- онуки Т.Г.Шевченка Красицької К.М (Р-7179);
- краєзнавця Кіровоградщини, учасника французького руху опору Проценка І.С. (Р-257);
- заслуженого архітектора України, члена Національної спілки архітекторів України Крейтора Л.Ф. (Р-7924);
- єлисаветградського міського землеміра, історика, археолога і громадського діяча Рябкова П.З. (Р-304);
- доцента Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна, краєзнавця, члена Спілки письменників України Смоленчука М.К. (Р-6976);
- член-кореспондента Академії педагогічних наук РРФСР, директора Павлиської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області, заслуженого вчителя УРСР Сухомлинського В.Г. (Р-6717);
- учасника оборони Брестської фортеці, колишнього в'язня концтабору «Бухенвальд» Тадеуша Я.П. (Р-263);
- члена виконкому Єлисаветградської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, вченого, фізика, академіка, Героя Соціалістичної Праці, Лауреата Державної, Нобелівської премій Тамма І.Є. (Р-7173);
- учасника Другої світової війни і партизанського руху, заступника начальника розвідувальної групи «Голос», яка діяла на території Польщі, почесного громадянина м. Кракова Шаповалова О.Т. (Р-7178).

У Держархіві також зберігаються колекції документів ветеранів Великої Вітчизняної війни, воїнів-інтернаціоналістів, учасників бойових дій в Афганістані.

Документи, що відображають репресії на селі у 20-30-х роках ХХ століття жителів Кіровоградської області, листи радянських громадян Кіровоградської області вивезених до Німеччини і країн Західної Європи в період Другої Світової війни 1941-1945 років, документи і матеріали по підготовці колгоспів області до всесоюзних з'їздів колгоспників, колекція трудових книжок громадян, які виїхали за кордон на постійне проживання по нашій області у період 1940-1961 рік. Колекції документів, що відображають події, пов'язані з виборами

Президента України та «Помаранчевої революції», з процесом створення громадської організації «Народний рух України» на Кіровоградщині.

Значну групу джерел вивчення історії краю складають кіно-, фото-, фоно- та відеодокументи.

Кінодокументи висвітлюють події за різною тематикою: історія Великої Вітчизняної війни, театрального мистецтва, розвитку промисловості нашого краю, розбудову області та інші.

Серед фотодокументів – фотографії міст Кіровоградщини, учасників суспільно-політичного руху початку ХХ ст. та Великої Вітчизняної війни, партизан, підпільників, героїв Радянського Союзу і Соціалістичної Праці, передовиків виробництва, громадських діячів та діячів науки, культури і мистецтва.

Фонодокументи представлені спогадами учасників Великої Вітчизняної війни, очевидців Голодомору 1932-1933 років – жителів Кіровоградської області, записами виступів, бесід, інтерв'ю громадських діячів та відомих людей Кіровоградщини, фонограмами художніх і музичних творів у виконанні творчих колективів області. Цінними фонодокументами є цикл радіопередач «Легенди старого міста», присвячені створенню єврейських кагалів та шкіл у м. Єлисаветграді, соціальний розвиток м. Єлисаветграда, відкриття першого українського театру у нашому місті. Висвітлено і сьогодення, зокрема у циклі радіопередач «Центральний регіон» про роботу територіального центру соціального обслуговування населення, промислових підприємств області, фонду народонаселення ООН, співпрацю бізнесу та влади.

У науково-довідковій бібліотеці архіву сконцентрована література універсального наукового, довідкового та краєзнавчого характеру: понад 13,5 тисяч примірників книг та брошур, понад 600 річних комплектів журналів (близько 6 тисяч номерів) з 1857 року. На зберіганні також знаходиться понад 7 тисяч підшивок газет від 1855 року до наших днів.

Фонди Державного архіву Кіровоградської області залишаються, як і раніше, головною джерельною базою для дослідження історії області, виконання персональних запитів громадян з різних питань, а також запитів соціально-правового характеру від громадян та установ.

Збереження і ретельне вивчення фондів архіву є запорукою збереження історичної пам'яті українського народу загалом і Кіровоградщини зокрема.

Сергій ШЕВЧЕНКО*

**Археологічна минувшина Центральної України
в публікаціях дорадянських місцевих авторів**

Природні багатства, вигідність географічного розташування сприяли заселенню, обживанню території Кіровоградщини в археологічну добу. Інтерес до старожитностей Дніпро-Бузького межиріччя із середини XIX ст. виявляють місцеві краєзнавці, дослідники, автори публікацій.

Найдавнішу, первинну офіційну інформацію про перші розкопки скіфського кургану містить текст із журналу гарнізонної канцелярії фортеці св. Єлисавети, де 14.12.1763 р. заслухали «отриманого від пана генерал-поручика і кавалера Мельгунова ордера, котрим оголошено, від пана генерал-майора Ісакова рапортом представлено, що люди, які розривали Литий курган, через початок нині холодного часу з цієї роботи відпущені». Виявлені золоті ланцюжок та уламки, 17 позолочених голубків, срібні «із іржею» речі, ручка кинджала та ін. були представлені Мельгунову при цьому рапорті (Ісакова). Він велів розрахуватися з кошторису Нової Сербії з копачами могили, а знахідки передати коменданту фортеці полковнику Ірману для вивезення до Петербурга, щоб представити Катерині II. На підставі цього місцеві купці Батраков та С. Васильєв (які, очевидно, вели безпосереднє керівництво роботами) просили видати означені гроші для роздачі виконавцям. Канцелярія доручила видати необхідну суму першому та прийняти «від тих працівників» (напевне, згаданих купців) коштовності капітаном Арістовим, котрий мав, у свою чергу, передати їх коменданту Ірману. Саме його підпис і вказаний під документом, опублікованим в «Записках Одеського Товариства Історії та Старожитностей» 1867 р.

У 1848 р. київський губернатор І.І. Фундуклій у публікації «Огляд могил, валів та городищ Київської губернії» відзначив сприяння М.А. Грабовського «у виконанні» цієї праці. Їх обох чотири

---

* **Шевченко Сергій Іванович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, почесний краєзнавець Кіровоградщини

рази, в кожному випадку разом, згадує В.Б. Антонович у контексті опису Змієвих (Траянових) валів. Є твердження, що саме представник української школи в польській літературі, олександрівський поміщик, краєзнавець М. Грабовський є автором «Огляду...», тобто саме він написав текст виданої губернатором книги.

Через два роки поляк видав свою книгу «Україна давня і сучасна». Характерно, що у обох публікаціях практично співпадає частина тексту й структури роботи, зокрема: «Повіт Чигиринський а) Число й розташування могил... в) Назва могил... с) Що знаходили в могилах... е) Городища, городки, замковища та ін.». Водночас М. Грабовський називає ім'я дослідника згаданого ним старосотянського поховання П. Куліша, який залишився анонімним у праці І. Фундуклія. Також Грабовський згадує розкопані Кулішем «майданні» могили. Мають місце в цій частині деякі відмінності і в примітках. Зазначимо також, що обидві книги пов'язані з видавництвом Ф.Т. Гліксберга (Глюксберга), автори мали сусідні землеволодіння на Олександрівщині (тепер – район Кіровоградської обл.). У 1850 р. М. Грабовський перебрався до Києва, 1862 р. – до Варшави, де тоді служив І. Фундуклій, який допоміг йому у призначенні директором училища у Польщі.

М. Грабовський пише, що на пагорбі біля р. Тясмин між Олександрівкою й Осотою знаходилося 20 могил. Багато поховань через тривалу оранку стали малопомітними. Подано коротку характеристику назв могил. Абсолютна їх більшість залишилися не розкопаними.

Протягом 1876 та 1878 рр. в «Херсонських єпархіальних відомостях» побачили світ «Нариси Олександрійського повіту Херсонської губернії» місцевого священика, краєзнавця В.М. Никифорова. Тут компактно наведено дані про могили, кургани та городища. 2008 р. у вступній статті до перевидання роботи краєзнавець В. Голобородько напише, що, нарахувавши понад 90 могил та курганів у повіті, автор невірною сприймав та ототожнював майже всі кургани й городища (в повіті йому було відомо їх 23) з часами козаччини й татарськими похованнями. Це пояснюється відсутністю фактичних розвідок з археологічного минулого краю в часи написання праці.

Автор згадав і розкопки скіфського кургану в помісті Дмитренки на Єлисаветградщині, де виявлено кам'яні серпи, сокири і посуд. Знахідки 40-відерних горщиків у Мошорино та Олександрії (подібних до тих, в яких у Криму зберігали зерно) та інші відомості привели пошуковця до висновку, що тут мешкали татари у 1240 – 1361 рр. Наводиться розповідь старого запорожця, який жив у сім'ї діда автора,

про заритий ним колись із товаришами поблизу Єлисаветграда скарб. У 1845 р. інший старий козак шукав за наявним у нього планом скарб у цьому місті на Кушівці. Дослідник В. Ястребов зазначав, що «Нариси» містили багато цікавих відомостей з топографії, історії та археології краю, запропонувавши обрати В. Никифорова членом-кореспондентом Імператорського Московського археологічного товариства. У 1993 р. «Нариси...» частково передруковувалися в історико-краєзнавчому додатку «Єлисавет», в кіровоградській обласній газеті «Народне слово» та у 2008 р. в рідному місті дослідника вийшли окремим виданням.

У 1887 р. з передмовою В.Я. (вірогідно, єлисаветградця В. Ястребова) «Київська Старовина» надрукувала частину праці «Літопис приходу села Вільшанки святого Іоанна Милостивого церкви», над якою місцевий священник В.С. Лобачевський почав працювати за 12 років до цього. На початку статті йдеться про одинокі кургани на рівній, підвищеній та відкритій місцевості, більше їх знаходилося на підвищеннях по Синюсі, які, вірогідно, слугували прикордонними сторожовими постами запорозьких козаків, що переказували і старожили. У глибині степу на підвищених рівнинах автор зафіксував Новакову (із стовповидним каменем на ній), Брингачеву, Черневу, Гостру, Чумну, Розкопану (скарбошукачами с. Осичок) могили. Розриті могили знаходилися і на шляху з Вільшанки до Ольвіополя. Великий Суворовський курган (тут нібито стояла палатка полководця) вивищувався над шляхом з Вільшанки до Ісаєвки. У 1888-1893 рр. праця побачила світ в «Херсонських Єпархіальних Відомостях», у 1989 р. її видасть вільшанський краєзнавець І. Гуржос під назвою «Літопис села Вільшанки».

У 1894 р. в «Записках Імператорського Одеського Товариства Історії та Старожитностей» вийшов матеріал викладача Єлисаветградського земського реального училища, історика, археолога В.М. Ястребова «Досвід топографічного огляду старожитностей Херсонської губернії». Об'ємна праця просистематизована за напрямками: «Знахідки зброї та знарядь», «Знахідки монет», «Менгіри. Зображення та написи на каменях. Кам'яні баби», «Знахідки старожитностей різного роду», «Майстерні та розкопки», «Знахідки кісток та могил», «Печери та підземні ходи», «Дольмени», «Земляні вали», «Городища та селища». Перелік пам'яток із зазначенням місць розташування, кореспондентів, які про них повідомили, ступеня розкопок подається по шести повітах губернії, в т.ч. Єлисаветградському, Олександрійському, Ананьєвському. Найбільше

даних зібрано по перших двох регіонах. Автор вказує, які з речей потрапили до музейної колекції його училища.

Окрім цього майбутній Кіровоград географічно представлено, зокрема, Лелеківкою. Тут, за інформацією Д. Політовського, на березі р. Грузької, напроти садиби Ф. Брика є трикутний камінь з ямками, а у Варчиній балці – із зображенням підкови й палиці. За переказами неподалік Балашівки та Інгулу, «де тепер цвинтар, у давній час було якесь містечко чотирикутної форми. Місцеположення підвищене, обабіч кургани». Поблизу Єлисаветграда, біля Водяної балки виявлене кільцеподібне городище з виходами, захищеними рядами бокових валів.

На північ від єлисаветградської Ковалівки Ястребов оглянув 10 курганів. При прокладанні залізниці частина найбільшого з них була зруйнована. Неподалік Єлисаветграда знаходилася Велика могила. Наводяться дані, повідомлені В. Антоновичем, про його дослідження трьох курганів за фортецею св. Єлисавети. Йдеться про розкопки курганів біля Балашівки К. Лишиним. За переказами був курган на місці Куцівської церкви.

В. Ястребов з посиланням на текст згаданого журналу гарнізонної фортечної канцелярії від 1763 р. пише, зокрема, про знайдені в Литому кургані речі. Їх скорочений інвентарний список в основному відповідає опису в статті у «Ежемесячных сочинениях и известиях о учёных делах» Академії наук за грудень 1764 р. Головний інтерес з виявленого, на думку І. Толстого та І. Кондакова, являють піхви, котрі вони описали в «Русских древностях». Припускаючи, що Мельгунов не закінчив розкопки Литого кургану, Ястребов, за пропозицією Археологічної комісії, провів 1892 р. дослідження його залишків. Тепер курган уже називався Червона могила.

Про археологічні розкопки північної Херсонщини йдеться в окремій статті В. Ястребова. Зокрема, дійсний член Імператорського Московського археологічного товариства 1887 р. дослідив пам'ятки біля сіл Олексіївки (неподалік Бобринця) та Арсенівки Єлисаветградського і Станишино Олександрійського повітів. Перші розкопки проведено за рахунок керуючого помістям, інші двоє – на кошти, асигновані для розширення археологічної колекції Єлисаветградського земського реального училища. Могила біля Олексіївки виявилася аналогічною розкопаній за кілька років до того селянами Миронівки (тепер Світловодського р-ну), які майже всі знайдені речі подарували згаданому навчальному закладу. Поміщицькі розкопки великого кургану біля Станишиного привели В. Ястребова до думки дослідити курган між Куцівкою та Знам'янкою на землі Й.Ф. Шимановського.

Кам'яну бабу із станишинського кургану дослідник порівняв в окремому повідомленні з аналогічною знахідкою із с. Ерделівки, котра надійшла, як і перша, до реального училища. Окрім опису, подано зображення її та глиняної чаші із м. Седнівки Єлисаветградського повіту в іншій публікації. Доповідь про шляхи комплектування археологічної колекції Єлисаветградського земського реального училища В. Ястребова, прочитану на урочистих зборах закладу 1886 р., наступного року надруковано у збірнику губернського земства.

Історіографічним оглядом розпочинає В. Ястребов статтю про кургани та городища Херсонщини, де згадано, зокрема, В. Зуєва, Й. Гільденштедта, О. Пищевича, В. Григоровича, О. Афанасьєва-Чужбинського, А. Шмідта, В. Никифорова, В. Лобачевського, які залишили свідчення чи дослідження про Центральну Україну. Зазначено, що розкопки у XVIII – XIX ст. тут проводили О. Мельгунов, О. Чирков, К. Лишин, В. Антонович.

Другою за розміром у губернії він називає Велику могилу біля с. Комишуватого (тепер – Компаніївка). Серед рідкісних курганів, обнесених рівчаком і валом, виділяє пам'ятку в районі Андріївки – Хрустальова Олександрійського повіту. Фалічний характер мали кам'яні баби на курганах поблизу с. Ерделівки Єлисаветградського та с. Дубова Балка Олександрійського повітів. Мандрівник-науковець Гільденштедт бачив гранітну бабу біля В. Виски. Обидва випадки виявлення в губернії на вершині курганів кам'яних стовпів (менгірів) припадають на Єлисаветградщину. Тут і на Олександрійщині було два кургани з гострокінечним дерев'яним дахом. На підвищеннях в Олександрійському повіті знаходилося 34 (за течією Інгульця, Бешки, Мурзинки та Цибульника), у Єлисаветградському – 65 (по річках Висі, В. Висці, Синюсі, Кільтеню) городищ. Інформативний регіональний матеріал містять й інші статті В. Ястребова.

У 1890 р. Херсонська губернська земська управа видала історико-статистичний та етнографічний нарис «Містечко Дмитрівка» священика Г.І. Сорокіна. У ній, зокрема, згадано на узвишші північної околиці Чутянського лісу залишки двох давніх великих містечок, захищених окопами. Неподалік знаходилися малі містечка, оточені з трьох боків балками. Тут було багато ям, переказували про велике число скарбів. У лісі виявлено кам'яний молоток з отвором для ручки. Маленькі містечка займали однакову площу з великими, але були довгими й вузькими. Восени за цю працю Г. Сорокіна нагороджено срібною медаллю Херсонської земської сільськогосподарської та промислової виставки. Попереднього року дослідник отримав особливу подяку Московського Імператорського археологічного

товариства за подані відомості про городища, вали, кургани Херсонської губернії.

Місцеві традиції археологічного дослідження регіону після В. Ястребова продовжив міський землемір П. Рябков, який вважав знищення пам'яток старовини злочином проти науки і свого народу. «Знищити кургани, – це все одно, що вирвати цікаву сторінку з історії нашого краю, де ще за чотири – три тисячі років до нашої ери жили люди із зародками високої культури», – писав він 1914 р. у газетній статті «Минуле Новоросії».

Література та джерела:

1. Фундуклей И. Обозрение могилъ, валовъ и городищъ Кіевской губерніи. – К.: Въ Типографіи Феофила Гликсберга, 1848. – 424 с.
2. Антоновичъ В. Змієвы валы въ пределахъ Кіевской земли // Кіевская старина. Т. VIII. – 1884. – Мартъ. – С. 355–390.
3. Пінчук Ю.А. Грабовський // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 2. – С. 182.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Львів: Молоде життя, 1993. – Т. 2. – С. 479.
5. Grabowski M. Ukraina dawna i terażniejsza. T. 1. O zabytkach naigłębszej starożytności. – К.: Nakładem i drukiem Teofila Gluckebergera Ksiegerza i Tipografa Biloryskiego Naykowego Okregu, 1850. – 172 s.
6. Матеріали для местной исторіи // Записки Одесскаго Общества Истории и Древностей. – 1867. – Т. 6. – С. 601–602.
7. Никифоровъ В. Очерки Александрійскаго уезда Херсонской губерніи // Прибавленія къ Херсонскимъ Епархіальнымъ Ведомостямъ (Одесса). – 1876. – № 22. – 15 ноябръ. – С. 394–410, № 23. – 1 декабръ. – С. 165–202; 1878. – № 18. – 15 сентябръ. – С. 535–539, № 19. – 1 октябръ. – С. 508–579, № 20. – 15 октябръ. – С. 603–615.
8. Голобородько В. Літопис Олександрійського краю Василя Нікіфорова // Очерки Александрійскаго уезда Херсонской губерніи. – Олександрія: Інформаційно-розважальний тижневик “Городской курьер”, 2008. – С. 5–14.
9. Никифоров В.Н. Очерки Александрійскаго уезда Херсонской губерніи. – Олександрія: Інформаційно-розважальний тижневик “Городской курьер”, 2008. – 94 с. (Див. також: те ж саме. До 100-річчя пам'яті В.М. Нікіфорова. Вид. др. доп. – Там само. – 111 с.)
10. № 341. Протоколь обыкновеннаго засідання Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества. 7 ноябръ, 1889 года // Труды Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества (ИМАО). Т. XV. Вып. I. – М., 1894. – С. 152–153.
11. Никифоров В. Нариси Олександрійського повіту Херсонської губернії // Єлисавет (Кіровоград). – 1993. – 25 лютого, 31 березня – 10 червня, 29 липня.

12. Лобачевскій В. Бугское козачество и военные поселения (Летописные наброски) // Киевская Старина. – 1887. – Т. XIX. – Декабрь. – С. 591–626.
13. Лобачевскій В.С. Летопись прихода с. Ольшанки св. Іоанна Милостиваго церкви (Писаніємъ начато въ 1875-мъ году). Часть первая. Общее разностороннее обозрѣніе прихода съ 1778 года по 1885 (включительно) // Херсонскія Епархіальныя Ведомости. – 1888. – № 13 и 14. – 1 и 15 июля. – С. 374–406.
14. Лобачевскій В.С. Летопись села Ольшанка. – Ольшанка, 1989.
15. Ястребовъ В. Опытъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губерніи // Записки Императорскаго Одесскаго Общества Истории и Древностей. Т. XVII. – 1894. – С. 63–176.
16. Ястребовъ В.Н. Раскопки въ Херсонской губерніи в 1887 году // Древности. Труды ИМАО. Т. XIII. – Вып. I. – М., 1889. – С. 104–119.
17. Ястребовъ В.Н. Каменная баба // Древности. Труды ИМАО. Т. XI. – Вып. II. – М., 1886. – С. 87.
18. Ястребовъ В.Н. О глиняной чаше, найденной въ м. Седневке Елисаветградскаго уезда Херсонской губерніи // Древности. Труды ИМАО. Т. XI. – Вып. II. – М., 1886. – С. 88–91.
19. Ястребовъ В. Данные о археологической коллекции при Елисаветградском реальном училище // Сборникъ Херсонскаго земства за 1887 годъ. – № 2. – С. 17–23.
20. Курганы и городища Херсонскаго края // Новороссійскій календарь. – Одесса, 1892. – С. 63–80.
21. Ястребовъ В.Я. О раскопкахъ близъ с. Станишина // Историческій вестникъ. – С.-Пб., 1889. – № 41. – С. 226–227; его же. Об археологической картѣ Херсонской губерніи // Сборникъ Херсонскаго земства. – Херсон, 1889. – № 3. – С. 63–67; его же. Погребальныя обычаи в древних могилахъ бассейна реки Ингула // Древности. Труды ИМАО. Т. XII. – Вып. II. – М., 1886. – С. 110–117.
22. Сорокинъ Г.И. Местечко Дмитровка: Опытъ историко-статистическаго этнографическаго описанія / Изданіе Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1890. – 68 с.
23. Формулярний списокъ Гавриїла Сорокіна / Підг. Маринець Л.В. // Красназнавчий вісникъ Кіровоградщини. – Вип. II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 42–46.
24. Рябковъ П. Прошлое Новороссіи // Голосъ Юга. – 1914. – № 22. – С. 5.

Іван Петренко*

«Жінки – на Донбас!»

Ні, це не заклик нинішньому жіноцтву відправлятися до зони бойових дій на сході України і брати активну участь в антитерористичній операції. «Жінки – на Донбас!» – гасло, що набрало неймовірного поширення на Кіровоградщині 70 років тому, починаючи з весни 1944 року. Саме тоді розпочалася інтенсивна відбудова східних областей України після вигнання звідти гітлерівських загарбників. Відновлення промисловості вимагало величезної кількості перш за все робочих рук.

Тож зруйновану Кіровоградщину, що постраждала від нацистських окупантів не менш, ніж Донбас, змусили жертвувати для тогочасних Сталінської і Ворошиловградської (нині Донецької та Луганської) областей матеріальні та людські ресурси, адже відбудову шахт, металургійних комбінатів та машинобудівних заводів у державі визнали пріоритетними порівняно з іншими галузями народного господарства. Тому на донорів Донбасу перетворилися всі щойно звільнені області України, і серед них – сільськогосподарська Кіровоградщина.

З того часу в області розпочалася галаслива пропагандистська кампанія, підкріплена адміністративними заходами, по залученню трудових ресурсів на відбудову шахт та металургійних комбінатів Сталінської області. Зокрема, 10 травня 1944 року в газеті «Кіровоградська правда» з'явилася промовиста стаття з закликом відродити якомога швидше «... нашу славу Всесоюзну кочегарку». «Чим ти допоміг Донбасу?» - звертався 10 червня 1944 року на сторінках обласної газети до жителів області знаний шахтар-новатор О. Стаханов. «Чим більше колгоспників прийде на шахти, закріпиться на роботі на Донбасі, тим швидше буде добитий в своєму лігві поранений фашистський звір!» – стверджувала у своїй передовиці

---

* **Петренко Іван Данилович**, головний спеціаліст сектору зберігання та страхового фонду документації Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України, лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова

«Кіровоградська правда». «Допоможемо у відродженні Донбасу!» – запевняв Кіровоградський обласний комітет партії на сторінках свого друкованого органу. Прикро, що основою цих трудових ресурсів від Кіровоградщини була колгоспна молодь, переважно дівчата, адже чоловіче населення масово відправилося до діючої армії. Крім людських, з Кіровоградщини на відбудову Донбасу черпалися фінансові та матеріальні ресурси, все більше поглиблюючи злидні перш за все на селі.

«Треба, щоб кожен район, село, колгосп зав'язав міцну дружбу з окремими шахтами, допомагав їм людьми, продуктами» - вимагали від районних органів влади тогочасні керівники області – секретар обкому КП(б)У Горенков та голова виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих Іщенко.

Одним з перших районів області, що взяв шефство над шахтами «Сталінвугілля», був Рівненський. Тільки впродовж червня 1944 року звідси на шахти відправилися 300 колгоспників. Однак цього виявилось замало, тож до кінця місяця колгоспи зобов'язалися відправити ще по одному члену колгоспу. 25 червня з Рівненського району на Донбас також відправили перші 35 тонн продуктів.

Загалом 25 червня 1944 року колгоспи Кіровоградщини відправили на Схід України 60 вагонів тільки з продуктами харчування. До кінця місяця зі ст. Знам'янка відправився на Донбас ще один «естафетний поїзд». Його завантаження тривало впродовж кількох діб, не припиняючись і вночі. «Червоні валки» з найвіддаленіших сіл доставляли крупи, картоплю, жири, мед, сушені фрукти, перші літні овочі та фрукти. Всього завантажили продуктами 68 вагонів. Шефствували райони Кіровоградщини над трестами «Сталінвугілля», «Сніжнянтрацит».

Для шахт Донбасу та на промислове будівництво з північних районів Кіровоградщини надходив також ліс. Норми вирубок перевиконувалися на 500%, від чого ліси значно спустошувалися. З області масово вивозилися будівельні матеріали, особливо дефіцитна цегла. Вже з кінця 1944 року пропагандистська кампанія «Чим ти допоміг Донбасу?» зійшла нанівець – механізм впровадили, до справи активно долучилися виконавчі та репресивні органи.

Хто вони, оті посланці Кіровоградщини на шахти Донбасу? Так, 3 березня 1944 року виконком Тарасівської сільської ради Аджамського району склав список мобілізованих на роботу в «Донбассетъстрой», куди вписали прізвища 9 жителів села: 6 дівчат та 3 хлопців. Наймолодшим з них – Поліні Ткаченко, Люсі Воробей,

Павлові Дротянці ледь виповнилося 16-17 років. Найстаршою виявилася 26-річна Ольга Погрібна.

Мобілізація з цієї сільської ради на цьому не закінчилася. 12 березня з Тарасівської сільської ради до райвиконкому надійшов новий «мобілізаційний список» працездатних громадян з трьох колгоспів сільради, куди вписали вже 26 прізвищ, з них жінок – 24. П'ятеро дівчат мали вік по 16 років. Найстарша серед мобілізованих

Лукія Стоян мала 43 роки. Загалом з Кіровоградщини впродовж весни – на початку літа 1944 року на Донбас відправили понад 2000 мобілізованих. А впродовж лютого – березня 1945 року з області для вугільної промисловості Донбасу запланували відправити ще 2860 колгоспниць і колгоспників. Так, по 105 осіб зобов'язувалися відіслати Олександрівський та Новомиргородський райони, 100 – Знам'янський, по 95 – Бобринецький та Новоукраїнський тощо.

Крім того, з середини літа 1945 року ненаситне жерло Донбасу проковтнуло кілька тисяч колишніх оstarбайтерів – уродженців області, які там повинні були спокутувати свої неіснуючі провини перед державою. З 1946 року на шахти масово поїхали демобілізовані воїни – з Радянської Армії багатьох відправили в трудові армії. Чистка населення Кіровоградщини репресивними органами, що розпочалася буквально на другий день після звільнення сіл і міст області від нацистів, дала тисячі засуджених з різних мотивів, найпоширенішим з

яких була співпраця, вигадана чи дійсна, з окупантами. Тож створені на Донбасі численні тюрми, концентраційні та фільтраційні табори поповнювалися жителями області. Для них була вготована тяжка каторжна праця на відкачуванні води з затоплених шахт та видобутку вугілля, на розбиранні завалів заводів і фабрик, на спорудженні металургійних, коксохімічних, машинобудівних підприємств тощо. За майже повної відсутності належних засобів охорони праці тяжкі каліцтва та смерті стали нормою. Відправлених на Донбас також переслідували інфекційні хвороби, зокрема сухоти. Через масове недоїдання, особливо в т.зв. трудових та концентраційних таборах, серед робітників поширилася цинга. Проблеми згодом долалися. Повоєнний Донбас, на відміну від інших областей України, швидкими темпами відроджувався.

Фактично мобілізація на Донбас, попри пропагандистську кампанію, спрямовану нібито на добровільну участь у відбудові шахт і заводів, виявилася примусовою. Адже колгоспники – головне джерело тогочасних трудових ресурсів, не мали паспортів, тож щоб покинути село, навіть випускникам школи з метою навчання в інституті, доводилося слізно просити дозволу в сільській владі. Ці дозволи рідко кому давали.

Крім того, критерії відбору на роботи в Донбасі чітко вказували на привілейовані верстви сільського населення, яких не можна було брати на відбудовчі роботи. Серед них бригадири та агрономи, сільська інтелігенція, керівники господарств, партійні працівники, та, звісно, члени їхніх родин. Не дивно, що серед мобілізованих чимало сиріт та напівсиріт, дочок і дружин тих глав сімей, хто співпрацював з окупантами, солдатських вдів, та, загалом, багатьох з тих, хто чимось не догодив владі. Тобто спущені «зверху» мобілізаційні цифри сільське керівництво зобов'язане було виконати будь-якими методами. Тож серед мобілізованих на Донбас найчастіше зустрічалися найменш захищені жителі сіл, оскільки не мали покровителів серед місцевого керівництва. Тим, хто потрапив до «мобілізаційних списків», дороги назад вже не було. За спробу відмовитися від роботи на Донбасі таких вважали «дезертирами трудового фронту» і карали з усією суворістю тогочасних законів. Така ж участь чекала і на тих, хто повертався з Донбасу до рідних сіл тяжко хворим, але без дозволу керівників шахт та заводів.

За кілька післявоєнних років Донбас ціною неймовірних зусиль відбудували. Це стосувалося в першу чергу галузей важкої промисловості. СРСР виявився не єдиною країною у світі, де використовувалася праця дівчат та жінок, часто підневільних, у

підземному виробництві. Багато з них від пекельної шахтарської праці позбулися можливості спізнати материнство.

Чимало кіровоградців залишилися там назавжди, і приросли, всупереч всьому, дітьми та внуками. Нині ніхто вже й не згадує, що післявоєнне населення двох східних областей формувалося і за рахунок молоді з Кіровоградщини. Там вони потрапили у горнило, де переплавилися в штучний «народ Донбасу» з химерним «донецьким характером», з вимогою «їх почути» – без чіткої національної ідентичності, зі своєю специфічною культурою, на яку суттєвий вплив мали тюрми та табори, з особливим менталітетом, часто неприйняттям держави Україна та ворожим ставленням до неї, своєрідним споживацьким поглядом на сусідню країну з надією, що та чомусь поліпшить їхнє матеріальне існування та ін. Тож колишні кіровоградці, говорячи науковим терміном, напевне що повністю асимілювалися. А можливо, що автор і помиляється, тож про свої витoki та родові коріння вихідці з Кіровоградщини напевне ще пам'ятають.

Нині Донбас, як і 70 років тому, знову в центрі подій. Правда, трагічних. Бо рятувати нащадків тих жителів області, які в 1944-1946 рр. примусово відправилися на відбудову Донбасу, та не тільки їх, їдуть уродженці області і теж переважно молодь. Якщо тоді були жінки та дівчата, то нині – чоловіки і хлопці, загалом – воїни. І в їхніх руках виключно зброя. Замість відновлення шахт – відновлюють мирне життя в звільнених від загарбників містах. І в ім'я українського Донбасу масово віддають у жертву, майже всі, своє здоров'я, інші – навіть життя. Надалі, після перемоги, напевне не буде усередненого і невиразного «народу Донбасу» – загалом штучного утворення, тож його жителям доведеться ідентифікуватися і зробити для себе остаточний вибір – яка їх національність та якої країни вони громадяни.

Потім, як і в 1944 та наступних роках, відправляться на Схід сотні вагонів з будівельними матеріалами, продуктами харчування. На відбудову зруйнованої терористами інфраструктури Донбасу та його промисловості знову поїдуть, як і 70 років тому, але вже добровільно, тисячі молодих людей. Будуть обов'язково серед них і кіровоградці. Чи знову їх «переплавить» Донбас?

Частина II

DOCUMENTUM

УКАЗ*
ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
Об образовании Сумской, Кировоградской и Запорожской
областей
в составе Украинской ССР

Утвердить представление Президиума Верховного Совета Украинской Советской Социалистической Республики:

1. Об образовании Сумской области с центром в городе Сумы.

В состав Сумской области включить: город Сумы; Ахтырский, Белополюский, Больше-Писаревский, Груньский, Краснополюский, Лебединский, Миропольский, Сумский сельский, Тростянецкий, Ульяновский, Хотеньский и Штеповский районы Харьковской области; Бурыньский, Глинский, Глуховский, Дубовязовский, Конотопский, Кролевецкий, Недригайловский, Путивльский, Роменский, Середино-Будский, Смеловский, Талалаевский, Хильчицкий, Червонный, Шалыгинский, Шосткинский Ямпольский районы Черниговской области; Липово-Долинский и Синевский районы Полтавской области.

2. Об образовании Кировоградской области с центром в городе Кирово, с переименованием города Кирово в Кировоград.

В состав Кировоградской области включить: город Кировоград, Аджамский, Александрийский, Бобринецкий, Витязевский, Долинский, Елизаветградковский, Знаменский, Кировоградский сельский, Компанеевский, Новгородковский, Ново-Пражский, Петровский и Устиновский районы Николаевской области; Больше-Висковский, Добровеличковский, Мало-Висковский, Ново-Архангельский, Ново-Миргородский, Ново-Украинский, Песчано-Бродский, Ровнянский, Тишковский и Хмелевский районы Одесской области; Александровский, Златопольский, Каменский, Подвысоцкий и Чигиринский районы Киевской области; Ново-Георгиевский и Онуфриевский районы Полтавской области.

3. Об образовании Запорожской области с центром в городе Запорожье.

В состав Запорожской области включить: город Запорожье, Акимовский, Андреевский, Бердянский, Больше-Белозерский, Больше-

---

* Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про утворення Сумської, Кіровоградської і Запорізької областей у складі Української РСР» (10 січня 1939 р.). – ДАКО: Правда. – 1939 р., 11 січня. Інв. № 420, арк. 5

Токмакский, Васильевский, Веселовский, Генический, Гуляй-Польский, Ивановский, Каменско-Днепровский, Коларовский, Красноармейский, им. В.В. Куйбышева, Люксембургский, Мелитопольский, Михайловский, Молочанский, Нижне-Серогозский, Ново-Васильевский, Ново-Златопольский, Ново-Николаевский, Ореховский, Пологский, Приазовский, Ротфронтовский, Сивашский и Черниговский районы Днепропетровской области; Больше-Лепетихский и Ново-Троицкий районы Николаевской области.

**Председатель Президиума
Верховного Совета СССР**

М. КАЛИНИН.

**Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР**
Москва, Кремль, 10 января 1939 г.

А. ГОРКИН

У К А З

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР Об образовании Сумской, Кировоградской и Запорожской областей в составе Украинской ССР.

Утвердить представление Президиума Верховного Совета Украинской Советской Социалистической Республики:

1. Об образовании Сумской области с центром в городе Сумы.

В состав Сумской области включить: город Сумы, Ахтырский, Белопольский, Больше-Писаревский, Груньский, Краснопольский, Лебединский, Миропольский, Сумский сельский, Тростянецкий, Ульяновский, Хотеньский и Штеповский районы Харьковской области; Бурыйнский, Глинский, Глуховский, Дубовязовский, Конотопский, Кролевецкий, Недригайловский, Путивльский, Роменский, Середино-Будский, Смеловский, Талалаевский, Хильчицкий, Червонный, Шалыгинский, Шосткинский и Ямпольский районы Черниговской области; Липово-Долинский и Синевский районы Полтавской области.

2. Об образовании Кировоградской области с центром в городе Кирово, с переименованием города Кирово в Кировоград.

В состав Кировоградской области включить: город Кировоград, Аджамский, Александрийский, Бобринецкий, Витязевский, Долинский, Елизаветградковский, Знаменский, Кировоградский сельский, Компанеевский, Новгородковский, Ново-Пражский, Петровский и Устиновский районы Николаевской области; Больше-Висковский, Добровеличковский, Мало-Висковский, Ново-Архангельский, Ново-Миргородский, Ново-Украинский, Песчано-Бродский, Ровнянский, Тишковский и Хмелевский районы Одесской области; Александровский, Златопольский, Каменский, Подвысоцкий и Чигиринский районы Киевской области; Ново-Георгиевский и Онуфриевский районы Полтавской области.

3. Об образовании Запорожской области с центром в городе Запорожье.

В состав Запорожской области включить: город Запорожье, Акимовский, Андреевский, Бердянский, Больше-Белозерский, Больше-Токмакский, Васильевский, Веселовский, Генический, Гуляй-Польский, Ивановский, Каменско-Днепровский, Коларовский, Красноармейский, им. В. В. Куйбышева, Люксембургский, Мелитопольский, Михайловский, Молочанский, Нижне-Серогозский, Ново-Васильевский, Ново-Златопольский, Ново-Николаевский, Ореховский, Пологский, Приазовский, Ротфронтовский, Сивашский и Черниговский районы Днепропетровской области; Больше-Лепетихский и Ново-Троицкий районы Николаевской области.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

М. КАЛИНИН.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

А. ГОРКИН.

Москва, Кремль, 10 января 1939 г.

Відомість*
про кількість населення в розрізі районів по
Кіровоградській області за даними Всесоюзної переписі
населення 17-го січня 1939 року

№ п/п	Назва району	Населення			В т. числі 18 років і старше
		Чолов.	Чолов. Жінок	Разом	
1.	Петрівський	15867	19337	35204	20041
2.	Кам'янський	22191	28556	50547	30691
3.	Аджамський	6478	8277	14755	8196
4.	Тишківський	6753	8278	15036	8590
5.	Бобринецький	12821	15605	28426	16517
6.	Вітязовський	7762	9090	16852	9444
7.	Устинівський	10406	12366	22772	12889
8.	М. Висківський	15832	19417	35249	20353
9.	Елісаветградківський	15274	20023	35297	20266
10.	Добровеличківський	8401	10999	18990	10499
11.	Піщано-Бродський	11152	12934	24086	14062
12.	Онуфріївський	17058	20960	38018	22734
13.	Рівнянський	10445	13106	23551	13076
14.	Н. Архангельський	11049	13823	24872	14328
15.	Златопольський	16742	21834	38576	23113
16.	Підвисоцький	13141	17187	38323	17938
17.	Н.Український	13649	16212	29861	16709
18.	Долінський	17411	21610	39021	22635
19.	Знам'янський	25057	29582	54639	32348

* Відомості про кількість населення у Кіровоградській області в розрізі районів (за даними Всесоюзного перепису населення 17 січня 1939 р.) - ДАКО, Ф.Р-2860, оп.1, спр 26, арк.6а, 7

20.	Н. Миргородський	12943	16266	29209	16694
21.	Александрівський	18512	24047	42559	25447
22.	В.Висківський	8385	10506	18801	П022
23.	Чигиринський	32794	42061	74855	45961
24	м. Кіровоград	45233	55022	100260	66309
25.	Кіровоградський -сільський	9091	11144	20235	11620
26.	Н.Празький	15007	18485	33492	19748
27	Н.Георгієвськ.	26501	33327	59828	34256
28	Олександрійський	30338	37744	68082	38647
28	Новгородківський	11456	14030	25486	13686
30	Хмелівський	14568	13130	32748	18700
31	Комапаніївський	12372	13325	25697	14423
Разом по області		494699	612923	1107422	650942

Примітка: по Компаніївському району данні про кількість населення є не точні, тому що ці цифри одержані шіфром по телефону

ТВО НАЧ. Кіровоградського ОблУНГО

/КОРУЦ/

ОБЛАСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗПОЧАЛИ РОБОТУ*

Обласні організації розпочали роботу

Оргкомітет Верховної Ради УРСР по Кіровоградській області приступив до укомплектування відділів Оргкомітету і обласних організацій керівними працівниками.

На сьогодні вже укомплектовані основними працівниками і розпочали роботу Облземвідділ (начальник т. Шаповалов), Облфінвідділ (заступник завідувача т. Позіненко), Облмісцевпром (заступник завідувача т. Файншіль), Облнаросвіта (заступник завідувача т. Мартиненко), Облвідділ охорони здоров'я (завідувач тов. Іванов), Облкомітет у справах фізкультури і спорту (голова т. Зац), Облкомітет у справах мистецтв (голова т. Пальчиков), Облспоживспілка (голова т. Бойко).

Оргкомітет Верховної Ради УРСР по Кіровоградській області приступив до укомплектування відділів Оргкомітету і обласних організацій керівними працівниками.

На сьогодні вже укомплектовані основними працівниками і розпочали роботу Облземвідділ (начальник т. Шаповалов), Облфінвідділ (заступник завідувача т. Позіненко), Облмісцевпром (заступник завідувача т. Файншіль), Облнаросвіта (заступник завідувача т. Мартиненко), Облвідділ охорони здоров'я

(завідувач тов. Іванов), Облкомітет у справах фізкультури і спорту (голова т. Зац), Облкомітет у справах мистецтв (голова т. Пальчиков), Облспоживспілка (голова т. Бойко).

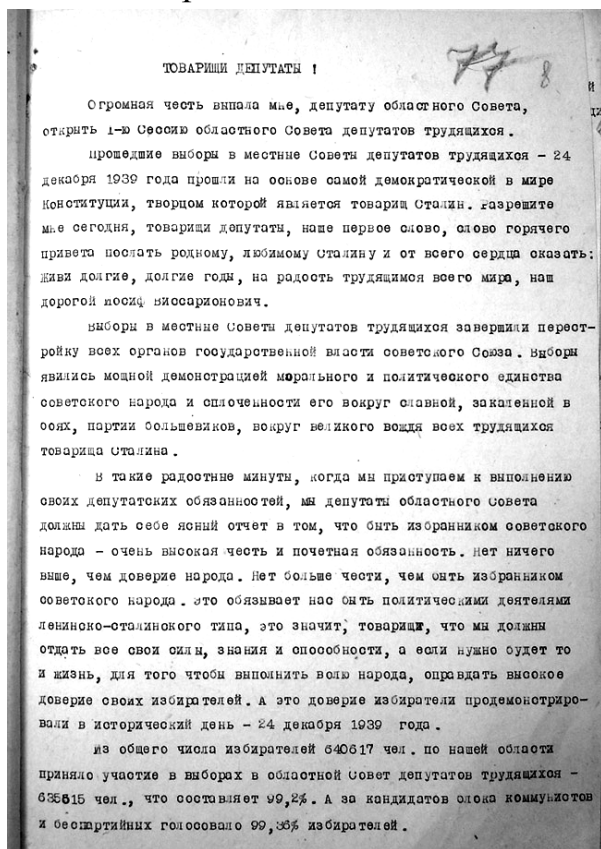
* Інформація «Обласні організації розпочали роботу» – ДАКО: «Кіровоградська правда», – 1939, 03 лютого. Інв. № 5633, арк. 6 зв.

ТОВАРИЩИ ДЕПУТАТЫ*!

Огромная честь выпала мне, депутату областного Совета, открыть 1-ю сессию областного Совета депутатов трудящихся.

Прошедшие выборы в местные Советы депутатов трудящихся – 24 декабря 1939 года прошли на основе самой демократической в мире Конституции, творцом которой является товарищ Сталин, разрешите мне сегодня, товарищи депутаты, наше первое слово, слово горячего привета послать родному, любимому Сталину и от всего сердца сказать: живи долгие, долгие годы, на радость трудящимся всего мира, наш дорогой Иосиф Виссарионович.

Выборы в местные советы депутатов трудящихся завершили

перестройку всех органов государственной власти Советского Союза. Выборы явились мощной демонстрацией морального и политического единства советского народа и сплоченности его вокруг славной, закаленной в боях, партии большевиков, вокруг великого вождя всех трудящихся товарища Сталина.

В такие радостные минуты, когда мы приступаем к выполнению своих депутатских обязанностей, мы депутаты областного совета должны дать себе ясный отчет в том, что быть избранником советского народа – очень высокая честь и почетная обязанность. Нет ничего выше, чем доверие народа. Нет больше чести, чем быть избранником советского народа. Это обязывает нас быть политическими деятелями ленинско-сталинского типа, это значит, товарищи, что мы должны отдать все свои силы, знания и способности, а если нужно судет то и жизнь, для того чтобы выполнить волю народа, оправдать высокое доверие своих избирателей. А это доверие избиратели продемонстрировали в исторический день – 24 декабря 1939 года.

Из общего числа избирателей 640617 чел. по нашей области приняло участие в выборах в областной Совет депутатов трудящихся – 635615 чел., что составляет 99,2%. А за кандидатов от коммунистов и беспартийных голосовало 99,35% избирателей.

* Виступ Найдена Пилипа Мартиновича депутата Кіровоградської обласної Ради депутатів трудящих з нагоди відкриття першої сесії першого скликання обласної Ради (Грудень 1939 р.). – ДАКО, Ф.Р-2860, оп. 1, спр. 1а, арк. 8, 9.

товарищи, что мы должны отдать все свои силы, знания и способности, а если нужно будет то и жизнь, для того чтобы выполнить волю народа, оправдать высокое доверие своих избирателей, а это доверие избиратели продемонстрировали в исторический день – 24 декабря 1939 года.

Из общего числа избирателей 640617 чел. по нашей области приняло участие в выборах в областной совет депутатов трудящихся - 635615 чел., что составляет 99,2%. А за кандидатов блока коммунистов и беспартийных голосовало 99,36% избирателей.

Только в нашей солнечной стране социализма, стране подлинной советской демократии, освещенной яркими лучами Сталинской Конституции возможна такая высокая активность избирателей, такая блестящая победа выдвинутых кандидатов сталинского блока коммунистов и беспартийных.

На это большое доверие избирателей мы должны ответить так:

Мы обещаем Вам, избиратели, служить народу также честно и беззаветно, как служил ему Ленин и как служит товарищ Сталин, быть беспощадным к врагам народа, каким был Ленин и каким является Сталин, мы будем любить свой народ также, как любил его Ленин, и как любит его дорогой Иосиф Виссарионович Сталин.

Оправдать доверие своих избирателей значит неутомимо и преданно бороться под руководством коммунистической партии, под гениальным водительством великого Сталина, за дальнейшие успехи нашей промышленности и сельского хозяйства, за укрепление наших советских органов, за укрепление обороноспособности нашей страны, за дальнейшее улучшение жизни и быта трудящихся нашей области. Таков наказ, такова воля наших избирателей. Обязанности каждого депутата, делом, трудом оправдать доверие своих избирателей.

Товарищи депутаты! Поздравляю вас с открытием первой Сессии областного Совета депутатов трудящихся.

Пусть же крепнет и процветает нерушимое единство героического советского народа.

Слава родной и непобедимой партии большевиков.

Да здравствует вождь большевистской партии, вождь советского народа, герой социалистического труда – наш родной и любимый СТАЛИН.

Разрешите товарищи, первую Сессию областного совета депутатов трудящихся объявить открытой.

ПИСЬМО*

Кировоградского Областного Комитета КП/б/У и исполкома
Областного Совета депутатов трудящихся

Гвардии генерал-лейтенанту авиации РЯЗАНОВУ
Начальнику полит отдела-гвардии полковнику БЕЛЯКОВУ
Генералам, офицерам, сержантам и бойцам 1-го
гвардейского штурмового авиационного Кировоградского
корпуса

Кировоградский областной комитет Коммунистической партии /большевиков/ Украины и Исполком областного Совета депутатов трудящихся шлют Вам свой пламенный большевистский привет и поздравляют Вас с присвоением высокого воинского звания Вашему корпусу – ГВАРДЕЙСКИЙ.

Вы, дорогие Сталинские соколы, своей героической борьбой за советскую Родину достойно заслужили почетного звания гвардейцев.

Вы, во взаимодействии с наземными войсками-2-го Украинского фронта, очистили от немецких захватчиков часть Кировоградской области и наш родной город Кировоград,

В период оккупации немцы разорили нашу область, ограбили колхозников, разорили колхозное хозяйство, уничтожили животноводство, разорили МТС, разрушили фабрики заводы, ограбили и уничтожили культурные учреждения, а также, эти варвары, зверски уничтожили несколько тысяч советских граждан нашей области.

Мы заверяем вас, дорогие товарищи гвардейцы, что приложим все свои силы на ликвидацию последствий немецкой оккупации в нашей Кировоградской области и окажем помощь фронту – нашей родной Красной армии быстрее, окончательно разгромить врага.

Трудящиеся нашей Кировоградской области, как и весь советский народ, никогда не забудут беспримерных подвигов, героизма, мужества и отваги личного состава 1-го Гвардейского штурмового авиационного Кировоградского корпуса в борьбе за честь, свободу и независимость нашей Социалистической Родины.

---

* Лист Кіровоградського обкому КП(б)У із привітанням командуванню 1-го штурмового авіакорпусу у зв'язку з присвоєнням корпусу звання гвардійського (лютий 1944 р.). – ДАКО, Ф.Р-429, оп.4, од.зб.4, арк.79-80

Желаем Вам здоровья и успехов в дальнейшей борьбе за наше правое дело.

Да здравствуют родные сталинские соколы-гвардейцы 1-го Гвардейского штурмового Кировоградского корпуса!

Да здравствует наша Красная Армия!

Да здравствует руководитель большевиков Украины, верный соратник Великого Сталина, Никита Сергеевич Хрущев!

Да здравствует Маршал Советского Союза – организатор великих побед – товарищ СТАЛИН!

БЮРО КИРОВОГРАДСКОГО ОБКОМА КП/б/У:

/ГОРЕНКОВ/

/ИЩЕНКО/

/КОЛУПАЕВ/

/ИГНАТЕНКО/

/СКИРДА/

ВЕРНО:

Зав.особым сектором обкома КП/б/У

/Е.ВОЛКОВ/

РІШЕННЯ*
Виконкому Знам'янської районної Ради
депутатів трудящих
від 14 липня 1944 року

ПРО МОБІЛІЗАЦІЮ ВСЬОГО ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ
НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РОБОТИ

Відповідно до постанови Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 року № 507, а також згідно рішення Обласної Ради депутатів трудящих від 5 липня 1944 року № 6-642, Виконком Райради депутатів трудящих рішає:

1. Зобов'язати голів виконкомів сільрад депутатів трудящих провести мобілізацію працездатного населення сільських місцевостей, крім працюючих на підприємствах промисловості і транспорту.

2. Мобілізувати учнів 6-10 класів а також студентів Шамівського сільськогосподарського технікуму.

3. Учнів направлїти на сільськогосподарські роботи групами, окремо хлопців від дівчат, на чолі з вчителями шкіл.

4. Встановити розмір робочого дня для учнів від 6 до 8 годин в залежності від їх віку і характеру роботи.

5. Встановити, що норми виробітку для учнів від 14 до 16 років зменшуються на 40—50% від норм працездатних.

6. Встановити, що мобілізації на сільськогосподарські роботи підлягають: чоловіки від 14 до 55 років, жінки від 14 до 50 років.

7. Мобілізовані виконують існуючий внутрішній розпорядок в колгоспах.

8. За службовцями, мобілізованими на сільгоспроботи зберігається 50% зарплата по місцю роботи.

9. Контроль за виконанням цього рішення покладається на виконкоми сільрад та органи міліції.

Голова Виконкому Райради
депутатів трудящих
Секретар Виконкому
Райради депутатів трудящих

О. РИЖОВ
Ю. КРАЙВАНОВ

---

* Рішення виконавчого комітету Знам'янської районної ради депутатів трудящих «Про мобілізацію всього працездатного населення на сільськогосподарські роботи» (14 липня 1944 р.) – Ф.Р-2054, оп.2, спр.3, арк.16
50

Це зроблено в 1957 році*

- Колектив найбільшого в області підприємства – с/г заводу «Червона зірка» випустив понад 90000 сівалок.
- Підприємства тресту «Олександрія-вугілля» дали країні близько восьми з половиною мільйонів тонн вугілля. Від зниження собівартості продукції одержано тринадцять мільйонів карбованців надпланових нагромаджень.
- Збудовано і здано в експлуатацію понад 50 тисяч квадратних метрів жилої площі, на 32 тисячі квадратних метрів більше, ніж за попередній рік.
- У районі Нової Балашівки завершено будівництво заводу по обробці гібридного насіння кукурудзи.
- В містах і селах області на кошти держави, колгоспів і радгоспів збудовано 38 шкіл, у тому числі п'ять середніх на 400 учнівських місць кожна.
- Збудовано 34 заклади культури. Почато спорудження 11 будинків культури, 129 сільських і колгоспних клубів, двох районних та однієї обласної бібліотеки.
- Будівельне управління № 3 тресту «Димитроввуглебуд» (м. Олександрія) здало в експлуатацію головний чотириповерховий корпус міської лікарні. В першому корпусі розміститься поліклініка, а в інших трьох – терапевтичне й хірургічне відділення, різні кабінети, лабораторії.
- Взуттєвики області пошили 840 тисяч пар взуття.
- 1800 тисяч центнерів цукру виробили колективи заводів Кіровоградського цукробурякотресту.
- Понад дев'ять тисяч тонн високоякісного масла дали підприємства тресту «Маслосирпром».
- Товарооборот облспоживспілки зріс порівняно з 1956 роком на 12,2 процента. Колгоспам і населенню продано 605 вантажних і 102 легкові автомашини. Мотоциклів, велосипедів, радіотоварів реалізовано на 7,5 мільйона карбованців.

---

* Інформація «Це зроблено в 1957 році» – ДАКО: «Кіровоградська правда», – 1958, 03.січня, № 2.Інв.№ 3213, арк.4

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

Р І Ш Е Н Н Я

від "Ю" серпня 1976 року № 338
м.Кіровоград

Про взяття на облік новозбудованого населеного пункту Мало-
висківського району та відне-
сення його до категорій селищ
міського типу.

Розглянувши подання Маловисківського райкому Компартії України і райвиконкому про взяття на облік новозбудованого населеного пункту селище рудоправління № 3 Східного гірничо-збагачувального комбінату, будівництво якого проведено за генеральним планом на схід від села Березівки Березівської сільської Ради, та враховуючи те, що в новозбудованому населеному пункті побудовано 90 комунальних житлових будинків, ряд соціально-культурних, торговельних і побутових об'єктів, введено в експлуатацію окремі промислові підприємства, продовжується будівництво підприємств і населеного пункту, в якому проживає понад чотири тисячі чоловік населення,

виконавчий комітет обласної Ради депутатів трудящих
В И Р І Ш И В:

1. Взяти на облік новозбудований населений пункт рудоправління № 3 Східного гірничо-збагачувального комбінату Маловисківського району, якому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 20 липня 1976 року присвоєно найменування — селище Смоліне.

2. Віднести селище Смоліне до категорії селищ міського типу. Селищну Раду найменувати Смолінська.

3. Встановити межу між селом Березівкою Березівської сільської Ради і смт. Смоліне — шлях, що проходить від промислового майданчика рудоправління № 3 з півдня на північ через міст на річці Кільтень.

Перший заступник голови
виконкому

Секретар виконкому

кл.

А.А.Давиденко

К.Г. Жуков

тов. Турбан Г.А.

ПРЕЗИДИТ ВЕРХОВОЇ РАДИ СРСР
ПРЕЗИДУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ОЛИИ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИНИНГ ФАРМОНИ
ЖОГАРГЫ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМЫНЫҢ УКАЗЫ
ЛИИ СОВЕТИ РЯСЭТ БЕЛ'ЭТИНИНГ ФАРМАНЫ
LIUKSIAUSIOSIOS TARTVOS PREZIDIUMO ĮSAKAS

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА СОВЕТУЛИ СЮПРЕМ АЛ УНИКУНИ РСС
PSHS KUNSTAKS PADOMES PREZIDIJA DEKRETS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМУНУН УКАЗЫ
УКАЗИ ПРЕЗИДУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
УУВУ ЧӨРӨЧӨНӨЗ, ИЛЧӨСӨЗ, КӨМӨЧӨНӨРӨНӨЗ, ТӨРӨЧӨНӨРӨ
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМЫНЫҢ УКАЗЫ
NSV LIIDU ÕLEMNÕUKOGU PRESIDIUMI SEADLUS

№ 218/22.

УКАЗ

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О награждении Кировоградской области Украинской ССР орденом Ленина

За большие успехи, достигнутые трудящимися Кировоградской области Украинской ССР в увеличении производства зерна, сахарной свеклы, мяса, молока и других сельскохозяйственных продуктов, за успешное выполнение социалистических обязательств по продаже государству в 1958 году 46,3 миллиона пудов хлеба наградить КИРОВОГРАДСКУЮ ОБЛАСТЬ Украинской ССР орденом ЛЕНИНА.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР — К. ВОРОШИЛОВ.

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР — М. ТЕОДОРГАЗЕ

Москва, Кремль

14 ноября 1958 г.

РЕСПУБЛІЦІ ПОТРІБЕН СУВЕРЕНІТЕТ*

Виступ на сесії Верховної Ради Української РСР народного депутата УРСР Володимира ПАНЧЕНКА

Шановні депутати я хотів би нагадати нам усім про те, що загальна ситуація, в якій ми приймаємо Декларацію про суверенітет, дуже суперечлива і навіть парадоксальна. Бо справді, хіба це не парадокс, що Президент Горбачов висуває концепцію союзу суверенних держав, а в Доповіді на XXVIII з'їзді він же говорить, що «в рамках створеної Радою Федерації спеціальної комісії вже йде робота по підготовці нового Союзного договору». Але ж практично ніхто в нашій Верховній раді про цю комісію нічого не знає! Суверенітет не може спускатися з гори. Він може прийти тільки знизу, через самовизначення того чи іншого народу.

Або хіба не парадокс те, що ми нібито вже домовилися, ми ще не жили в умовах федерації, в нас немає федерації – і разом з тим виступаємо за оновлену федерацію. Думаю, що це неправильно, бо як можна оновлювати те, чого немає. У нас поки що є унітарна держава, і казати в сьогоднішній конкретній ситуації про те, що ми виступаємо за оновлену федерацію, це все одно, що казати: ми виступаємо за оновлену унітарну державу.

Хіба не парадокс те, що республіки приймають сьогодні декларації про суверенітет, а Верховна Рада Союзу РСР приймає нікому не потрібні закони про розмежування повноважень Союзу і республік або про мови? Я все це кажу для того, щоб наголосити: сьогодні – перехідний момент, і ми повинні приймати нашу Декларацію, враховуючи цю перехідність історичного моменту.

Оскільки йдеться про новий Союзний договір, то ми повинні, очевидно, в тому зверненні, яке буде з цього приводу прийматися, записати, що цей Союзний договір не повинен бути ні в якому разі безстроковим. Він повинен бути тимчасовим і укладатися, скажімо, на п'ять років, тому що через п'ять років ситуація може кардинальним чином змінитися.

---

* Виступ на сесії Верховної Ради Української РСР народного депутата Володимира Панченка з приводу прийняття Декларації про державний суверенітет України (б/д). – ДАКО: «Кіровоградська правда», – 1990, 26 липня арк. 2. Інв. № 6145

Я поділяю основні положення нового проекту, який нам сьогодні роздано, і пропоную прийняти його як основу (навіть чи в ньому є положення, які будуть відкинуті більшістю). Розумію, що в проекті є положення полемічні, навколо яких і сьогодні сьогодні йдуть дискусії. Скажімо, положення про те, хто має призначати прокурора нашої республіки. Більшість ораторів схиляється до того, що прокурора Української РСР має призначати наша Верховна Рада. Проти цього виступив, здається, тільки сам прокурор республіки депутат Потебенько. Дозволю собі процитувати його аргументацію власної позиції. Депутат Потебенько сказав у своєму виступі: чим більше прокуратура буде незалежною від місцевих органів і подій, тим реальніше забезпечуватиметься нагляд за виконанням законів усіма без винятку. І тим реальніше оберігатимуться інтереси республіки та її громадян у цілому.

Ці слова змушують мене вдатися до однієї історичної аналогії. Коли після Полтавської битви на Україні запроваджувалася Малоросійська колегія, то цар Петро, присилаючи сюди чиновників для управління Україною, звичайно, не говорив про те, що він робить насилля над Україною. Він говорив, що це все потрібно для благодіяння над українським народом, що, мовляв, українці звикли чубитися і самі вони не зможуть розібратися. Для об'єктивності їм потрібно прислати когось згори. Правда ж, схожі аргументи? Я через те підтримую ту формулу, яка є в проекті: «Генеральний прокурор республіки призначається Верховною Радою УРСР, відповідальний перед нею і їй підзвітний».

Далі. Положення про Збройні Сили УРСР. Я думаю, що всі матері України проголосують за те, щоб їхні сини служили на території республіки. Це одне з тих положень, які повинні нас об'єднати. На мій погляд, національне військо можливе. Так було в 1654 році, коли приймалася Переяславська угода. Так було в 20-ті роки. А коли утвориться у нас новий союз суверенних держав, то він подбає і про власне військове забезпечення. Якщо є війська Варшавського Договору, то чому в межах Союзу (тут я дозволю собі продовжити одну з пропозицій депутата В. Філенка), чому в межах союзу суверенних держав і не може бути військ Київського Договору? В кожному разі, в цьому питанні потрібна велика зваженість, всебічна продуманість.

І останнє. Принципове значення в новому проекті мають положення про рівність громадян УРСР незалежно від національності, а також про можливість утворення національно-адміністративних одиниць. Наш суверенітет не повинен погано відбиватися на

національних потребах інших народів, інших національних груп. Він не повинен негативно позначатися на душевному комфорті людей неукраїнської національності. Про це минулого разу говорив депутат Терехов і я поділяю його думку. Але я б ще з більшою охотою розділив його слова, якби в них була хоч якась маленька іскра турботи про ті сотні тисяч українців, які живуть у Криму і не мають майже нічого.

Нам потрібна справедлива Декларація. А в ці дні думається ще й таке: республіці потрібен такий суверенітет, при якому в фіналі світової футбольної першості могли б зустрітися збірна України і збірна Росії. Дякую за увагу!

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

39

Р І Ш Е Н Н Я

від 20 вересня 1991 року

№ 250

м. Кіровоград

Про підняття національного
синьо-жовтого прапору України
над Будинком Рад

Приймаючи до уваги рішення Кіровоградської міської
Ради народних депутатів, громадських організацій, численні
побажання мешканців міста, у зв'язку з проголошенням Верхов-
ною Радою України Акту про незалежність України,

виконавчий комітет обласної Ради народних депутатів
В И Р І Ш И В :

Дозволити виконкому Кіровоградської міської Ради
народних депутатів підняти національний синьо-жовтий прапор
поруч з державним прапором над Будинком Рад на площі ім.Кірова
на час святкування дня міста 21 вересня 1991 року.

Голова Ради-голова виконкому

В.І. Желіба
В.І. Желіба

В.о.керуючого справами

В.М. Смаглюк
В.М. Смаглюк

Частина III
MEMORIA

Надія РЯБОКОНЬ*, упорядник

Герої – наші земляки (Біографічний довідник)

1. Герої Радянського Союзу – уродженці Кіровоградщини

Кошовий Петро Кирилович, народився 21(08).12.1904 р. у м. Олександрія в багатодітній селянській сім'ї, українець.

Навчався в Олександрійському педагогічному училищі. У Червоній Армії з 1920 р. Учасник громадянської війни. У 1924-1927 рр. навчався в Українській кавалерійській школі в Єлисаветграді (Кіровограді), був секретарем комсомольської організації закладу. У 1939 р. закінчив Військову академію ім. Фрунзе. Перед війною – командир мотострілецької дивізії. Учасник ВВВ. У роки війни командував дивізією і корпусами. Захищав Ленінград і

Сталінград, воював на 4-му Українському і 3-му Білоруському фронтах. За бойові подвиги нагороджений п'ятьма орденами Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, іншими орденами та медалями. Після війни закінчив Вищі академічні курси при Військовій академії Генерального штабу Збройних Сил СРСР і продовжував військову службу. Був командуючим військами Київського військового округу, Головнокомандуючим Групою радянських військ у Німеччині. З 1969 р. – генеральний інспектор Міністерства оборони СРСР. Був делегатом ряду партійних з'їздів, обирався до складу ЦК КПРС, депутатом Верховних Рад СРСР і РРФСР. У 1949 р. П.К. Кошовому встановлено бронзовий бюст в Олександрії. Він – Почесний громадянин цього міста. Маршал Радянського Союзу з 1968 р. **Двічі Герой Радянського Союзу** – 16 травня 1944 р. і 19 квітня 1945 р. Помер 30.08.1976 р. Похований на Новодівичому кладовищі в Москві.

---

* Рябоконт Надія Петрівна, завідувач науковою редакцією з підготовки історико-меморіальних серіалів «Книга Пам'яті України. Кіровоградська область» КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України».

Мазуренко Олексій Юхимович, народився 20.06(07.07).1917 р. у

с. Ленінка Устинівського району в селянській сім'ї, українець. До призову в Червону Армію працював електрослюсарем, помічником майстра на шахті «Октябрьская революция» в Ростовській області. Навчався в планерній школі, аероклубі. У 1940 р. закінчив Єйську школу військових льотчиків. Служив на Балтиці. Учасник ВВВ. За роки Великої Вітчизняної війни пройшов шлях від льотчика-винищувача до командира штурмового авіаполку. Здійснив майже 300 бойових вильотів. На його

особистому рахунку вісім потоплених кораблів гітлерівців і 22 – у складі групи. Полк під його командуванням знищив понад сотні бойових кораблів і транспортних суден та чимало ворожої техніки на суші. **Звання Героя Радянського Союзу був удостоєний двічі** – 23 жовтня 1942 р. і 5 листопада 1944 р. Після війни продовжував службу в авіації. У 1949 р. закінчив Вищі офіцерські льотно-тактичні курси авіації ВМФ, а в 1952 р. – Військово-морську академію. Командував авіаційними з'єднаннями, працював в апараті Міністерства ВМФ, був на викладацькій роботі. Генерал-майор авіації. З 1972 р. – в запасі. Нагороджений орденами Леніна, трьома Червоного Прапора, Ушакова II ступеня, двома Вітчизняної війни I ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, українським орденом Ярослава Мудрого V ступеня, медалями. В Устинівці йому встановлено бронзовий бюст. Помер 11.03.2004 р. Похований на Нікольському кладовищі в м. Санкт-Петербург.

Попов Леонід Іванович, радянський космонавт, **двічі Герой Радянського Союзу**, Герой Куби, Герой СРСР, Герой Труда (В'єтнам), Льотчик-космонавт СРСР (1980).

Народився 31 серпня 1945 року в місті Олександрія в сім'ї службовця. Українець. Закінчив середню школу. У Радянській Армії з 1964 року. У 1968 році закінчив Чернігівське вище військово-авіаційне училище льотчиків. Служив льотчиком-винищувачем в строю-йових частинах ВПС СРСР. З 1970 року – в Загоні радянських космонавтів. Пройшов повний курс загальнокосмічної підготовки і підготовки до космічних

польотів на КК типу «Союз» і ОС типу «Салют». У 1976 році закінчив Військово-повітряну академію імені Ю.Гагаріна. Здійснив три польоти в космос як командир корабля і пілотованих орбітальних комплексів

(9 квітня – 11 жовтня 1980 р.; 14 – 22 травня 1981 р.; 19 – 27 серпня 1982 р.). У 1982 – 1987 рр. – інструктор-космонавт Центру підготовки космонавтів імені Ю.Гагаріна. Відрахований із загону космонавтів 13 червня 1987 року у зв'язку зі вступом до Військової академії Генерального штабу. 15 жовтня 1990 року присвоєно військове звання «генерал-майор авіації». З 24 червня 1989 року – начальник 4-го управління Головного управління озброєнь ВПС Міністерства оборони СРСР (з 1992 року Російської Федерації). З 22 липня 1993 року – начальник 3-го управління Головного управління замовлень і постачань авіаційної техніки і озброєнь ВПС. 11 листопада 1995 року наказом Міністра оборони РФ звільнений в запас за віком. Очолював Правління товариства «Росія-Румунія». Обирався депутатом Верховної Ради Радянського Союзу. Проживає у Москві.

Абрамович Абрам Григорович, народився 01.07.1910 р. у с. Катеринівка Вільшанського району в сім'ї дрібного торговця, єврей. Після школи навчався у Первомайському медичному технікумі. З 1932 р. – в Червоній Армії. У 1933 закінчив курси молодших командирів, служив у танкових військах. Добровольцем поїхав у республіканську Іспанію для боротьби з фашистським режимом генерала Франко. Був командиром танкового взводу у складі інтернаціонального полку. 14 березня 1937 р. у скрутний момент повів у контратаку піхотну роту. У ході бою в противника було захоплено чотири гармати та інші трофеї. Екіпаж Т-26 нашого земляка особливо відзначився в бою 10 липня. Було знищено дві ворожі броньовані машини, але й радянський танк загорівся. Лейтенант повів палаючу машину на батарею франкістів і розчавив її, прийнявши героїчну смерть у бою. Загинув у бою в Іспанії 10 липня 1937 р. Звання Героя Радянського Союзу лейтенант Абрамович удостоєний посмертно 3 листопада 1937 р. Кавалер ордена Червоного Прапора.

Алексеев Георгій Олександрович, народився 05.05(22.04).1917 р. у с. Костянтинівка Новоукраїнського району в сім'ї селянина, росіянин. Працював у місцевому радгоспі. Потім переїхав до м. Макіївки Донецької області, де трудився на металургійному заводі. Навчався в аероклубі, у 1938 р. закінчив Ворошиловградську військову

авіаційну школу пілотів. Учасник ВВВ. З перших днів війни брав участь у бойових діях, командир ланки 50-ї бомбардувальної авіаційної дивізії. Воював на Північному Кавказі і Кубані. Здійснив 110 бойових вильотів. В одному з боїв його ланка знищила майже 70 літаків, три зенітні батареї, багато живої сили ворога. Загинув 28 лютого 1943 р. у повітряному бою над Армавіром. Похований на площі Піонерів у місті Армавірі Краснодарського краю. 20 червня 1942 р. майору Алексеєву Г.О. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Ананьєв Іван Федорович, народився 10.05.1910 р. у с. Знам'янка

Друга (тепер м. Знам'янка) в робітничій сім'ї, українець. Працював у місцевому лісництві, на залізничному вузлі. Учасник військових кампаній у Західній Україні (1939), радянсько-фінської та Великої Вітчизняної воєн. Учасник партизанського підпілля в роки війни. У період тимчасової окупації краю гітлерівцями підтримував зв'язки з партизанським загonom І.І. Нечасєва, котрий діяв у Чорному лісі. Потім входив до складу знам'янської підпільно-диверсійної групи «За Батьківщину».

20 грудня 1943 р. призваний до лав Радянської Армії. Уже в боях за визволення Кіровоградщини удостоївся ордена Слави III ступеня й медалі «За відвагу». Головний подвиг звершив на югославській землі при форсуванні Дунаю і визволенні м. Батин (Югославія). Там протягом двох діб рядовий кулеметник 233-ї Кременчуцько-Знам'янської стрілецької дивізії разом з іншими бійцями свого підрозділу відбив 13 шалених контратак фашистів. Загинув від кулі ворожого снайпера 21 листопада 1944 року. Похований поблизу церкви села Батина в Югославії. 24 березня 1945 р. рядовому Ананьєву І.Ф. посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям названо вулицю в м. Знам'янка; встановлено меморіальну дошку на будинку, де він жив.

Антонов Антон Антонович, народився 1919 р. у с. Родниківка Олександрівського району в селянській сім'ї, українець. З дитячих літ жив у Кіровограді. Тут навчався, працював токарем у механічному цеху заводу сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка». Учасник ВВВ. Під час війни був гвардії рядовим, кулеметником стрілецького батальйону 290-го гвардійського

стрілецького полку 95-ї гвардійської стрілецької Полтавської Червонопрапорної дивізії 5-ї гвардійської армії. Визволяв Кіровоградщину, Миколаївщину, Одещину, Молдову. Загинув у бою 13 квітня 1944 р., відбивши кілька ворожих контратак на правому березі Дніпра. 13 вересня 1944 р. гвардії рядовому Антонову А.А. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Похований у с. Ташлик Григоріопольського району Республіки Молдова.

Аристархов Дмитро Аврамович, народився 10.11.1923 р. у

с. Аджамка Кіровоградського району, українець. У 1940 р. після закінчення середньої школи працював в артілі рідного села. Учасник ВВВ. На фронт пішов добровольцем 01.07.1941 р. Закінчив Сухумське піхотне училище. За роки війни отримав 5 поранень, командир взводу протитанкових рушниць. Брав участь у боях за визволення України, Білорусії, Прибалтики, Польщі. Прославився під час оборони цементних заводів у районі Новоросійська.

Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалями. 24 березня 1945 р. старшому лейтенантові Аристархову Д.А. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни в 1947 р. закінчив курси удосконалення офіцерського складу та Центральні курси удосконалення політскладу в 1960 р. Служив у Збройних Силах. Підполковник у відставці з березня 1973 р. Почесний громадянин Нижнього Новгорода (1995). Проживає в м. Нижній Новгород.

Байбаренко Григорій Миколайович, народився 03.05.1919 р. у

с. Ганнівка Новоукраїнського району в селянській сім'ї, українець. Закінчив Ворошиловградське військово-авіаційне училище, Вищу офіцерську авіаконструкторську школу. Учасник ВВВ. В армії з 1939 р. Воював у складі інженерних військ. Старший сержант, командир відділення. Під бомбуванням і артобстрілом противника за короткий час навів переправу через Дніпро, чим забезпечив просування наших підрозділів. 29 жовтня 1943 р. присвоєно звання Героя

Радянського Союзу. Після війни працював у Ворошиловграді (нині Луганську). Потім проживав у Черкасах. Помер 28.04.1996 р.

Балаханов Дмитро Олександрович, народився 07.11.1904 р. у селищі Нова Прага Олександрійського району в сім'ї робітника, росіянин. У 1925-1930 рр. служив на Чорноморському флоті. Закінчив ад'юнктуру військового факультету інституту фізкультури. Працював у політвідділах Ленінградського і Білоруського військових округів. Батальйонний комісар Балаханов відзначився в бою за м. Суоярви. З двома ротами бійців відбив кілька контратак білофінів. У тому ж бою загинув 12 грудня 1939 р. 26 січня 1940 р. батальйонному комісарові Балаханову Д.О. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям у радянський час було названо село в Карельській АРСР.

Балицький Григорій Васильович, народився 12.03(27.01).1906 р. у с. Берестяги Гайворонського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. У 1937 р. закінчив Всеукраїнський інститут комуністичної освіти у Харкові. До 1941 р. працював у Чернігові: заступником директора обласної бібліотеки ім. В.Г. Короленка, завідувачим відділом обласної газети «Більшовик», заступником завідувачого загальним сектором обкому партії. Учасник ВВВ. З липня 1941 р. – помічник секретаря підпільного обкому партії. У 1942-1944 рр. – командир партизанського загону ім. Й.В. Сталіна Чернігівського партизанського з'єднання. Керував диверсійною партизанською групою, партизанським загonom та з'єднанням (до травня 1944 р.) Разом з іншими підривниками пустив під укіс 134 ворожих ешелони. 7 березня 1943 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Брав участь у створенні польської партизанської бригади ім. В. Василевської, нагороджений Польським урядом орденом «Золотий Хрест» (ПНР). Після закінчення ВПШ при ЦК КПУ (1947) працював у Кіровоградському міському та обласному комітетах КПУ. Мемуарист, автор книг: «Війна вночі» (1969), «Вибухи гримлять на Волині» (1979) та ін. У Державному архіві Кіровоградської області сформовано його особовий архів. Помер 6 грудня 1989 р., похований в Кіровограді в Пантеоні Вічної Слави.

Балицький Леонід Маркович, народився 25.05.1917 р. у с. Бузникувате Вільшанського району в селянській сім'ї, українець. Учасник ВВВ. В армії з 1938 р. Гвардії старший лейтенант, танкіст. Відзначився у боях за визволення Києва. В районі Святошино його танк знищив три протитанкові гармати, дві автомашини, три міномети і близько 150 фашистів. Звання Героя Радянського Союзу було присвоєно 10 січня 1944 р. Визволяв Україну, Польщу й Чехословаччину. Перемогу зустрів у Празі 9 травня 1945. У 1947 р. вступив до Одеського сільськогосподарського інституту. З 1953 року – агроном радгоспу Балтського району Одеської області, з 1972 р. – директор радгоспу. Помер у 1990 році.

Барвінський Олексій Дмитрович, народився 04.04.1924 р. у с. Занфірівка Олександрійського району, українець. Закінчив артилерійське училище в Ленінграді. Учасник ВВВ. Командир батареї особливо відзначився в боях за переправу через Дніпро в районі с. Гребінки Київської області. Визволяв Угорщину, Польщу, Чехословаччину. 24 грудня 1943 р. лейтенанту Барвінському О.Д. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Був учасником Параду Перемоги 24.06.1945 р. на Красній площі. Після війни закінчив ВПШ при ЦК КПРС, був на партійній роботі в Кемеровській, Полтавській і Кримській областях. Проживав у Ялті, помер 14.07.1999 р.

Берестовенко Михайло Порфирович, народився 19(10).10.1921 р. у с. Бузова Компаніївського району в селянській сім'ї, українець. Закінчив 5 класів Лозоватської школи. З 1930 р. жив у Харовську Вологодської області, де закінчив семирічку і почав трудову діяльність: спершу на залізниці, згодом на радіовузлі та слюсарем на лісо заводі. Учасник ВВВ. У Радянській Армії з травня 1941 р. У квітні 1942 р. закінчив курси молодших лейтенантів. Лейтенант, командир взводу роти автоматників. Воював на Карельському фронті. Відзначився 21.06.1941 р. при прориві ворожої оборони на р. Свір, в районі Людейного

Поля. Його взвод першим форсував ріку і вибив гітлерівців з кількох населених пунктів. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 21 липня 1944 р. Учасник Параду Перемоги у Москві 24.06.1945 р. По війні продовжував військову службу згодом підполковник запасу. Жив у Вільнюсі, де з 1972 року працював заступником секретаря парткому заводу. Помер 5 липня 1979 р., м. Вільнюс.

Бондар Володимир Павлович, народився 13.07.1913 р. у с. Богданівка (Богодарівка) Добровеличківського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. До війни працював у колгоспі рідного села. У 1941 р. закінчив Сталінградську школу зв'язку. Учасник ВВВ. Війну починав автоматником, потім став артилеристом. У боях за визволення Києва підбив 7 танків. Головний подвиг здійснив в Угорщині в січні 1945 р., коли без прикриття піхоти відбив 4 контратаки противника, знищивши багато бойової техніки та живої сили.

Старший сержант. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 23 травня 1945 р. Після війни став юристом. До останнього часу жив у м. Усть-Лабинську на Кубані. Помер 15.01.1992 р.

Бондаренко Іван Максимович, народився 30.03.1918 р. у селищі Нова Прага Олександрійського району, в сім'ї селянина-бідняка, українець. В армії з 1938 р. Учасник радянсько-фінської та ВВВ. Воював на Північному, Ленінградському, Західному, 2-му Білоруському фронтах. Із своїм батальйоном капітан Бондаренко прославився при визволенні Гродно, фронтовими шляхами дійшов до Ельби. Капітан. 24 березня 1945 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Був також нагороджений орденом Червоного Прапора, двома орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, медалями. Після війни працював секретарем Новопразького райвиконкому. Потім жив у Дніпропетровську. До 1976 р. – старший інспектор по кадрах Дніпропетровського обласного управління держтрудошадкас. Помер після 1987 р. Точна дата смерті не відома.

Булда Степан Костянтинович, народився 1912 р. у с. Вовчанка Петрівського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Працював у колгоспі рідного села. Учасник ВВВ. В армії з 17 грудня 1943 р. Був кулеметником 52-ї стрілецької дивізії. Брав участь у боях за визволення від окупантів Кіровоградської, Вінницької областей, Молдавії. Головний подвиг звершив 13 квітня 1944 р. при форсуванні Дністра. Відбиваючи контратаку противника, влучним вогнем знищив 24 фашисти. 13 вересня 1944 р. червоноармієць Булда С.К. удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Після війни працював на шахтах Кривого Рогу, а в останні роки був слюсарем Криворізької ДРЕС. Помер 21.11.1965 р. Похований з почестями у Кривому Розі.

Велигін Петро Володимирович, народився 1923 р. у с. Злинка Маловисківського району в родині залізничника, українець. Учасник ВВВ. В армії з 1942 р. Сапер 3-го гвардійського батальйону 19 танкового корпусу 4-го Українського фронту. Учасник оборони Сталінграда, визволення Криму від гітлерівських окупантів. 13 квітня 1944 р. після нерівного бою у числі вісьмох розвідників потрапив у руки ворога в с. Ашага-Джамин (тепер Геройське) Сакського району і був підданий нелюдським катуванням, потім був розстріляний. 16 травня 1944 р. гв. рядовому Велигіну П.В. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Похований у братській могилі в с. Геройському. Одна з вулиць міста Саки носить ім'я Восьми героїв, у м. Мала Виска – проспект-алея ім. Велигіна. Його ім'я присвоєно Злинській школі № 1.

Вербовський Іван Устимович, народився 07.11.1910 р. у с. Іванівка Новоархангельського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Трудову діяльність розпочав у рідному селі, згодом працював у риболовецькій артілі на Кубані, матросом на пароплаві «Волга», ковалем на кінному заводі, конюхом у радгоспі «Запорізький». Учасник ВВВ. У серпні 1941 р. призваний до армії. Гвардії старшина. Пройшов війну від Белгорода до Праги і Дрездена. Воював у складі 1-го Українського

фронту. Закінчив курси санітарних інструкторів. Був рядовим бійцем, а в 1944 р. став санінструктором 5-ї гвардійської армії. За роки війни виніс з поля бою майже 500 поранених бійців і командирів разом з їх особистою зброєю, знищив 23 фашисти і взяв у полон 9 німців. Війну закінчив у Чехословаччині. Демобілізувався у вересні 1945 р. Нагороджений орденом Червоного Прапора, медалями. 27 червня 1945 р. був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни жив і працював у Тирасполі. Помер 12.10.1978 р. у м. Тирасполі, Молдова.

Вишневецький Костянтин Григорович, народився 08.06.1914 р. у

с. Солдатське Устинівського району в сім'ї робітника, українець. Жив і навчався в м. Долинська. Закінчив школу ФЗН у Миколаєві, працював машиністом каменедробильного заводу. У 1934 р. був обраний секретарем Казанківського райкому комсомолу Миколаївської області. У 1936 р. з відзнакою закінчив школу військових льотчиків у Могильові. Учасник ВВВ. Війну почав командиром ланки, потім був інструктором, командував ескадрильєю, авіаційним полком.

Здійснив 123 бойових вильоти, особисто збив 10 літаків противника. Старший лейтенант. Загинув у бою 30.07.1944 р. під час Львівсько-Сандомирської операції. Нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни I ступеня. 24 серпня 1943 р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Похований на Пагорбі Слави у м. Львові.

Гаврилов Кузьма Антонович, народився 05.09.1922 р. у с. Зибкове

Онуфріївського району в сім'ї селянина-бідняка, росіянин. Трудову біографію почав токарем у Тбілісі на заводі ім. 26 бакинських комісарів. Учасник ВВВ. Брав участь у боях під Ростовом. Будучи рядовим телефоністом 38-ї стрілецької дивізії, особливо відзначився під час форсування Дніпра. У ніч з 23 на 24.09.1944 р. з першими десантниками перебрався на правий берег, налагодив зв'язок і корегував вогонь наших батарей. Під шаленим обстрілом противника тричі у воді лагодив пошкодження лінії зв'язку. 10.01.1944 р. рядовому Гаврилову К.А. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни жив у Тбілісі, працював у друкарні

кольорового друку. З 1995 р. проживав у Нижньому Новгороді. Помер 11.09.1997 р. Похований у м. Нижній Новгород на міському кладовищі В'язівка.

Галуган Олексій Іванович, народився 21.03.1912 р. у с. Баштині Петрівського району в сім'ї селянина-наймита, українець. Працював у баштинській комуні ім. Леніна, очолював виконком сільради. У Червоній Армії з 1935 р. Учасник ВВВ. Гвардії старший лейтенант, командир роти стрілецької дивізії. Відзначився при форсуванні Одера, його рота першою увірвалася у м. Раудтен. 10 квітня 1945 р. гвардії старший лейтенант Галуган О.І. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни деякий час працював у Долинському районі. Помер 01.11.1948 р. Похований у Києві на Байковому кладовищі. Іменем Героя названо вулицю у м. Миргороді Полтавської області.

Галушкін Василь Максимович, народився 08.03.1925 р. у м. Кіровограді в робітничій сім'ї, росіянин. Навчався у Знам'янському ПТУ № 1. Працював помічником майстра на заводі «Червона Зірка». Учасник ВВВ. В армії з грудня 1941 р. Брав участь у Сталінградській битві та на Курській дузі, визволяв Україну, Білорусію, Болгарію, Румунію, Чехословаччину. Служив у фронтовій розвідці, за роки війни захопив у полон 17 «язиків». Закінчив війну у Берліні. 17 жовтня 1943 р. вісімнадцятирічний гвардії червоноармієць Галушкін В.М. став кавалером Золотої Зірки Героя Радянського Союзу. Після війни В.М. Галушкін продовжував службу в армії. Член ВКП(б)/КПРС з 1946 р. У 1953 р. він закінчив Київське військово-піхотне училище, служив у Вологодському гарнізоні. З 1957 р. капітан Галушкін В.М. в запасі. Жив і працював у Кіровограді, здобув вищу освіту, працював на адміністративних посадах. Був першим директором готелю «Київ». Останнім часом був старшим інженером у тресті «Кіровоградсільбуд». Помер 05.01.1979 р. Похований з почестями у м. Кіровограді в Пантеоні Вічної Слави. Його ім'ям названо вулицю у Кіровограді.

Говоров Федір Іванович, народився 24.06.1919 р. у с. Підгайці Кіровоградського району в селянській сім'ї, українець. Після школи

ФЗН працював на кіровоградському заводі «Червона Зірка». В армії з 1939 р. У 1942 році закінчив Ростовське артилерійське училище. Учасник ВВВ. Обезсмертив себе в битві за Дніпро в районі с. Красний Ріг Брагинського району Гомельської області, де взвод гвардії старшого лейтенанта Говорова знищив гітлерівський «фердинанд», артилерійську та три мінометні батареї. Коли фашисти підійшли ближче, повів артилеристів у свій останній рукопашний бій... Загинув 23.10.1943 р. біля села Красний Рог (Лосєвський район, Гомельська область) – самовіддано кинувся з гранатою на ворожі війська, відволікши чимало сил противника, завдяки чому радянські війська втримали позиції. 9 лютого 1944 р. гв. ст. лейтенанту Говорову Ф.І. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Був також нагороджений орденами Леніна і Червоної Зірки. Похований у братській могилі в парку на Валу в м. Чернігові.

Гончар Григорій Мойсейович, народився 31.05.1916 р. у м. Кіровограді в родині службовця, єврей. У 1924-1930 рр. навчався у Зінов'євській середній школі № 11, потім у ФЗН. Був комсомольським активістом, працював на заводі «Червона Зірка». Брав участь у партизанському русі на території Кіровоградської і Черкаської областей. Служив у Радянській Армії з 1937 по 1961 р. Учасник ВВВ. Відзначився під час форсування Одеру, де бійці його роти відбили на утримуваному плацдармі шість атак, а потім викликали вогонь на себе. 10.04.1945 р. капітанові Гончару Г.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступеня, орденом Червоної Зірки, медалями. З 1961 р. – полковник у відставці; працював у навчальних закладах, викладав військову справу в Івано-Франківському автотранспортному технікумі. Автор книги «Заграви над Тясмином» (1979). Почесний громадянин м. Могильова. Помер 17.12.1998 р., похований в Івано-Франківську. У 2005 р. на фасаді колишньої СШ № 11 (нині колегіум) встановлено меморіальну дошку на честь героя.

Горобець Степан Христофорович, народився 08.02.1913 р. у с. Долинське Олександрійського району в селянській сім'ї, українець.

Навчався в рідному селі, до початку війни працював машиністом газодувної турбіни на азотно-туковому заводі в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської області. Учасник ВВВ. Молодший лейтенант, командир танка Т-34 1-ої окремої танкової бригади Калінінського фронту. Відзначився в боях з фашистами на Волоколамському шосе. 17.10.1941 р. увірвався до м. Калініна і з боєм пройшов його центральною магістраллю. 07.02.1942 р. екіпаж його машини знищив 3 протитанкові гармати, 12 мінометних і 22 кулеметних точок, 15 ворожих бліндажів, близько 70 солдатів та офіцерів. Загинув смертю хоробрих у день свого народження 08.02.1942 р. у с. Браткова Старицького району Калінінської (Тверської) області, Російська Федерація, де і похований. 5 травня 1942 р. молодшому лейтенантові Горобцю О.Х. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На його могилі встановлено пам'ятник. Ім'ям Героя названа вулиця у місті Твер. У рідному селі його іменем названо одну з вулиць.

Гришко Павло Савич, народився 22.12.1916 р. у с. Небелівка Новоархангельського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. У 1938 р. закінчив Гайсинське піхотне училище. Брав участь у визволенні Західної України (1939), радянсько-фінській війні (1940) та ВВВ. Відзначився на підступах до Будапешта: особисто знищив 2 ворожі танки і близько 20 гітлерівців. Загинув у бою 14.12.1944 р. в Угорщині. 28 квітня 1945 р. гв. лейтенантові Гришку П.С. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Гуляєв Дмитро Тимофійович, народився 05.11.1915 р. в с. Іванівка (Янівка) Олександрівського району в селянській сім'ї, українець. У 1936 р. закінчив Московське військово-політичне училище. Учасник ВВВ. 3 липня 1941 – у партизанах, з травня 1942 – командир загону, з червня 1943 – командир бригади, що діяла на території Старобінського району Мінської області (Білорусія). Загинув у бою 5 вересня 1943 р. 15 серпня 1944 р. командирові партизанської бригади Гуляєву Д.Т. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Гуренко Кузьма Йосипович, народився 1909 р. у с. Дмитрівка Знам'янського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Працював на нафтопромислах Грозного. Учасник ВВВ. Кулеметник стрілкового батальйону, який входив до складу стрілкової Криворізької Червонопрапорної дивізії. На фронті – з 1942 р. Загинув 21.08.1944 р. Біля молдавського с. Єрмоклії у вирішальний момент бою із в'язкою гранат кинувся під фашистський «тигр». Навічно був занесений у списки Збройних Сил СРСР. 24 березня 1945 р. гв. єфрейторові Гуренку К.Й. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Дидишко Олександр Іванович, народився 01.07.1911 р. у с. Попельнасте Олександрійського району в робітничій сім'ї, білорус. Навчався і працював у Верхньодніпровську. В армії з 1929 р. У 1933 р. закінчив Одеське артилерійське училище. Особливо відзначився капітан, командир артдивізіону під час радянсько-фінської війни 1939-1940 рр. Лише в одному з боїв бійці його підрозділу знищили п'ять артилерійських і дві мінометні батареї, два залізобетонних укріплення. Учасник ВВВ. 5 лютого 1944 р. полковник Дидишко О.І. загинув у бою за м. Городок Вітебської області. Похований на братському кладовищі у м. Городок, Білорусь. Відзначений орденами Леніна, Червоної Зірки та іншими нагородами. 11 квітня 1940 р. Дидишку О.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Дикий Михайло Прокопович, народився 12.08.1917 р. у с. Велика Андрусівка Світловодського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Закінчив три курси Дніпродзержинського металургійного технікуму. У 1937 закінчив Ворошиловградську військову авіаційну школу льотчиків. Капітан, відзначений орденом Червоного Прапора за бої в радянсько-фінській війні. Учасник ВВВ. Начальник повітряно-стрілецької служби 236-ї винищувальної авіаційної дивізії 5-ї повітряної армії Закавказького фронту, капітан. За період війни з гітлерівською Німеччиною здійснив 367 бойових вильотів, провів більше ста повітряних боїв, особисто збив 18

літаків противника. Воював на Північному Кавказі, у небі України, Молдавії, Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини. Відзначений орденами Леніна, Червоного Прапора (три), Вітчизняної війни (два) та іншими нагородами. 1 травня 1943 р. капітану Дикому М.П. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1955 р. закінчив курси удосконалення офіцерського складу при Військово-повітряній академії, полковник, льотчик першого класу. З 1958 р. – у відставці. Жив у Вінниці. Помер 30.03.1967 р.

Дригін Василь Михайлович, народився 08.03.1921 р. у с. Чечеліївка

Петрівського району в сім'ї селянина, українець. Виховувався у Дніпродзержинському дитячому будинку. У 1939 р. закінчив Дніпропетровський індустріальний технікум, у 1941 – Качинське військово-авіаційне училище. Учасник ВВВ. Служив у 4-й повітряній армії. Капітан, командир ланки винищувачів. Всього під час ВВВ здійснив 320 бойових вильотів, збив 19 ворожих літаків. Був двічі тяжко поранений. Нагороджений орденами Леніна,

Червоного Прапора (трьома), Вітчизняної війни (трьома), Олександра Невського та іншими орденами й медалями. Звання Героя Радянського Союзу капітану Дригіну В.М. було присвоєно 24 травня 1943 р. Після війни закінчив Військову академію Генерального штабу Збройних Сил та Ростовський інститут народного господарства. Полковник у відставці. Жив у Ростові-на-Дону, де після смерті і був похований. Помер 03.09.2009 р.

Євплов Іван Гаврилович, народився 16.05.1920 р. у с. Дмитрівка

Знам'янського району в сім'ї селянина-бідняка, росіянин. Закінчив Шамівський сільськогосподарський технікум (Знам'янський район). У 1940 р. вступив до Одеського військового піхотного училища. Учасник ВВВ. На фронтах ВВВ – з лютого 1942 р. Командир стрілецького батальйону Євплов особливо відзначився при штурмі Берліна. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни (два), Червоної Зірки (два), Суворова III ступеня, багатьма медалями. 31 травня 1945 р. майору Євплову І.Г. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1949 р. закінчив Військову академію імені М.В. Фрунзе. У званні полковника пішов у відставку. Живе у Ростові-на-Дону.

Євтушенко Никифор Тимофійович, народився 07.02.1917 р. у с. Стара Осота Олександрівського району в селянській сім'ї, українець. У 1937 закінчив Канівський сільськогосподарський технікум і за комсомольською путівкою вступив у 1940 р. до Мелітопольського військового авіаційного училища. Учасник ВВВ. На фронтах з липня 1941. Служив у Забайкаллі. З перших днів Великої Вітчизняної війни – на Західному, Брянському і 2-му Прибалтійському (штурман ескадрильї 99-го гвардійського розвідувального авіаційного полку 15-а повітряна армія) фронтах. Закінчив війну штурманом 367-го бомбардувального Червонопрапорного авіаційного полку в ранзі капітана. Здійснив 247 бойових вильотів на розвідку стратегічних об'єктів, аеродромів і скупчень військ ворога. Брав участь у повітряних боях. 19 серпня 1944 р. капітану Євтушенко Н.Т. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1946 р. підполковник запасу. Після війни був слухачем курсів штурманського факультету Військової академії, працівником органів МВС СРСР. До 1957 служив у органах МВС у Ризі. Закінчив Всесоюзний лісотехнічний технікум. З 1958 (понад чверть століття) працював на Московському деревообробному комбінаті. З 1965 р. – заступник начальника малярного цеху деревообробного комбінату 3-го тресту Головпромбудматеріалів Москви. Помер 05.09.2002 р., м. Москва.

Єдкін Віктор Дмитрович, народився 21.06.1917(1919) р. у м. Олександрія в багатодітній робітничій сім'ї, українець. У 1937 р. закінчив Ждановський (нині Маріупольський) металургійний технікум, до 1940 р. навчався у Чугуївському авіаційному училищі. Учасник ВВВ. На фронті з перших днів війни. Воював на Ленінградському, Північно-Західному, 1-му і 2-му Прибалтійських фронтах. У 350 бойових вильотах провів 150 повітряних боїв, збив 21 літак. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (три), Червоної Зірки (два), Вітчизняної війни I ступеня (три), Олександра Невського та іншими. 18 серпня 1945 р. майору Єдкіну В.Д. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. До 1951 р. служив у реактивній авіації Групи радянських військ у Німеччині. З 1955 – полковник запасу. До 1974 – механік гідрографічної лабораторії кафедри гідрології Одеського метеорологічного інституту. Проживав у м. Одеса. Помер 17.05.1993 р.

Жежеря Олександр Юхимович, народився 30.05.1910 р. у с. Ворошилівка (тепер с. Олександрівка) Олександрійського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. До війни працював пасічником, обирався до складу правління колгоспу в рідному селі. Учасник ВВВ. На фронті – із січня 1944 р. Гвардії сержант, командир кулеметного розрахунку. Відзначився у боях за визволення Кіровоградщини, при форсуванні Південного Бугу і Дністра, на Сандомирському плацдармі. Особисто знищив 600 гітлерівців. Загинув у бою 1944 р. у Польщі.

Похований у польському селі Конемлоти Келецького воєводства. 13 вересня 1944 року гвардії сержант Жежеря О.Ю. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У польському місті Ченстохові, при визволенні якого загинув кулеметник, встановлено пам'ятник герою. Кулемет № 0181, на якому викарбовано ім'я Жежері, експонується в одному із залів Центрального музею Збройних Сил СРСР у Москві. У 1957 р. на честь земляка односельці назвали його рідне село Олександрівкою.

Жердій Євген Миколайович, народився 05.04.1918 р. у с. Велика Виска Маловисківського району в селянській сім'ї, українець. У 1929 р. родина переїхала на Донбас. Після закінчення школи працював на шахтах Донбасу. Перед війною у 1940 р. закінчив Чугуївське військове училище, працював інструктором. Учасник ВВВ. На фронті з березня 1942 року. Лейтенант, командир ланки 8-ї повітряної армії. Здійснив 80 бойових вильотів. Особисто збив чотири ворожих літаки і стільки ж у групових боях. У 1942 р. при виконанні бойового завдання у нерівному поєдинку, втративши боєприпаси, ціною власного життя протаранив ворожий літак. Загинув 14.06.1942 р., похований у с. Моначинівка Куп'янського району Харківської області. 5 листопада 1942 р. ст. лейтенантові Жердію Є.М. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На могилі Героя встановлено обеліск.

Задорожний Михайло Гнатович, народився 01.08.1920 р. у с. Порфирівка (с. Кірове) Долинського району в селянській сім'ї, українець. Працював у зернорадгоспі на Херсонщині. В армії з 1940 р. Навчався у Краснодарському зенітно-артилерійському училищі.

Учасник ВВВ. Воював на Брянському, Центральному та І Білоруському фронтах. Капітан, командир мінометного дивізіону. Відзначився в боях за Берлін. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, двома орденами Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, багатьма медалями. Звання Героя Радянського Союзу капітанові Задорожному М.Г. присвоєно 15 травня 1946 р. Після війни працював у військкоматах Середньої Азії та Казахстану. Із 1972 року – полковник у відставці.

Заїюльєв Микола Миколайович, народився 01.11.1906 р. у с. Западинці Знаменського району в бідній селянській сім'ї, українець. Випускник Тбіліського артилерійського училища. Трудову діяльність розпочав слюсарем на заводі ім. Петровського у Дніпропетровську. Учасник ВВВ. Полк під командуванням майора Заїюльєва М.М. обезсмертив себе у боях на Халхін-Голі, зокрема на висотах Зелений та Піщаний. З 1944 р. – генерал-майор. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (два), Суворова, Кутузова, Червоної Зірки та іншими. 29 серпня 1939 р. йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни – генерал-майор у відставці з 1953 р. Жив у Москві. Помер у 1986 р., похований на Ваганьківському кладовищі у Москві.

Захарченко Михайло Дмитрович, народився 13.11.1910 р. у с. Червоно-Венедиктівка (тепер с. Ялинівка) Олександрійського району в селянській сім'ї, українець. Семирічку закінчив у 1925 р. у Червоній Кам'янці. Навчався у Шамівській сільськогосподарській профшколі (до 1928). У 1930 закінчив Качинське авіаучилище льотчиків. Учасник ВВВ. На фронті з липня 1941 р. Війну з фашистами почав командиром ескадрильї, закінчив – командиром авіаполку. Воював на різних фронтах у складі 15-ї та 17-ї повітряних армій. На штурмовику ІЛ-2 особисто здійснив 64 бойових вильоти. Полк під його командуванням здійснив 5309 вильотів на штурмування ворожих позицій, знищив 91 літак, багато танків та гармат. Відзначений орденами Леніна, Червоного Прапора, Олександра Невського та Вітчизняної війни І ступеня, трьома орденами Червоної Зірки.

18 серпня 1945 р. полковнику Захарченку М.Д. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В 1951 р. закінчив Військово-повітряну академію. Із 31 травня 1954 – генерал-майор авіації. Після війни командував авіачастиною, був начальником авіаційного училища. Жив у Києві. Помер 24.04.1983 р. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Іванченко Андрій Федорович, народився 15.07.1904 р. у м. Бобринець

в сім'ї робітника, українець. Після закінчення Бобринецького сільськогосподарського технікуму працював агрономом. На початку війни евакуйований до Саратовської області, звідки 15 грудня 1942 р. пішов на фронт. Учасник ВВВ. Воював на Волховському, Степовому, II і III Українських фронтах. Був поранений. Особливо відзначився під час визволення Угорщини. 6 березня 1945 р. його взвод відбивав атаку ворожих танків і піхоти в районі села Яко і був оточений двома ворожими батальйонами. Кілька годин бійці вели вогонь з гармат на відстані 150-200 метрів, потім – з особистої зброї і билися врукопашну. У нерівному бою артилеристи знищили близько двох ворожих рот, 5 станкових кулеметів, але втратили свого командира. Загинув 06.03.1945 р., похований у м. Яко, Угорщина. 29 червня 1945 р. старший лейтенант Іванченко А.Ф. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений також орденами Леніна та Червоної Зірки.

Індик Іван Степанович, народився 1917 р. у с. Витязівка

Бобринецького району в сім'ї робітника, українець. Працював мотористом на млині. Учасник ВВВ. З 1939 р. служив на Чорноморському флоті. У 1943 р. – старшина другої статті стрілецької роти окремого батальйону морської піхоти. Був у складі знаменитого десантного загону К.Ф. Ольшанського, який висадився 26.03.1944 р. в окупованому фашистами Миколаєві й дві доби тримався там, прикувавши до себе значні сили противника. Ольшанці відбили 18 атак, знищили близько 700 фашистів. Загинув у бою 26.03.1944 р., похований у м. Миколаєві. 20 квітня 1945 р. усім 67 десантникам присвоєно звання Героя Радянського Союзу, 55-ти з них, у тому числі старшині другої статті Індику І.С., – посмертно.

Іщенко Василь Каленикович, народився 01.01.1919 р. у с. Трояни Добровеличківського району в селянській сім'ї, українець. Після семирічки вступив у 1937 р. до Кіровоградського технікуму механізації сільського господарства, навчався в місцевому аероклубі, який закінчив у 1937 р. Закінчив Чугуївську військову авіашколу у 1941 р. Учасник ВВВ. Гвардії майор, командир ескадрильї 2-ї повітряної армії. Здійснив 310 бойових вильотів, провів 66 повітряних боїв, збив 14 ворожих літаків. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (двічі), Олександра Невського, Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступеня, Червоної Зірки; медалями. 27 червня 1945 р. гвардії майорові Іщенку В.К. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни закінчив військово-повітряну академію 3 1958 р. полковник запасу. Проживав у Москві. Помер у 2004 р.

У 2010 році на будівлі Кіровоградського технікуму механізації сільського господарства встановлено меморіальну дошку герою.

Іщенко Іван Митрофанович, народився 20.05.1912 р. у с. Новоподимка Новоукраїнського району в селянській сім'ї, українець. Працював вантажником на станції Каспій, звідки у 1941 р. призваний в армію. Учасник ВВВ. На фронтах з 1941 р. Як командир відділення автоматників прославився під час визволення Білорусії. Зі своїм підрозділом замкнув кільце оточення значного угруповання противника, перерізав дорогу на Вітебськ, де було знищено близько 400 автомашин. 22 липня 1944 р. сержантові Іщенку І.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни жив в Уфі. Помер 17.01.1979 р. у м. Уфа, Башкирської АРСР.

Калиниченко Григорій Мартинович, народився 13.03.1903 р. у с. Ганнівка Олександрійського району в сім'ї машиніста, українець. Навчався в Куколівському початковому училищі. Жив у с. Попельнастому. Наймитував, служив у армії, працював на підприємствах Азербайджану. На фронті з червня 1942 р., гвардії лейтенант, командир роти 13-ї армії. Особливо відзначився при переправах через Дніпро і Прип'ять у районі Чорнобиля. У бою за визволення

с. Оташів знищив понад 50 гітлерівців і 30.09.1943 р. загинув сам. 16 жовтня 1943 р. гвардії лейтенант Калиниченко Г.М. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Також посмертно був нагороджений орденом Леніна.

Каневський Олександр Денисович, народився 27.08.1923 р. у

с. Маринопіль (с. Розкішне) Голованівського району в родині ветеринарного фельдшера, українець. До війни закінчив семирічну школу і два курси Одеського педагогічного технікуму фізкультури, навчався в аероклубі. Учасник ВВВ. В армії з грудня 1941 р. У грудні 1942 закінчив Краснохолмське піхотне училище, був направлений на фронт під Сталінградом командиром відділення розвідувального взводу. Обороняв Одесу, Севастополь, воював під

Сталінградом і на Донбасі. Гвардії молодший лейтенант, командир бронетранспортерів розвідувальної роти. Відзначився при визволенні Миколаївської області. Пробившись у ворожий тил біля с. Варварівки, керував багатогодинним боєм, підтримуючи морський десант. Сприяв прориву оборони противника в районі Миколаєва. Став справжнім асом розвідки, за роки війни захопив 80 «языків». Брав участь у визволенні України, Румунії, Угорщини, Австрії та Чехословаччини. 3 червня 1944 р. Каневському О.Д. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 1-го ступеня (двічі), Вітчизняної війни 2-го ступеня, Червоної Зірки та медалями. Учасник Параду Перемоги у Москві на Червоній Площі. Після війни у 1949 р. закінчив Військову академію бронетанкових і механізованих військ, у 1971 – Вищі курси при Академії Генерального штабу. Виконував спецзавдання на Близькому Сході, був військовим радником у Сирійській Арабській Республіці. З 1973 р. – полковник запасу. Почесний громадянин міст Волноваха Донецької та Берислав Херсонської областей. Мешкав у Києві. Помер 19.03.2005 р.

Кива Олексій Минович, народився 25.03.1915 р. у с. Мошорине Знам'янського району в селянській сім'ї, українець. Був секретарем комсомольської організації в рідному селі, заступником голови колгоспу. Організатор лікнепу, завідувач хати-читальні. У Червоній Армії з 1937 р. Закінчив Одеське артилерійське училище (1939). Відзначився

в боях під час радянсько-фінської війни, з групкою бійців утримав важливу висоту на шляху наступу наших військ. Учасник ВВВ. З перших днів війни на фронті. Був політпрацівником, заступником політрука стрілецького полку. Замполіт дивізіону капітан Кива О.М. відзначився 25.02.1940 р. у боях за станцію Талі і селище Рєпола, 25.03.1945 р. загинув у с. Сак в Угорщині. 7 квітня 1940 р. політрукові Киві О.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Кияшко Віктор Іванович, народився 22.04.1920 р. у селищі Устинівка в сім'ї службовця, українець. Навчався в Запорізькій середній школі № 39. Учасник ВВВ. Бився з гітлерівцями на різних фронтах. Свій головний подвиг звершив у 1945 р. на Одері. У складній обстановці взяв на себе командування гарматою, підняв в атаку артилеристів і піхотинців. Тоді було знищено 110 гітлерівців, 4 гармати і 3 кулемети. У бою під Брестом був смертельно поранений. 10 квітня 1945 р. сержантові Кияшку В.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 16.04.1945 р. помер у фронтовому госпіталі від ран. Похований у населеному пункті Хартмансдорф в 12 кілометрах на захід від м. Вроцлав. Одній із вулиць Запоріжжя присвоєно ім'я Героя.

Кобець Федір Семенович, народився 17.12.1913 р. в с. Мошорине Знаменського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Навчався у школі рідного села. З 1935 р. у лавах армії. Учасник ВВВ. На фронті – з першого дня війни. Старший лейтенант, командир танкової роти, воював на Південно-Західному та Воронезькому фронтах. Відзначився 18.01.1943 р. під Воронежем; його рота знищила 650 солдатів і офіцерів, 4 гармати, 48 автомашин, взяла у полон 400 фашистів. Під Кривим Рогом Кобець дістав тяжке поранення, у результаті якого залишився без ноги, але ще й після перемоги продовжував військову службу. Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, двома Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, медалями. 28 квітня 1943 р. старшому лейтенантові Кобцю Ф.С. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 11 років після війни передавав свої знання і досвід молодим танкістам. Працював у Міністерстві Оборони СРСР. З 1960 р. – підполковник у відставці. Помер 03.05.1986 р. Похований на Ваганьківському кладовищі у Москві.

Кобилянський Іван Олександрович, народився 03.07.1921 р. у с. Верблюжка Новгородківського району в селянській сім'ї, українець. З 1929 р. жив у Кривому Розі. До війни закінчив авіаучилище, стрілець-бомбардир. Учасник ВВВ. Відзначився в оборонних боях. На початок 1942 р. на його рахунку було вже 13 знищених танків, 2 гармати, 285 автомашин, багато іншої бойової техніки та живої сили противника. Воював під Сталінградом, на Курській дузі, на території Польщі та Німеччини, брав участь у визволенні Кіровоградщини (Знам'янки і Долинської). Звання Героя Радянського Союзу сержантові Кобилянському І.О. присвоєно 27 березня 1942 р. 22.04.1945 р. загинув у бою під Краковом (Польща), де й похований у центральному парку.

Коваль Іван Іванович, народився 27.05.1910 р. у с. Лелеківка, (тепер передмістя м. Кіровограда) в сім'ї селянина-бідняка, українець. Працював на меблевій фабриці. В армії з 1933 р. У 1938 р. закінчив Московське танкове училище. Особливо відзначився в боях з білофінами. Здійснюючи глибоку розвідку в тилу противника, разом з екіпажем танка потрапив у оточення. Вогнем з кулеметів і автоматів бійці тримались до підходу підкріплення, знищивши велику кількість ворогів. 15 січня 1940 р. технік-лейтенант Коваль І.І. удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Брав участь у Великій Вітчизняній війні. Був заступником командира танкового полку з технічної частини на Карельському фронті, заступником командира батальйону і командиром батальйону на Волховському фронті. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки, медалями. Після війни у 1946 р. закінчив Військову академію бронетанкових і механізованих військ. З 1954 р. – у запасі. Працював на кіровоградському заводі «Червона Зірка». Помер 23.12.1996 р. Похований у Кіровограді в Пантеоні Вічної Слави.

Ковачевич Аркадій Федорович, народився 03.05.1919 р. у м. Новомиргород в родині агронома, українець. Навчався в школах Новомиргорода та Знам'янки. У 1934 р вступив до Кіровоградського технікуму механізації сільського господарства, відвідував місцевий аероклуб, який закінчив у 1937 р. У 1938 р. закінчив Одеську

авіашколу. Учасник ВВВ. Бився з гітлерівцями під Калініним, Одесою, Сталінградом. На закінчення Сталінградської битви на рахунок

старшого лейтенанта, командира авіаескадрильї було вісім збитих фашистських літаків. До вересня 1944 р. цей рахунок він довів до 26. Крім того, 19 ворожих літаків було збито у групових боях. Здійснив 520 бойових вильотів. 1 травня 1943 р. ст. лейтенант Ковачевич А.Ф. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Був також нагороджений орденами Жовтневої Революції, Червоного Прапора (тричі), орденом Вітчизняної війни 1-го ст.,

орденами Червоної Зірки (двічі), «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» 3-го ступеня, медалями. Генерал-лейтенант авіації. Закінчив Військово-повітряну академію та академію Генерального штабу Збройних Сил СРСР. Викладав у Військово-повітряній академії імені Гагаріна. Почесний громадянин м. Новомиргорода. Проживав у селищі Моніно Щелковського району Московської області, керував місцевим військово-патріотичним клубом «Авіатор». Помер 28.11.2010 р., похований на гарнізонному кладовищі в селищі Моніно.

Колісниченко Василь Єфремович, народився 04.04.1915 р. у

с. Кропивницьке Новоукраїнського району в робітничій сім'ї, українець. Закінчив Кіровоградську школу № 7 ім. О.С. Пушкіна, школу ФЗН у Дніпродзержинську та Кіровоградський будівельний технікум (1936). Працював на новобудовах Сталінграда. Там закінчив авіашколу молодшим лейтенантом. 3 липня 1941 р. після закінчення військової авіаційної школи служив у винищувальній авіації. Учасник ВВВ. Здійснив 93 бойових вильоти. 1 липня 1942 р. таранним ударом

збив під Воронежем ворожий літак і після важкого поранення помер у госпіталі. Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 14 лютого 1943 р. молодшому лейтенантові Колісниченку В.Є. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Похований у Воронежі в братській могилі в Парку юннатів.

Конько Іван Кузьмович, народився 10.05.1919 р. у с. Табурище (тепер у складі м. Світловодська) в селянській сім'ї, українець. У рідному селі був секретарем комсомольської організації. Учасник ВВВ. На фронті з перших днів війни. Лейтенант, командир кулеметного взводу. Форсував Дніпро, визволяв Кіровоградщину, Молдавію, Румунію. Відзначився під час форсування ріки Прут і утримання завойованого плацдарму. Загинув у бою 09.04.1944 р. с. Вікторія, Румунія. Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 13 вересня 1944 р. посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Також був нагороджений орденом Леніна і медаллю «За відвагу».

Корнер Віктор Дмитрович, народився 20.01.1912 р. у с. Івангород Олександрівського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Закінчив семирічну школу у Златополі та Олександрівський сільськогосподарський технікум, де одержав диплом агронома (1931). У жовтні того ж року добровільно пішов в армію. Служив на флоті. Був старшим помічником командира канонерського човна «Пролетарій» (1936), командиром канонерки «Красное знамя» (1937), старшим помічником командира і командиром монітора «Сунь Ятсен» (1939). Учасник ВВВ. Відзначився у серпні 1945 при форсуванні Амуру і наступі на Сансін, Харбін та Баоцін. За блискуче виконання операції на рейді Фуцзинь, що забезпечило висадку десанту, нагороджений орденом Червоного Прапора. 14 вересня 1945 р. капітанові третього рангу Корнеру В.Д. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни закінчив Військово-морську академію ім. К.С. Ворошилова в Ленінграді (1949), служив на Тихоокеанському флоті та в Севастополі. З 1952 – на викладацькій роботі. В 1973 році у званні контр-адмірала пішов у відставку. Помер 12.05.1984 р., Санкт-Петербург.

Костюк Федір Семенович, народився 25.05.1915 р. у с. Могильне Гайворонського району в селянській сім'ї, українець. Учасник ВВВ. У Червоній Армії з 1940 р. Закінчив танкове училище. Воював на Південно-Західному, Південному і 1-му Білоруському фронтах. Старший лейтенант, командир

танкової роти. Особливо відзначився в боях на Західному березі Одеру, де 16.04. – 19.04.1945 року його рота знищила 15 ворожих танків, 8 самохідних і 22 польові гармати, 14 бронетранспортерів, 16 автомашин і 350 гітлерівців. Тяжко поранений Костюк не залишив позицій. 31 травня 1945 р. ст. лейтенант Костюк Ф.С. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни вчителював у м. Гайворон. Помер 20.12.1999 р.

Кочерга Павло Євтихійович, народився 28.03.1911 р. у с. Крупське

Новомиргородського району в сім'ї селянина-бідняка, українець. Після закінчення 5-ти класів у 1924 р. працював будівельником міськбуду в Анапі. У 1937 р. закінчив Краснодарське піхотне училище. Звільнений в запас. В армії з березня 1941 р. Учасник ВВВ. Виняткові мужність і відвагу виявив під час форсування Дніпра в районі висоти 117 під Лютіжем. Протягом одного дня 06.10.1943 бійці його роти відбили 8 атак. Наступного дня Кочерга знищив 6 німецьких танків, був важко поранений. 13 листопада 1943 р. лейтенант Кочерга П.Є. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Золотої Зірки, Леніна, Олександра Невського, Вітчизняної війни I та II ст., Червоної Зірки та медалями. У грудні 1946 р. звільнений у запас. У 1952 р. закінчив Кіровоградський технікум механізації сільського господарства. Працював головою колгоспу та виконкому Нововознесенської сільської ради Миколаївської області. Почесний громадянин м. Новомиргорода. Помер 21.11.1982 р.

Кравцов Іван Савелійович, народився 19.02.1914 р. у селищі

Новгородка в селянській сім'ї, українець. Після закінчення школи працював у Кривому Розі. У 1936 р. за комсомольською путівкою вступив до Єйського училища льотчиків. Із 1939 р. у винищувальній авіації. Учасник ВВВ. Воював в основному на Балтиці. Старший лейтенант, командир ланки, а згодом ескадрильї І.С. Кравцов здійснив 432 бойових вильоти, збив 45 ворожих літаків. Нагороджений орденами Леніна, чотирма орденами Червоного Прапора, орденом Нахімова II ступеня, двома орденами Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями. 22 липня 1944 р. ст. лейтенант Кравцов І.С. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Проживав в Геленджику.

Кравченко Володимир Ілліч, народився 05.03.1920 р. у с. Новомиколаївка Новгородківського району в селянській сім'ї, українець. Рано осиротівши, виховувався тіткою, яка проживала в Кіровограді. Із 1939 р. після закінчення школи у Кіровограді навчався у Новобузькій педагогічній школі, вчителював до війни. Учасник ВВВ. 12.07.1941 р. добровольцем пішов на фронт. У вересні отримав поранення у боях під Одесою. Закінчив Бакинське зенітно-артилерійське та Пушкінське танкове військові училища. Особливо відзначився в боях за взяття міст Жірандув, Сохачів і Бромберг. Під Сохачевом його взвод знищив аеродромну команду, склади з боєприпасами і військовим майном і протягом доби утримував підступи до ворожого аеродрому. Наступного дня захопив залізничний вокзал і утримував його до приходу наших підрозділів. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Суворова. 27 лютого 1945 р. гв. лейтенант Кравченко В.І. був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Після війни закінчив Військову Академію ім. М.В. Фрунзе, служив у Збройних Силах СРСР до 1970 р. Із 31 жовтня 1970 року – полковник запасу. З 1979 р. – директор Дубнинського автосервісу Московської області. З 1993 р. на пенсії. Помер 13.05.2011 р. у м. Дубна.

Крамаренко Андрій Макарович, народився 16.05.1918 р. у с. Кам'яне Новоархангельського району, українець. Учасник боїв з білофінами 1939-1940 рр. Потім працював будівельником у Києві. Добровольцем пішов на фронт. Учасник ВВВ, гвардії старший лейтенант, командир роти. 26 січня 1945 р. першим форсував Одер під сильним вогнем противника, захопив висоту північніше м. Кебен, яку утримував до підходу основних військ. Три контратаки ворога було відбито, знищено 120 гітлерівців і захоплено дот і сім кулеметів. Пройшов бойовий шлях від Сталінграда до Берліна. 10 квітня 1945 р. гв. ст. лейтенантові Крамаренку А.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (двічі), Вітчизняної війни I ст., Червоної зірки, медалями. Після війни жив і працював у Києві. Помер 30.04.1965 р. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Крюченко Володимир Пилипович, народився 07.01.1926 р. у с. Трепівка Знам'янського району в родині організатора першої комуни, українець. Дитинство пройшло в с. Казарня, на ст. Трепівка та в радгоспі «Бешевський» на Донбасі. Навчався у Кіровоградській СШ № 3. Учасник ВВВ. У квітні 1944 р. Знам'янським райвійськкоматом призваний на фронт. Перше бойове хрещення одержав під Ленінградом. У боях за Таллінн відзначений орденом Вітчизняної війни II ступеня. 24 січня 1945 р. відзначився при форсуванні Одера –

кулеметним вогнем підтримав наступ піхотинців. Пораненим у плече знищив 15 фашистів. Поле бою залишив лише після третього поранення в руку. 10 квітня 1945 р. рядовий Крюченко В.П. удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений також польським орденом Грюнвальдської битви, кільканадцятьма медалями. Після війни перебуває на надстроковій службі в одній з авіаційних частин Київського військового округу. Працював начальником цеху фабрики «Победа». Після війни жив у Києві. Помер у 1974 р. Похований на Байковому кладовищі у м. Київ.

Кувіка Іван Іванович, народився 21.05.1919 р. в селищі Рівному Новоукраїнського району в селянській сім'ї, українець. Після восьмого класу вступив до Оріхівського сільськогосподарського технікуму Запорізької області. Працював агрономом Рівнянської МТС та агрономом з вирощування винограду в Кримській області, звідки в листопаді 1939 р. Сакським райвійськкоматом призваний до лав Червоної Армії. Закінчив полкову школу, Архангельське військово інженерне училище (1941). Учасник ВВВ. На фронті із серпня 1941 р. Воював на Брянському і Центральному фронтах. Тільки в серпні-жовтні 1943 р. під його керівництвом на 700-кілометровому шляху полку виявлено і знешкоджено чотири мінних поля, розміновано понад 100 кілометрів шосейних доріг, сотні будинків. 28-29 вересня 1943 р. відзначився під час форсування Дніпра в Брагинському районі Поліської області, де керував наведенням переправи і відправкою на правий берег ріки підрозділів та боєприпасів. Звання Героя Радянського Союзу гв. капітанові було присвоєно 15 січня 1944 р. У 1945 р. закінчив Вищу офіцерську інженерно-мінну школу. У 1950 р. закінчив Військову

академію імені М. В. Фрунзе, а з вересня 1951 р. – старший викладач військових академій: Військово-морської імені К.Є. Ворошилова та Академії зв'язку імені С.М. Будьонного в Ленінграді. З 1961 по 1970 рр. – на спортивній роботі, очолював дитячу спеціалізовану школу фігурного катання в Ленінграді. З 1973 р. – заступник голови Лентерради з управління курортами профспілок. Помер 02.05.1982 р., м. Ленінград (Санкт-Петербург).

Кулик Йосип Опанасович, народився 08.03.1912 р. у с. Йосипівка

Ульяновського району в селянській сім'ї, українець. У рідному селі закінчив 5 класів, працював у колгоспі. Учасник ВВВ. На фронтах війни з грудня 1941 р. Закінчив саперні курси в Житомирі, командир взводу. Воював на Південно-Західному, Південному, Північно-Кавказькому та 1-му Українському фронтах. Поранений і двічі контужений. Разом із своїми саперами забезпечив форсування рік Дону, Дніпра, Вісли, Бугу та Одера. Особливо відзначився в липні 1944 р. на Віслі, де

керував десантною переправою. Півтори доби під мінометним обстрілом і кулеметним вогнем переправляв на лівий берег наступаючі підрозділи. Гв. ст. лейтенант. Відзначений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ст., Червоної Зірки, кількома медалями, у тому числі чехословацькою «За хоробрість». Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 23 вересня 1944 р. Після демобілізації був директором тваринницького радгоспу, головою сільської ради в Ульяновському районі. З 1954 р. жив у м. Йошкар-Ола (Росія), там же помер і похований.

Куроп'ятников Григорій Олександрович, народився 24.01.1921 р. у

м. Кіровограді в сім'ї робітника, українець. Закінчив школу фабрично-заводського навчання, працював на заводі «Червона Зірка». З травня 1939 р. служив на Чорноморському флоті, у школі прикордонників. Учасник ВВВ. У роки війни – командир відділення мінерів сторожового катера «СК-065» 5-го дивізіону сторожових катерів Охорони водного району Чорноморського флоту, старшина II статті. Воював мінером на катері, який супроводжував транспорти на Малу Землю. 23.03.1943 р. у бою втратив ліву руку, але не

залишив бойового поста, врятувавши корабель. Звання Героя Радянського Союзу старшині другої статті присвоєно 24 липня 1943 року. Після війни був на господарській та партійній роботі у Кіровограді. Помер 26.02.1982 р. Похований у м. Кіровоград у Пантеоні Вічної Слави. Ім'ям Куроп'ятникова названо прикордонний сторожовий корабель Чорноморського флоту України, вулицю в Кіровограді. У містах Новоросійську, Севастополі та Очамчирі встановлено бюсти Героя. У 2010 р. у Кіровограді споруджено пам'ятник.

Лановенко Марко Трохимович, народився 30.03.1912 р. у с. Надєждівка Голованівського району в бідній селянській сім'ї. Закінчив школу в рідному селі. Працював у Лютневатському відділку радгоспу. З 1929 р. будує шахту «Червона зірка» поблизу м. Чистяково, згодом очолює першу комсомольську бригаду прохідників, партійну групу діляниці. Заочно навчався у Комуністичному університеті. З 1934 р. – в авіації. Закінчив Ворошиловградське авіаційне училище ім. Пролетаріату Донбасу, служив у полку важких бомбардувальників. З 1939 р. – у Військово-повітряній академії ім. Жуковського, яку закінчив після війни. Учасник радянсько-фінської війни 1940 р. Учасник ВВВ. На фронті з 22 червня 1941 р. Всього здійснив 387 нічних бойових вильотів (10 – з посадкою у ворожому тилу до чехословацьких партизанів). Командував ескадрильєю бомбардувальників, гвардії майор. 15 травня 1946 р. льотчик першого класу майор Лановенко М.Т. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни у 1949 р. закінчив Військово-повітряну академію. З 1955 по 1959 рр. – викладач кафедри тактики ВПС та загальновійськових дисциплін Київського вищого військового авіаційного інженерного училища. Полковник у відставці з 1959 р. Нагороджений 2 орденами Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни I ст., 2 орденами Червоної Зірки, багатьма медалями. Після війни жив у Москві. Помер 15.01.2005 р. Похований на Троєкуровському кладовищі у Москві.

Лев Борис Давидович, народився 17.04.1911 р. у с. Тишківка Добровеличківського району в робітничій сім'ї, єврей. У 1927 р. вступив до школи ФЗН у Зінов'євську, у 1930 р. закінчив борошномельний технікум у Дніпропетровську. Працював інструктором виробничого навчання, уповноваженим Зінов'євського

окружкому партії на селі. В армії з 1933 р. У 1935 р. закінчив військове училище та у 1941 р. – Військову Академію ім. М.В. Фрунзе. Учасник ВВВ. Воював на Брянському фронті, під Єльцем та Лівнами. 21.09.1943 р. підрозділи його полку першими в дивізії форсували Дніпро, а 23 вересня – Прип'ять, використавши при цьому лише підручні засоби. 16 жовтня 1943 р. гвардії підполковник Лев Б.Д. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. З 1 січня 1966 р. – генерал-майор, старший викладач, згодом доцент військової кафедри Академії ім. М.В. Фрунзе. Має ряд наукових праць. Проживав у Москві. Помер 01.11.1971 р. Похований у Москві на Востряковському кладовищі.

Литвинов Микола Юхимович, народився 03.05.1917 р. у с. Підгайці

Кіровоградського району, українець. З 1935 р. працював на заводі «Червона Зірка». В армії з 1937 р. Учасник радянсько-фінської війни, нагороджений орденом Червоної Зірки. Під час ВВВ командував взводом 45-міліметрових гармат. Відзначився при переправах через Сейм, Десну та Дніпро. В одному з боїв, змінивши командира артдивізіону, під його командуванням знищено близько 150 гітлерівців, 3 дзоти, 14 кулеметів, 34 міномети, 2 гармати. 17 жовтня 1943 р. молодшому лейтенантові Литвинову М.Ю. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки, медалями. З квітня 1949 р. старший лейтенант М.Ю. Литвинов в запасі. Жив і працював у місті Кіровоград. Помер 30.08.1977 р. Похований у Кіровограді у Пантеоні Вічної Слави.

Лінник Павло Дмитрович, народився 1911 р. у с. Макариха

Знам'янського району, українець. Навчався і працював у рідному селі. Учасник ВВВ. Призваний на дійсну службу, стає морським піхотинцем, дивізійним розвідником. В одному з червневих боїв у Севастополі особисто знищив 3 ворожих танки, 50 солдатів та офіцерів. Тяжко пораненим потрапляє до табору військовополонених, але втікає звідти і, пробравшись на Кіровоградщину, воює з фашистами в околицях партизанського Чорного лісу. Загинув біля села Веселий Кут 19.01.1944 р. 20 червня 1942

року відзначений Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу. Його прізвище викарбуване на стіні Меморіалу мужності на площі Нахімова в Севастополі.

Лінник Михайло Никифорович, народився 1916 р., у с. Макариха Знаменський район. Дитячі роки пройшли в селі Макариха. Закінчив школу. У 1938 р. – Шамівський (Знаменський) сільськогосподарський технікум. Працював агрономом у Донецькій області. В армії з 1938 р. Учасник ВВВ. На фронті з червня 1941 р. Брав участь в боях за Сталінград, Білорусь, Польщу. Командиру роти, капітану М.Н. Ліннику звання Героя Радянського Союзу присвоєно 24 березня 1945 р. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Олександра Невського, Вітчизняної війни I-го ступеня, медалями. Службу в армії продовжив до 1946 року. Капітаном запасу приїхав у Знаменку. До 1957 року працював в апараті міського комітету праці. Почесний громадянин м. Знаменки.

Луньов Павло Федорович, народився 08.08.1918 р. у с. Завадівка Кіровоградського району, українець. Навчався у Кіровоградській восьмирічній школі № 12. Після закінчення семи класів розпочав трудову діяльність у колгоспі (1937). Згодом працював токарем на заводі сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка». У 1939 р. переходить на роботу до обкому партії. Учасник ВВВ. У Червоній Армії пройшов шлях від рядового-прикордонника до підполковника, заступника командира артилерійського полку. Воював під Сталінградом, на Курській дузі, штурмував Берлін. Старший лейтенант, командир мінометної батареї. Особливо відзначився у червневих боях 1944 р. на I-му Прибалтійському фронті. 24 червня при форсуванні Західної Двіни очолив групу добровольців з 26 комуністів і комсомольців, які захопили плацдарм і утримували його до підходу основних сил. Десантники відбили 6 контратак ворога, а потім Луньов викликав вогонь на себе, був тяжко поранений. 22 липня 1944 р. старшому лейтенантові Луньову П.Ф. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна та двома Червоною Зірками, дванадцятьма медалями. Після війни підполковник у відставці, жив і працював у Кишиневі, де помер і похований.

Луценко Онуфрій Максимович, народився 25.06.1908 р. у с. Сухий Ташлик Вільшанського району. Українець. Закінчив 5 класів, працював у господарстві батька, потім у колгоспі. В армії з 1930 р. Навчався у полковій школі молодших командирів. Учасник ВВВ. Під час війни командував батальйоном і полком. Брав участь у боях під Дем'янськом та Старою Русою, на Курській дузі, відвойовував лівобережну Україну. Відзначився у боях на річці Прут. Військова частина Луценка протягом двох місяців знищила 85 танків, 11 гармат, 211 автомашин, два піхотні полки ворога. 13 вересня 1944 р. полковникові Луценку О.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (двічі), Червоної Зірки, медалями. У 1945 р. О.М. Луценко закінчив прискорений курс Військової академії ім. М.В. Фрунзе. З жовтня 1945 р. полковник Луценко у відставці. Жив у місті Черкасах, почесний громадянин міста. Помер 19.03.1977 р.

Лядський Тимофій Сергійович, народився 28.02.1913 р. у м. Долинська, росіянин. До 1925 р. навчався в місцевій школі, потім у 1929 р. закінчив школу ФЗН. Працював помічником машиніста в депо Таганрогу. У 1933 р. вступає до Ленінградського інженерно-економічного інституту, з 1935 р. навчається у військовій школі льотчиків у м. Енгельсі Саратовської області. До 1942 р. – льотчик-інструктор. Учасник ВВВ. Учасник боїв під Москвою, Белгородом, Києвом, відзначився в Корсунь-Шевченківській операції. Визволяв Польщу, Румунію, Угорщину, Чехословаччину. На літаку ІЛ-2 за три роки війни виконав 185 бойових вильотів. За мужність і героїзм 23 лютого 1945 р. гвардії капітан Лядський Т.С. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Олександра Невського, Вітчизняної війни I і II ступенів, трьома орденами Червоної Зірки, медалями. З 1959 р. – підполковник запасу, працював диспетчером у Вітебському аеропорту. Лише після смерті вдові вдалося видати його книгу «Записки из летного планшета. Военные дневники» про причини величезних втрат льотного складу радянської авіації. Помер 19.03.1995 р., м. Вітебськ.

Маляренко Михайло Софронovich, народився 30.09.1918 р. у с. Тимофіївка (с. Мошорине) Знам'янського району, українець. Ще до війни переїхав у м. Сочі. Працював там зв'язківцем. Учасник ВВВ. На фронті з перших днів війни. Служив в артилерії, був навідником гармати. Особливо відзначився в боях за чехословацьке місто Бельсько, коли особисто знищив два доти противника і взяв у полон 4 гітлерівців. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, медалями. 15 травня 1946 р. Маляренко М.С. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни ще довгі роки працював у системі зв'язку в м. Сочі. Помер 13.09.1985 р., похований у м. Сочі, Краснодарський край, нині Російська Федерація.

Маніта Архип Самійлович, народився 14.10.1922 р. у с. Лозувата Ульяновського району, українець. Учасник ВВВ. В армії з 1943 р. Визволяв Молдавію, Румунію, Польщу. Гвардії сержант обезсмертив своє ім'я 23 квітня 1945 року, коли відділення сержанта Маніти вело бої в районі Сілезького вокзалу в Берліні. 27 квітня 1945 року на підступах до Берліна повторив подвиг О.Матросова – у критичну хвилину закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзоту, чим забезпечив успіх наступу. Це був останній в історії Другої світової війни подібний приклад. 31 травня 1945 р. сержант Маніта А.С. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Маринський Іван Антонович, народився 29.07.1912 р. у с. Аджамка Кіровоградського району, українець. Навчався у початковій школі, закінчив курси трактористів, з 1935 р. працював трактористом у МТС. Учасник ВВВ, військовий льотчик. На фронті з 1943 р. Визволяв Молдавію, Румунію, Югославію, Угорщину, Австрію. У Відні, замінивши командира взводу, врятував стратегічно-важливий міст, який фашисти мали намір підірвати. 29 червня 1945 р. гвардії ст. сержант Маринський І.А. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I ступеня,

медалями. Після війни у 1953 р. закінчив школу спеціалістів сільського господарства в Кіровограді, працював на різних посадах у колгоспах рідного села. Автор документальної повісті «Внизу – передний край» (1966).

Мацієвич Василь Антонович, народився 13.04.1913 р. у с. Піщаний

Брід Добровеличківського району, українець. Залишившись сиротою в п'ять років, виховувався в дитячому будинку комуни імені В.І. Леніна в Кіровограді. Працював слюсарем-лекальником механічного цеху №4 заводу сільського сподарського машинобудування «Червона Зірка». У 1927-1930 рр. навчався у школі ФЗН. У 1933 р. з другого курсу Ленінградського морського технікуму вступає до Оренбурзької льотної школи ВПС. Учасник фінської війни і визволення Західної

України. Учасник ВВВ. З першого дня Великої Вітчизняної громив гітлерівців під Ленінградом і звільняв місто від блокади. Особисто здійснив близько 300 бойових вильотів, збив 16 ворожих літаків. 14 лютого 1943 р. капітанові Мацієвичу В.А. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, двома Червоного Прапора, Олександра Невського, Вітчизняної війни I та II ступенів, двома Червоної Зірки і чотирнадцятьма медалями. По війні закінчив Військову академію Генерального штабу Збройних Сил СРСР ім. К.Є. Ворошилова (1956), командував авіачастиною, з 1965 – полковник у відставці. Мешкав у Ленінграді. До 1977 р. – інспектор Ленінградського управління цивільної авіації. З 1972 р. – член Радянського комітету ветеранів війни. Помер 06.09.1981 р. у м. Києві.

Науменко Степан Іванович, народився 07.01.1920 р. у с. Злинка

Маловисківського району, українець. До 1936 р. навчався в місцевих початковій і середній школах. Працював токарем по металу на одному з одеських заводів. У 1937 р. вступив до 1-го Ленінградського військового авіатехнічного училища. Учасник ВВВ. На фронті з грудня 1941 р. Був техніком авіаланки в 615-му нічному авіаполку легких бомбардувальників. У травні 1942 – жовтні 1943 рр. навчався на курсах командирів ланок у школі льотчиків.

12 травня 1951 р. майорові Науменку С.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного

Прапора, двома Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, десятима медалями. З лютого 1950 р. до березня 1951 р. перебував у спеціальному урядовому відрядженні. З березня того ж року – комеск, помічник і заступник командира авіаполку, з вересня 1959 р. – командир авіаполку. З 20 березня 1961 р. у званні полковника за станом здоров'я звільнений у запас. Успішно закінчивши педагогічний інститут, працював заступником директора школи з виробничого навчання в Подольську (Московська область). Викладав фізику та загальнотехнічні дисципліни. Згодом – старший викладач Всесоюзного заочного політехнічного інституту. Помер 20.11.2004 р., похований на Алеї Героїв Подольського міського кладовища.

Невпряга Микола Тимофійович, народився 25.12.1925 р. в селищі

Новгородка, українець. Навчався в Новгородці, а згодом у селі Красиному на Криворіжжі, куди переїхали батьки, потім у ремісничому училищі м. Дніпропетровська. У травні 1944 р. призваний до лав Радянської Армії. Учасник ВВВ. У ніч з 4 на 5 грудня 1944 р. відзначився під час форсування Дунаю між населеними пунктами Печ і Мартонварош під Будапештом. Разом з групою десантників закріпився на невеликій висоті й узяв

участь у відбитті 16 контратак ворожих танків і піхоти, у яких було знищено понад 550 гітлерівців, кілька танків і бронетранспортерів, 5 станкових і 12 ручних кулеметів, два шестиствольних міномети. Потому визволяв Угорщину, Австрію, Чехословаччину. 24 березня 1945 року рядовий Невпряга М.Т. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I ступеня, медалями. У післявоєнні роки працював завідувачим їдальнею в Кривому Розі. Пізніше жив у місті Новомосковську Дніпропетровської області.

Німенко Степан Олексійович, народився 19.12.1911 р. у с. Красносілля Олександрівського району, українець. З 15 років жив у Москві, працював учнем пекаря. У 1930 – курсант Об'єднаної військової школи імені ЦВК, у 1935 закінчує Борисоглібську військову школу льотчиків. Учасник ВВВ. Служив на Ленінградському фронті командиром ланки. Воював на Брянському та 2-му Прибалтійському фронтах як командир ескадрильї,

заступник командира авіаполку з льотної підготовки, командир авіаполку. Лише протягом року його полк здійснив 1500 бойових вильотів. 18 серпня 1945 р. майор Німенко С.О. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений двома орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора, Олександра Невського, Вітчизняної війни I ступеня, двома орденами Червоної Зірки, десятима медалями. Після війни служив у Закавказькому військовому окрузі. У 1948-1956 рр. – начальник Красноярського і Тамбовського аероклубів. Помер 11.06.1983 р. у м. Тамбов.

Овчаренко Іван Тихонович, народився 29.12.1909 р. у с. Калачівка

Онуфріївського району, українець. У 1919 р. переїхав з батьками до Криворіжжя, де навчався у школі, на робітфаку, працював у рудничній лікарні. У 1931 р. обраний секретарем комсомольської організації рудника імені В.І. Леніна. Повернувшись у 1935 р. з армії, знову на комсомольській і партійній роботі: другий секретар Криворізького міськкому комсомолу (1936), секретар Держинського райкому партії (1938), інструктор Тернопільського обкому партії по кадрах (1939). З 1941 р. – слухач Військово-політичної академії

ім. В.І. Леніна. Учасник ВВВ. На фронті з 9 травня 1942 р. Особливо відзначився під час форсування Дніпра. У ніч з 1 на 2 жовтня 1943 р. організував переправу підрозділів на правий берег ріки. Оволодів лісовим масивом і висотою 109,4, перерізав шосе Лютеж-Демидове і вибив гітлерівців із села Синяк Вишгородського району Київської області. З 1 по 18 жовтня його батальйон просунувся вперед на 15 кілометрів. Загинув у бою 21.10.1943 р. (с. Синяк Вишгородського району Київської області), де й похований у братській могилі. 10 січня 1944 р. Овчаренко І.Т. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медаллю.

Олексієнко Олександр Минович, народився 15.03.1924 р. у с. Суходольське Долинського району, українець. Після переїзду до Кривого Рогу навчався в школі Зеленого містечка. На початку війни евакуйований до Нижнього Тагілу, де працював на металургійному заводі. Учасник ВВВ. З жовтня 1942 р. на фронті. У червні-липні 1944 р. відзначився у боях за визволення Білорусі. 26 червня переправився на плоту через Дніпро й кулеметним вогнем підтримував переправу підрозділів. 28 червня відбив дві контратаки, знищив 45 фа-

шистів та автомашину. 2 липня першим форсував Березину і знищив 135 гітлерівців. За чотири дні важких наступальних боїв особисто знищив 200 ворожих солдатів та офіцерів. 24 березня 1945 р. старшому сержантові Олексієнку О.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами Червоної Зірки, орденом Слави III ступеня і медаллю «За відвагу». Після демобілізації працював на заводі «Комуніст» у Кривому Розі. Помер 05.12.1945 р. Похований у парку металургійного заводу м. Кривого Рога.

Онищенко Григорій Харлампійович, народився 22.08.1913 р. у с. Ганнівка Петрівського району, українець. Після закінчення 4 класів та гірничого технічного училища протягом 5 років працював на Криворіжжі. З 1938 р. – у колгоспі «Нова нива» у рідному селі. Був учасником сільськогосподарської виставки у Москві, за успіхи в роботі нагороджений свідоцтвом ВДНГ (1940). Учасник ВВВ. На фронті з перших днів війни. Особливо відзначився під час боїв за м. Київ. Одним з перших переправився із своєю гарматою через Дніпро і відкрив вогонь по ворожих вогневих точках. Відбив кілька контратак, забезпечивши переправу основних підрозділів. 16 жовтня 1943 р. молодший сержант Онищенко Г.Х. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медалями. Але воєнні поранення далися взнаки і 17.05.1945 р. помер. Похований у рідному селі Ганнівка.

Онопа Микола Савелійович, народився 18.11.1913 р. у с. Василівка Онуфріївського району, українець. Працював у колгоспі, звідки 18 серпня 1939 р. призваний Онуфріївським райвійськкоматом до лав Червоної Армії. Закінчив полкову школу. Учасник ВВВ. На фронті з 5 липня 1941 р. Потрапивши в оточення, пробрався на Кіровоградщину, перейшов лінію фронту і став бійцем-кулеметником. Воював помічником командира стрілецького взводу на Південно-Західному, Південному, Сталінградському, 4-му і 3-му Українських фронтах. Відзначився у грудні 1944 р. у боях при форсуванні Дунаю біля міста Апатин (Сербія), де знищив 25 гітлерівців та 9 взяв у полон, і в січні 1945 р. у боях під час визволення Угорщини у 5-денному бою за станцію Банхіда, коли з групою бійців відбив 40

контратак ворога і знищив танк, три бронетранспортери, понад 70 фашистів. 29 червня 1945 р. гвардії старшина Онопа М.С. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни працював у колгоспі ім. Ілліча в рідному селі на залізниці. Помер 17.02.1962 р. Похований у селищі Павлиш Онufріївського району.

Орлов Олександр Гнатович, народився 26.05.1918 р. у с. Велика

Виска Маловисківського району, українець. У рідному селі здобув середню освіту і працював бухгалтером, а згодом – старшим бухгалтером у Великовисківській конторі зв'язку. У жовтні 1938 р. призваний до лав Червоної Армії, закінчив полкову школу та військове училище. Учасник ВВВ. Воював на Північнокавказькому, III Українському і I Білоруському фронтах. Особливо відзначився у березневих боях 1945 р. під містом Кюстріном. Ворог, намагаючись вийти з оточення, кинув на їхні

позиції два батальйони піхоти й 16 танків. У чотирнадцятигодинному поєдинку його батарея знищила 13 танків і близько 200 гітлерівців. 21 травня 1945 р. гвардії старшому лейтенантові Орлову О.Г. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, дванадцятьма медалями. Після війни закінчив Військову артилерійську академію ім. Ф.Е. Держинського. З 22 жовтня 1965 р. – полковник запасу. Працював у Белгороді начальником відділу кадрів обласного виробничого управління будівництва та експлуатації шляхів. Помер 26.03.1994, м. Белгород.

Осадчий Денис Матвійович, народився 25.10.1899 р. у с. Витязівка

Бобринецького району, українець. У семирічному віці залишився без батька. Наймитував у місцевих куркулів, працював у Миколаєві. У 1918 р. добровільно став червоноармійцем. Після закінчення 5-ї Української кавалерійської школи ім. С.М. Будьонного в Єлисаветграді – на керівних посадах у кавалерійських частинах. Перед війною успішно закінчив курси при Військовій академії ім. М.В. Фрунзе. Учасник ВВВ. На фронті – з перших днів війни як комісар, начальник політвідділу армії. Двічі поранений, повернувся в стрій і прийняв командування мотострілецькою бригадою, яка особливо відзначилась у

Яссько-Кишинівській операції. 14.10.1944 р. загинув у бою на території Румунії. 28 квітня 1945 р. полковник Осадчий Д.М. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, медалями. Похований у місті Сент-Петерсва, Угорщина.

Осадчий Олександр Петрович, народився 29.05.1907 р. у с. Орлова

Балка (тепер с. Петрове) Знам'янського району, українець. Семирічну освіту здобув у Києві. Потому – підсобник та електромонтер на станції Київ-2. У червні 1929 р. добровільно вступив до Ленінградської військово-теоретичної школи ВПС РСЧА. У 1931 р. закінчив Борисоглебську військово-авіаційну школу льотчиків. Служив у Київському військовому окрузі командиром ескадрильї. З січня по жовтень 1937 р. воював в Іспанії, збив 5 ворожих літаків. З 1939 – полковник,

командир авіадивізії. Учасник ВВВ. У перші дні Великої Вітчизняної війни особисто збив 5 ворожих літаків. Воював на 1-му Українському фронті. Бойовий шлях проліг від Дону до Берліна. Командир 11-ї гвардійської винищувальної дивізії, генерал-майор авіації. 27 червня 1945 р. гвардії генерал-майор Осадчий О.П. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Відзначений двома орденами Леніна, чотирма Червоного Прапора, Суворова II ступеня, Кутузова II ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, медалями. З 1949 р. – у відставці за станом здоров'я. Жив у Києві. Помер 03.03.1981 р., похований у Києві на Лук'янівському військовому кладовищі.

Осатюк Дмитро Іванович, народився 08.11.1917 р. у с. Могильне

Гайворонського району, українець. Середню освіту здобув у рідному селі, працював рахівником у колгоспі. Закінчив кооперативний технікум у 1936 р. та Сизранське військове танкове училище у 1941 р. До лав Червоної Армії призваний 10 вересня 1939 р. Гайворонським райвійськкоматом. Учасник ВВВ. З початку – на Ленінградському фронті. Особливо відзначився у боях 12-30 січня 1943 р. при прориві кільця блокади Ленінграда між Шліссельбургом і Синявіном, південніше Ладозького озера. Першим серед танкістів фронту з'єднався з волховчанами. Його екіпаж знищив 11 гармат і 15 кулеметів

противника, спалив 20 автомашин. У бою за Робітничє селище № 5 вступив у єдиноборство з трьома німецькими танками, підбив один з них, решту підвів під вогонь нашої протитанкової батареї. У бою отримав важке поранення в живіт. 10 лютого 1943 року лейтенантові Осатюку Д.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений 24 орденами й медалями. Після війни закінчив Вищу офіцерську бронетанкову школу, служив у Кантемирівській дивізії. Із 1959 р. – військовий комісар Кіровограда. Із 1972 р. – у відставці. Помер 25.05.1999 р., похований у Пантеоні Вічної Слави, м. Кіровоград.

Охман Микола Петрович, народився 22.12.1908 р. у с. Великі Трояни

Ульяновського району, українець. Після семирічки навчався у Грушківській агрошколі. Працював агрономом у рідному колгоспі, призваний до лав армії у 1930 р. В армії закінчив полкову школу молодших командирів та військове училище. Учасник радянсько-фінської війни. Учасник ВВВ. Велику Вітчизняну війну зустрів у Молдавії. Воював на Донбасі, на Тамані, під Житомиром. Особливо відзначився в боях на Сандомирському плацдармі.

Бригада під його командуванням форсувала річку і забезпечила плацдарм для двох корпусів, захопила дві переправи на інших річках, розгромила гарнізони кількох міст, захопила два аеродроми, будучи в передовому загоні, заглибилась у ворожу оборону й увірвалась до міста Радзеюв, перерізавши всі виходи і підходи до нього. На залізничних коліях було підірвано 18 ешелонів з танками, гарматами і боеприпасами, спалено 150 нічних бомбардувальників на аеродромі, захоплено чимало пального, штаб ворожого тилу фронту, понад 5 тисяч фашистських солдатів та офіцерів, багато техніки. 6 квітня 1945 р. полковник Охман М.П. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами Леніна (двома), Червоного Прапора (трьома), Кутузова II ст., Суворова II ст., Червоної Зірки (двома), медалями. 11 липня 1945 р. йому присвоєно звання генерал-майора. З 1961 р. – військовий комісар Волгоградської області. Про його подвиг є книга «Медаль за бой, медаль за труд». Після звільнення в запас у 1966 р. жив у Волгограді. Помер 03.06.1977 р., похований у м. Волгоград.

Очеретько Іван Данилович, народився 15.09.1908 р. у с. Попельнасте Олександрійського району, українець. У 1922 р. закінчив шість класів. Учасник ВВВ. На фронт призваний 25.06.1941 р. Олександрійським райвійськкоматом з посади заступника голови колгоспу «Зоря

комунізму» Олександрійського району. У серпні 1941 р. відзначився в боях на Каховському плацдармі, де протягом п'яти днів стримував зі своїм взводом натиск гітлерівців. Воював на Воронезькому фронті, визволяв міста і села Курської, Сумської, Чернігівської областей. Тричі поранений: під Білою Церквою, Каховкою і на Дніпрі. Його рота першою в полку вийшла до Дніпра і сягнула правого його берега. Відбивши дві контратаки біля острова східніше Вишгорода, старший лейтенант забезпечив переправу всьому батальйону. Потім ще два дні відбивав шалені атаки ворога, особисто знищив 150 гітлерівців. 29 жовтня 1943 р. старшому лейтенантові Очеретью І.Д. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ст., Червоної Зірки, медалями. Після війни головував у колгоспах Олександрійського району, до виходу на пенсію очолює шляховий відділ Олександрійського райвиконкому. Жив у м. Олександрії. Помер 01.02.1989 р., м. Олександрія.

Павловський Федір Кирилович, народився 02.03.1921 р. у с. Соснівка Олександрівського району, українець. Навчався у Соснівській восьмирічці. У 1940 р. закінчив Черкаський сільськогосподарський технікум і з дипломом агронома повернувся до рідного колгоспу. Того ж року Олександрівським райвійськкоматом призваний на військову службу. Учасник ВВВ. Воював на Брянському і 1-му Центральному фронтах. Відзначився в боях при звільненні Білорусії від фашистів. Загинув 06.10.1943 р., сел. Комарин Гомельської області. 15 січня 1944 року лейтенантові Павловському Ф.К. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медаллю.

Панченко Олексій Якович, народився 23.03.1907 р. у с. Калантаїв Світловодського району, українець. Після закінчення школи працював у колгоспі. У лавах Червоної Армії з 1930 по 1933 рр., служив механіком на аеродромі в місті Прилуках Чернігівської області. З 1933 року, після демобілізації, працював на меблевому комбінаті в Прилуках. Там же перебував і під час тимчасової окупації міста. Учасник ВВВ. На фронті з вересня 1943 р. Брав участь у боях з ворогом

на Воронезькому, згодом 1-му Українському фронтах. Особливо відзначився в боях на правому березі Дніпра. 11.09.1943 р. при форсуванні Дніпра першим увірвався у с. Гута Межигірська на Київщині і, знищивши двох вартових, захопив склад з боєприпасами. Наступного дня, відбиваючи контратаку, знищив вогневу точку ворога. Загинув в бою 15.10.1943 р. 29 жовтня 1943 року рядовому Панченку О.Я. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна.

Похований у селищі Гута Межигірська. Одна з вулиць Прилук названа його ім'ям.

Пасічник Артем Спиридонович, народився 31.12.1913 р. у

с. Омельник (с. Байдакове) Онуфріївського району, українець. Закінчив семирічку в рідному селі, працював діловодом Байдаківської сільради. У 1931 р. Онуфріївським райвійськкоматом призваний до лав Червоної Армії. У 1937 р. закінчив 7-у військову школу льотчиків у Сталінграді. Служив у Ленінградському військовому окрузі, де й застала його радянсько-фінська війна. Учасник радянсько-фінської війни. Був військовим комісаром (старший політрук) ескадрильї 44-го полку 54-ї винищувальної авіабригади ПВО Ленінградського

військового округу. Літав на І-153. В умовах суворої карельської зими здійснив 95 бойових вильотів. У складі ескадрильї знищив 13 паровозів, 10 ешелонів, 15 автомашин, ескадрон вершників. 11 березня 1940 р. повів ескадрилью винищувачів на виручку двом пілотам, які здійснили вимушену посадку в глибокому тилу білофінів. Але його підбита машина втратила управління і врізалась у глибоку кучугуру снігу. Білофіни вчинили над комісаром жорстоку розправу: вирізали на тілі зірку, облили мазутом і, прив'язавши до сидіння літака, напівживого, кинули під лід озера. Лише через 11 днів тіло комісара було відбите у ворога. 7 квітня 1940 р. старшому політрукові Пасічнику А.С. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна.

Перекрестов Григорій Никифорович, народився 27.01.1904 р. у с. Масляниківка (м. Кіровоград), українець. До 1914 р. навчався у Масляниківській школі у передмісті Єлисаветграда. У 1918 р. закінчив

міське ремісничє училище. З відзнакою закінчив у 1930 р. 5-у Українську кавалерійську школу ім. С.М. Будьонного в Єлисаветграді, був командиром взводу і курсовим командиром. Війну зустрів слухачем Військово-повітряної академії. Учасник ВВВ. За вміле керівництво операціями по розгрому Квантунської армії 8 вересня 1945 р. генерал-лейтенант Перекрестов Г.Н. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. По війні – командуючий військами Приволзького військового округу (1950-1953), до 1958 р. – заступник начальника військової академії, генерал-лейтенант. Помер 13.06.1992 р. у Воронежі. Похований на Південно-Західному кладовищі.

Повірений Олександр Васильович, народився 25.08.1919 р. у

м. Кіровограді, українець. У 1939 р. закінчив енергетичний технікум у Кіровограді. Працював на заводі сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка». Звідси 14 серпня 1941 р. пішов до лав Червоної Армії. Учасник ВВВ. Служив у береговій обороні на Далекому Сході, згодом – сапером і артилеристом. Перше бойове хрещення й поранення отримав під Старою Русою в листопаді 1942 р. Учасник важких боїв під Харковом та Кременчуком. У вересні 1943 р. – був першим з артилеристів полку, хто досяг правого берега Дніпра. Поставивши гармату на пряму наводку, відбив три ворожі контратаки. Коли гармата вийшла з ладу, кинувся на танк зі зв'язкою гранат. Знищив 17 танків, 7 автомашин з боєприпасами і живою силою, 4 кулеметні точки, мінометну батарею. Воював на Криворізькому і Кіровоградському напрямках, визволяв міста і села Молдавії. 20 грудня 1943 р. гвардії сержантові Повіренному О.В. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медалями. По війні – інженер відділу праці і заробітної плати, начальник контрольно-інформаційного пункту верстатобудівного заводу в Оренбурзі. Помер 14.10.1981 р., м. Оренбург.

Поворознюк Іван Семенович, народився 1920 р. у с. Великі Трояни Ульяновського району, українець. Працював у рідному колгоспі. Був комсомольським активістом. Призваний на дійсну військову службу восени 1939 року. Закінчив полкову танкову школу молодших

командирів та офіцерські курси. Учасник ВВВ. На фронті з липня 1941 р. Бойове хрещення одержав у лісах Підмосков'я. Згодом воював на Дону й Кубані. У січні 1943 р. взяв на себе командування танковою ротою, яка знищила чотири автомашини, кілька гармат і кулеметів і з цінними розвідданими вивалася з кільця оточення. Командування відзначило сміливців нагородами. Особливо відзначився в боях під Єльнею і Смоленськом. 7 серпня 1943 р. на чолі взводу прорвався до центру села Веселухи. З'ясувавши розташування вогневих точок ворога, повернувся до своєї частини. У бою за висоту 233,3 його танк подавив ворожу батарею, але був підбитий. З палаючої машини офіцер вів кулеметний вогонь, кидав гранати по гітлерівцях через сигнальний люк, підбив «фердинанда». Загинув у цьому бою 07.08.1943 р. 3 червня 1944 р. старший лейтенант Поворознюк І.С. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Погорілий Семен Олексійович, народився 15.02.1915 р. у с. Новий

Стародуб Петрівського району, українець. Здобувши освіту в рідному селі, працював у школі. У листопаді 1937 р. призваний до лав Червоної Армії. Закінчив полкову школу і військове танкове училище. Учасник ВВВ. Звільняв Київщину, Черкащину, Вінниччину, Молдавію, Румунію, Білорусію, Польщу. Його взвод особливо відзначився у боях за визволення міст Сохачів, Любень, Іновроцлав, де знищив два паровози, два ешелони, дві гармати, 47 автомашин, 17 літаків, понад 300 фашистів, а 200 солдатів і офіцерів узяв у полон. У бою під містом Альтдам був смертельно поранений 21.02.1945 р. 27 лютого 1945 р. гв. лейтенант Погорілий С.О. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки. Похований у м. Маніл, Польща.

Полоз Петро Варнавович, народився 15.02.1915 р. у с. Митрофанівка Новгородківського району. Військовий льотчик надзвичайно трагічної долі. У 1937 р. закінчив Ворошиловградську військову школу льотчиків у званні лейтенант. Брав участь у боях з японцями на Халхін-Голі (1939), збив один японський літак, нагороджений орденом Леніна. У 1940 р. закінчив Липецькі вищі авіаційні курси удосконалення командного складу. Учасник ВВВ. Був командиром ескадрильї. Брав участь у боях під Одесою, Харьковом, Сталінградом, на Курській дузі,

у визволенні України. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора та ін. Мав декілька поранень, горів у літаку. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 10 січня 1942 р. За роки війни здійснив 254 бойових вильотів, збив 19 літаків (8 особисто, 11 у групі). У 1947 р. підполковник Полоз за станом здоров'я був демобілізований. Працював пілотом урядових спецрейсів цивільної авіації. У стані афекту під час сімейної сварки застрелив сусіда та його дружину (ним виявився начальник особистої охорони М.С. Хрущова). Тому суд не взяв до уваги жодної пом'якшуючої обставини і засудив 07.12.1962 р. Героя до вищої міри покарання. А після розстрілу 19.07.1963 р. його позбавили цього звання. Лише у новітні часи робляться спроби, якщо не виправдати, то принаймні з'ясувати, що тоді сталося і чому радянський суд вчинив так немилосердно. Про це, зокрема, розповідається у книгах А. Ворожейкіна «Небо истребителя» (1991), В. Конєва «Герои без Золотых Звезд. Прокляты и забыты» (2008) та ін. Нарис про Полоза у книзі Конєва називається «Взрывной характер».

Різниченко Семен Федорович, народився 1911 р. у с. Новомиколаївка

Новоукраїнського району, українець. Навчався у школі рідного села, потім у дніпропетровській школі ФЗН. Працював на заводі. У лавах Червоної Армії – з 1933 р. Закінчив піхотне училище. Учасник боїв на озері Хасан. Учасник ВВВ. Пройшов воєнними дорогами від стін Сталінграда до Дунаю. 05.12.1944 його полк одним з перших форсував Дунай і оволодів залізничним вузлом Баракча, що відкривав шлях на Будапешт. При форсуванні ріки Дунай був смертельно поранений осколком снаряда. Помер 07.12.1944 р. 24 березня 1945 р. гвардії підполковник Різниченко С.Ф. посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами Леніна, Червоного Прапора, Кутузова III ступеня, медалями. Похований на меморіальному кладовищі в столиці Молдови – Кишиневі.

Семенов Дмитро Іванович, народився 21.10.1913 р. у селищі Новгородка, українець. Рано залишившись без матері, у 13-річному віці розпочав свою трудову діяльність. Закінчив Новгородківський сільськогосподарський технікум, у 1941 р. – Одеське військове артилерійське училище. Учасник ВВВ. Майор, командир дивізіону.

Бойове хрещення отримав під Могильовом (Білорусь). Воював на Дону і на Донбасі, під Житомиром і Львовом. Особливо відзначився під час форсування Дунаю південніше Будапешта. У жовтні 1944 р. разом з групою сміливців форсував Дунай і, встановивши телефонний зв'язок з лівим берегом, вміло корегував вогонь нашої артилерії. Коли ж на десантників рушили ворожі танки, командир дивізіону викликав вогонь нашої артилерії на себе. 24 березня 1945 р. майор Семенов став кавалером Золотої Зірки Героя Радянського Союзу. Учасник Параду Перемоги у Москві 24.06.1945 р. Після війни жив і працював у Кіровограді, тривалий час був начальником будівельно-монтажного управління «Кіровоградводбуд». Заслужений меліоратор України. Почесний громадянин м. Кіровограда (2005). Помер 06.05.2006 р.

Сербулов Володимир Федорович, народився 25.04.1921 р. у

м. Бобринець, українець. Учасник ВВВ. Старший лейтенант. У Червоній Армії з 1940 р. Тричі поранений – під Орлом, на Одещині й у Молдавії. Особливо відзначився 14 квітня 1944 р. – його рота, форсувавши Дністер, однією з перших увірвалася до с. Гура-Бикулуй. 13 вересня 1944 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу за бій при форсуванні ріки Дністер. Відзначений також орденами Олександра Невського, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, вісьмома медалями.

Учасник Параду Перемоги у Москві 24.06.1944 р. Після війни жив і працював у Ворошиловграді (Луганську), де помер і похований.

Сливка Антон Романович, народився 09.08.1918 р. у с. Підвисоке

Новоархангельського району, українець. У дворічному віці залишився без батька. З 1931 р. жив у Ворошиловграді, де закінчив школу ФЗН. У 1936 р. закінчив педагогічний робітфак, а в листопаді 1938 р. став курсантом 11-ї авіашколи пілотів ім. Пролетаріату Донбасу. Учасник ВВВ. На фронті з першого дня війни: до травня 1942 р. – командир ланки в бомбардувальній авіації, до листопада 1944 р. – у розвідувальній. На Карельському фронті здійснив

170 успішних вильотів на розвідку важливих об'єктів ворога. Усього ж за час війни на рахунок Антона Романовича Сливки 214 бойових

вильотів. 4 лютого 1944 р. ст. лейтенант Сливка А.Р. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений двома орденами Леніна, трьома – Червоного Прапора, двома – Вітчизняної війни I ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, двома – Червоної Зірки, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» III ступеня, медалями. По війні закінчив Військово-повітряну академію імені Ю.О. Гагаріна та Військову академію Генерального штабу Збройних Сил СРСР ім. К.Є. Ворошилова. Командував авіаполком, авіаз'єднанням, служив у Центральному апараті Військово-Повітряних Сил. З 5 червня 1975 р. – генерал-майор авіації у запасі. З 1979 р. – начальник відділу Центральної аерологічної обсерваторії у м. Долгопрудний Московської області. Помер 01.11.1992 р.

Сухомлин Іван Мусійович, народився 19.05.1911р. у м. Мала Виска,

українець. Після закінчення школи працював трактористом на базі «Бурякоспілки». 29 грудня 1928 р. за комсомольською путівкою вступає до Ленінградської військово-теоретичної льотної школи. 25 травня 1936 р. за визначні особисті успіхи в оволодінні бойовою авіаційною технікою відзначений орденом Леніна. У 1941 р. закінчив Військово-повітряну академію РСЧА ім. Жуковського. Льотчик-випробувач з 1937 р. Освоїв 85 типів радянських

літаків, встановив 40 світових і всесоюзних рекордів швидкості польоту з вантажем і без нього. Учасник ВВВ. У роки війни з аеродрому Севастополя літав бомбити нафтопромисли Констанци та військові об'єкти на території Румунії, а також штурмував колони танків на дорогах Криму. Згодом служить у гвардійському Червонопрапорному винищувальному авіаполку ім. Б.Ф. Сафонова в Заполяр'ї. 26 квітня 1971 р. Сухомлину І.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами: Леніна (двічі), Червоного Прапора (тричі), Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки (двічі). Після перемоги знову повернувся до випробувальної роботи. У 1948 р. закінчив Вищі академічні курси при Військово-Повітряній академії ім. К.Є. Ворошилова, полковник. Заслужений льотчик-випробувач СРСР (1960), заслужений майстер спорту. З 28 листопада 1973 р. – полковник у відставці. Жив у місті Жуковському Московської області. Помер 28.08.1993 р.

Таран Григорій Олексійович, народився 18.10.1912 р. у с. Підгайці (за іншими відомостями – с. Мамаївка) Кіровоградського району.

Працював столяром-верстатником на заводі сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка». У вересні 1931 р. за комсомольською путівкою вступає до Батайської авіашколи ЦПФ, працює льотчиком-інструктором. Він – один з піонерів освоєння повітряних трас над високогірним Паміром, першопрохідник авіалінії в Таджикистані (1938). Учасник ВВВ. У роки війни льотчики його авіаполку літали до партизанів України та Білорусії, Карелії й Молдавії; їхні маршрути пролягали далеко за межі Батьківщини. Особисто 460 разів перетинав лінію фронту, здійснив 230 нічних вильотів у глибокий тил, з них 78 – з посадкою. У перервах між дальніми польотами провів 400 рейсів на передові позиції, сідав на партизанські аеродроми. 5 листопада 1944 р. майорові Тарану Г.О. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна (двома), Червоного Прапора (трьома), Вітчизняної війни I ступеня (двома), медалями. У післявоєнні роки працював у цивільній авіації на міжнародних авіалініях. Літав до Лондона і Нью-Йорка, Курильських островів, Ашхабада, Тегерана, Багдада, Каїра, Туніса, Марселя, Сан-Франциско. Побував на всіх континентах. Трагічно загинув 11.11.1948 р. Похований у Москві. Його ім'я присвоєно Сасівському льотному училищу цивільної авіації у Рязанській області та школі у підмосковному Внуково.

Тарасенко Іван Іванович, народився 27.09.1923 р. у с. Іванівка

Новоукраїнського району, українець. Початкову освіту здобув у рідному селі. У 1940 р. закінчив Магнітогорське залізничне училище. У 1940 р. одержав спеціальність токаря з металу, закінчивши залізничне училище. Працював у вагонно-колісних майстернях. Учасник ВВВ. На фронті з 1942 р. Відзначився у січні 1943 р. в бою під час звільнення селища Донського (нині Красновка) Ростовської області. Загинув 16.01.1943 р. 31 березня 1943 р. гвардії рядовий Тарасенко І.І. і дванадцятьоро його товаришів посмертно удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Біля перону станції Красновка споруджено пам'ятник тринадцятьом Героям. Його іменем названо вулицю та міське ПТУ № 42 м. Картали Челябінської області.

Телішевський Михайло Захарович, народився 1915 р. у с. Вовча Балка Вільшанського району, українець. Навчався в рідному селі. Працював у колгоспі комбайнером. Був комсомольським активістом. 31 січня 1940 р. Вільшанським райвійськкоматом призваний до лав Червоної Армії. Закінчив військове авіаційне училище. Учасник ВВВ. З перших днів війни на фронті. Воював на Південно-Західному, Сталінградському і Північнокавказькому фронтах. Здійснив 165 успішних бойових вильотів. Брав участь у 28 повітряних боях, особисто збив 12 ворожих літаків. Двічі поранений. 7 травня 1943 року не повернувся з польоту. 24 серпня 1943 р. капітанові Телішевському М.З. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений також орденами – Червоного Прапора (двома) та Вітчизняної війни I ступеня, медалями.

Ткаченко Василь Іванович, народився 10.07.1921 р. у с. Бровкове Новомиргородського району, українець. З 23 травня 1940 р. – у прикордонних військах у Прибалтиці. У 1941 р. закінчив окружну школу прикордонних військ НКВС. Учасник ВВВ. На фронті з першого дня війни: Західний, Воронежський, 1-й Український. Командир батальйону, капітан. Тричі поранений. Особливо відзначився під час штурму Берліну. На чолі передового загону першим увірвався до рейхстагу. 27 червня 1945 р. капітанові Ткаченку В.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений п'ятьма орденами і п'ятнадцятьма медалями. Після війни закінчив Вищі стрілецько-тактичні курси удосконалення офіцерського складу «Выстрел». Працював у Ленінградському військовому комісаріаті. З 4 червня 1974 р. у відставці. Почесний громадянин м. Новомиргорода.

Ткаченко Володимир Матвійович, народився 02.01.1903 р. у м. Помічна Добровеличківського району (с. Помічна Новоукраїнського району), українець. Спочатку працював діловодом у Бузулуцькому повітовому земельному відділі. У Червоній Армії з 1920 р., учасник громадянської війни. У 1924 р. закінчив четверту Казанську військово-інженерну школу командного складу, у 1936 р. – курси удосконалення командного складу

інженерних військ ОЧДСА, курси удосконалення комскладу (1936). Учасник ВВВ. На фронтах з березня 1942 р. Відзначився у боях на території Польщі. Особливо блискуче здійснив інженерні операції під час форсування Вісли 1 серпня 1944 р. Подолання Вісли з допомогою десантних засобів дозволило захопити плацдарм, налагодити важкі поромні переправи, навести понтонний міст, по якому протягом ночі без втрат перейшли війська 8-ї гвардійської армії. 6 квітня 1945 р. гвардії полковник Ткаченко В.М. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами: Леніна (трьома), Червоного Прапора (п'ятьма), Суворова II ступеня, хрестом Грюнвальда (ПНР), медалями. Після війни – начальник штабу і заступник начальника цивільної оборони Української РСР. У 1948 р. закінчив Військову академію Генштабу, генерал-лейтенант інженерних військ. З 1969 р. – у відставці, жив у Києві. Помер 13.05.1983 р.

Ткаченко Платон Петрович, народився 1915 р. у с. Федорівка

Петрівського району, українець. Навчався у рідному селі, а згодом – в Олександрійському культосвітньому технікумі, вчителював у Чечеліївській восьмирічці Петрівського району. Учасник боїв з білофінами. Закінчив курси молодших політкерівників при Свердловському військово-політичному училищі Уральського військового округу та Вищу офіцерську бронетанкову школу у Магнітогорську. Учасник ВВВ.

На фронті з червня 1941 р. Особливо відзначився у вересневих боях 1941 р. на території Харківської і Полтавської областей, де знищив кілька танків і взяв у полон обслугу з гарматою. 3 жовтня 1942 р. – старший лейтенант, політрук 30-го окремого навчального танкового полку. Служив у 220-му гвардійському Гатчинському танковому полку на Ленінградському фронті. 27 грудня 1941 р. нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ступеня. Загинув 10.06.1944 р. під час форсування ріки Сестри. Похований на Богословському кладовищі в м. Санкт-Петербурзі. Про подвиги танкового екіпажу Ткаченка писали газети, йому присвятив баладу «Твій син» Микола Бажан:

*Ти чуєш, мати! Йде твій син,
Твій рідний син – Платон.
Ти чуєш, мати, грім? Радій!
Це танк свій вводить в бій
Платон Ткаченко – воїн твій
І син твій молодий...*

Ткачов Макар Лукич, народився 1909 р. у селищі Нова Прага Олександрійського району, українець. Початкову освіту здобув у Новій Празі. З раннього дитинства наймитував у куркулів. У 1921 р. разом з батьками вступив до першої в селі сільськогосподарської трудової комуни ім. Леніна. Працював у машинно-тракторному товаристві «Шлях агрономії». Учасник боїв з білофінами. Особливо відзначився 11 лютого 1940 р. під час прориву лінії Маннергейма на Карельському перешийку, зокрема в боях на острові Піісаарі. Артилеристи вогневого взводу разом з сусідніми підрозділами захопили п'ять ворожих гармат, дві тисячі снарядів та два мільйони патронів. Пізніше старший лейтенант М.Л. Ткачов командував батареєю 567-ї стрілецької дивізії, був начальником артилерії 490-го стрілецького полку. Брав участь у Великій Вітчизняній війні. 21 березня 1940 р. молодшому лейтенантові Ткачову М.Л. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Удостоєний кількох бойових орденів. Помер у 1966 р.

Топольников Микола Микитович, народився 01.12.1918 р. у с.

Калмазове Вільшанського району. українець. Після закінчення Березовобалківської семирічки працював у колгоспі. З 1938 р. служив на Чорноморському флоті, морський піхотинець. Учасник ВВВ. Бойове хрещення на фронтах Великої Вітчизняної війни одержав у боях під Одесою, у районі Дофинівка-Чабанка. Після поранення готував спеціалістів для фронту в Балаклавській школі сторожових катерів. У вересні 1942 р. у складі 145-го окремого полку морської піхоти воює під Новоросійськом у районі Сахарної Головки і Геленджика. У ніч з 30 жовтня на 1 листопада форсував водний рубіж завширшки 45 кілометрів і висадився на кримський берег в районі Комишбуруна і Ельтигена. 8 грудня десантники прорвали вороже кільце і з боями пройшли 22 кілометри до Керчі. Учасник боїв у Польщі, Чехословаччині, Німеччині. Тричі був поранений під Одесою, Комишбуруном і в Карпатах. 17 листопада 1943 р. лейтенантові Топольникову М.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Вітчизняної війни I ступеня, орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями. З травня 1946 р. – капітан запасу. Жив і працював на станції Підгородня Миколаївської області. Помер 21.04.1988 р.

Труд Андрій Іванович, народився 20.08.1921 р. у с. Інгуло-Кам'янка Новгородківського району, українець. Початкову освіту здобув у

рідному селі, а сім класів закінчив у СШ № 10 міста Кривого Рогу Дніпропетровської області у 1940 р. 20 червня 1940 р. добровільно вступив до лав Червоної Армії. У червні 1941 р. закінчив Качинське вище військово-авіаційне училище. Учасник ВВВ. Воював на Північному Кавказі, на Південному, Північнокавказькому, 4-му, 2-му і 1-му Українських фронтах. Брав участь у звільненні Румунії, Польщі, Чехословаччини, громив фашистів у небі над Берліном, в Австрії. Пройшов шлях від сержанта до майора, від льотчика до помічника командира частини. Здійснив 314 бойових вильотів на МІГ-3, Як-1 та «Аерокобрі», у 71 повітряному бою збив особисто 18 літаків ворога. У травні 1943 р. – тяжко поранений. 13 квітня 1944 р. гвардії лейтенантові Труду А.І. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Червоного Прапора (трьома), Вітчизняної війни I ступеня (двома), Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки (двома), медалями. У 1955 р. закінчив Військово-повітряну академію. З 15 березня 1972 р. – полковник запасу. Жив у Ростові-на-Дону, а потім у Сумах. Помер 27.07.1999 р.

Тургель Михайло Миколайович, народився 05.12.1909 р. у

м. Новомиргород, українець. Трудову діяльність розпочав у Дніпропетровську на заводі ім. Г.І. Петровського. Учасник ВВВ. До лав Червоної Армії призваний у березні 1942 р. з посади старшого інженера-конструктора одного з ленінградських підприємств. У ніч з 25 на 26 вересня 1943 р. першим висадився на правий берег Дніпра на чолі штурмового загону, утримуючи плацдарм біля села Військового (Дніпропетровська область). 19 березня 1944 р. гвардії старший лейтенант Тургель М.М. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Вітчизняної війни I, II ступенів і Червоної Зірки. Після звільнення в запас у 1954 р. працював головним інженером в одному з проектних інститутів Ленінграда. Почесний громадянин м. Новомиргорода. Помер 20.03.1975 р. в м. Ленінграді.

Турчин Василь Федорович, народився 05.07.1922 р. у селищі Нова Прага Олександрійського району, українець. У 1937 р. закінчив місцеву

семирічку і пішов працювати в колгосп. Через два роки очолив комсомольську організацію колгоспу «Червоний прапор». У липні 1941 р. Новопразьким райвійськкоматом призваний до лав Червоної Армії. Учасник ВВВ. Після двомісячного навчання на кулеметних курсах у Ворошиловграді воював на фронтах: Західному, Центральному, Брянському і 1-му Білоруському. Бойове хрещення отримав у грудневих боях під Москвою. Відзначився 22 квітня 1945 року під час форсування Шпрее. Одним з перших встановив свій станковий кулемет на вогневому рубежі й відбив три ворожі контратаки, знищивши близько сотні гітлерівців, чим забезпечив переправу на південний берег кавалерійського ескадрону. 31 травня 1945 р. сержантові Турчину В.Ф. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. З 1946 р. жив у Калінінграді, де працював на м'ясокомбінаті, у риболовецькому порту, у транспортній конторі зв'язку. Помер 03.11.1980 р., м. Калінінград.

Уманський Терентій Хомич, народився 23.12.1906 р. у с. Верблюжка

Новгородківського району, українець. Під час громадянської війни воював у складі Богунського полку. Учасник ВВВ. На фронті з 13 серпня 1941 р. У роки війни командував дивізією. Брав участь у визволенні Києва, у Корсунь-Шевченківській та Ясько-Кишинівській операціях, звільняв Румунію, Угорщину, Чехословаччину. Особливо відзначився восени 1943 р. під час форсування ріки Десни і виходу на східний берег Дніпра. 4 листопада його дивізія вийшла на околиці Києва, а 6-го відвоювала його. 29 жовтня 1943 р. полковник Уманський Т.Х. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна (двома), Червоного Прапора (трьома), Кутузова II ступеня, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, медалями. Після закінчення Академії Генштабу у 1945 р. командував корпусом, був начальником Суворовського училища у Києві. Генерал-майор. Тривалий час працював директором заводу в Києві. Помер 17.03.1992 р. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Усенко Іван Романович, народився 24.01.1924 р. у с. Тишківка Добровеличківського району, українець. У 1936 р. закінчив шість класів місцевої школи. Працював у колгоспі трактористом. Учасник ВВВ. 2 квітня 1944 р. Тишківським райвійськкоматом призваний до лав Радянської Армії. У січні 1945 р. у складі передового загону переправився через Одер і зайняв оборону в одному з будинків на околиці міста Ополе. Дві доби тривав бій. 28 січня відбив кілька контратак на центральній площі міста. У вирішальну хвилину бою підняв бійців в атаку. У цьому бою був двічі поранений. Війну закінчив у Бреслау командиром взводу автоматників. 27 червня 1945 р. гвардії молодшому сержантові Усенку І.Р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I ступеня, медалями. З 23 січня 1969 р. – майор запасу. Працював у м. Кіровограді. Помер у 1998 р. Похований у Пантеоні Вічної Слави м. Кіровограда.

Філіпенко Леонід Миколайович, народився 05.03.1914 р. у с. Варварівка Новоукраїнського району, українець. Початкову освіту здобув у рідному селі, вісім класів вечірньої школи закінчив у 1933 р. у м. Бобруйську. Там же в 1936 р. закінчив педагогічний робітфак і працював обліковцем Бобруйської панчішно-трикотажної фабрики «КИМ». В армії з 15 вересня 1936 р. Учасник боїв з білофінами. Учасник ВВВ. На фронтах з червня 1941 р. Воював на Західному, Волховському, Донському, Сталінградському, Центральному і всіх трьох Білоруських фронтах. Тричі поранений: під Сталінградом, Орлом, Гомелем. Особливо відзначився в січні-лютому 1945 р. в боях у Східній Пруссії, де його батальйон серед перших форсував річку Пасарге, відбив чотири ворожі контратаки й утримав плацдарм глибиною 500 метрів. Батальйон знищив близько ста гітлерівців, 11 станкових і 18 ручних кулеметів, протитанкову гармату, 4 міномети. 19 квітня 1945 р. капітанові Філіпенку Л.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденом Леніна, трьома орденами Вітчизняної війни I ст., Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалями. З 1960 р. – підполковник запасу. Жив у Вітебську, працював на трикотажній фабриці. Помер 27.01.2012 р.

Філоненко Петро Євдокимович, народився 12.07.1912 р. у м. Знам'янка, українець. Працював на залізниці у Знам'янці та Кіровограді, звідки у 1933 р. призваний до лав Червоної Армії. Учасник радянсько-фінської війни. Закінчив військово-піхотне училище. Учасник ВВВ. На фронті з червня 1941 р. Особливо відзначився під час форсування Дніпра в районі Вишгорода в жовтні 1943 року, коли командував саперним батальйоном, який забезпечив переправу військ. Взводом саперного батальйону зайняв оборону на правому березі ріки і, незважаючи на шалений обстріл, продовжував перекидати передові загони, посилюючи темпи форсування. Залишив переправу лише тоді, коли ворожий осколок звалив капітана з ніг. 10 січня 1944 р. капітанові Філоненку П.Є. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Відзначений також орденами Леніна, двома – Червоного Прапора, Вітчизняної війни II ст., двома – Червоної Зірки, медалями. Після війни продовжував службу у Збройних Силах СРСР. 10.04.1971 р. підполковник запасу. П.Є. Філоненко помер після тяжкої хвороби. Похований у м. Кишиневі.

Фісанович Ізраїль Ілліч, народився 10.11.1914 р. у м. Кіровограді, єврей. Навчався у Зінов'євській школі № 7 ім. О.С. Пушкіна, яку закінчив 1927 р. і вступив до школи ФЗН. Працював слюсарем-інструментальником на заводі «Серп і Молот». Учасник ВВВ. У 1936 р. після закінчення Вищого військово-морського училища ім. М.В. Фрунзе в Ленінграді, одержав призначення на посаду штурмана підводного човна М-172. Екіпаж першим на Північному флоті прорвався до ворожої гавані в Петсамо, атакував і потопив німецький транспорт. На рахунку червонопрапорного екіпажу човна 18 бойових походів та 13 знищених ворожих кораблів. 15 травня 1942 р. на човен було скинуто 324 глибинні бомби, але штурман вивів його до берегів Рибачого під захист берегової артилерії. 3 квітня 1942 року гвардії капітан другого рангу Фісанович удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора і Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями. Іменем Героя, яке навічно занесене до списків особового складу Північного флоту, названі вулиці в Кіровограді, Харкові, Полярному. Автор книг:

«Записки подводника» (1943), «История Малютки» (1956); пісні «Строевая подводная» (музика Є. Жарковського) та інших поетичних творів. Про його подвиги писали В. Каверін, М. Асеев; адмірали А. Головко, А. Чабаненко та ін. Трагічно загинув 19.09.1944 р.

Цимбал Андрій Калинович, народився 13.12.1916 р. у с. Табурище,

тепер у складі м. Світловодська, українець. З восьми років, залишившись без батька, батракував. П'ятнадцятилітнім юнаком вступив до колгоспу, був обраний бригадиром. У лавах Червоної Армії – з 1938 р., служив у прикордонних військах на західному кордоні УРСР. Учасник ВВВ. 3 травня 1941 р. – командир роти. Учасник боїв з фашистами на Південно-Західному напрямі. Потрапивши в районі Прилук в оточення, у вересні 1941 приєднався до Путивльського партизанського загону під

командуванням С.А. Ковпака, де спершу був бійцем, потім командиром оперативної групи, командиром окремої роти з'єднання партизанських загонів Сумської області, здійснив ряд сміливих операцій. Брав участь у 97 бойових операціях, у зруйнуванні 4 залізничних мостів. Під час Львівсько-Варшавського рейду його батальйон знищив понад тисячу гітлерівців. 2 травня 1945 р. старшому лейтенантові Цимбалу А.К. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня (двома), медалями. З листопада 1944 року – голова колгоспу в Серединобудському районі на Сумщині, згодом – на Кіровоградщині. Жив у місті Світловодську, працював у Крилівському лісництві. Влада Польщі вручила йому найвищу нагороду своєї країни – Золотий Хрест. Почесний громадянин м. Світловодська. Помер у 23.03.2006 р.

Цупренко Степан Григорович, народився 14.11.1916 р. у с. Кримки

Олександрівського району, українець. Навчався в Кіровоградській школі ФЗУ, працював на заводі «Червона Зірка». Учасник ВВВ з грудня 1941. У 1943 р. закінчив Харківське танкове училище. Командир танку, молодший лейтенант. Воював на Північному фронті, захищав Ленінград. Особливо відзначився у боях в Угорщині, знищив 7 ворожих танків. Лише по війні дізнався С.Г. Цупренко, що

Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 15 травня 1946 р. йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ступеня (двома), Вітчизняної війни II ступеня, медалями. Після війни жив у Харкові. Працював в обласному управлінні трудових резервів. Здобувши юридичну освіту у дворічній школі та в інституті, з 1949 р. працював у органах прокуратури. З 1963 р. був прокурором Орджонікідзевського району Харкова. Помер у 1991 р.

Червоний Логвин Данилович, народився 16.10.1902 р. у с. Грушка Ульяновського району, українець. У 1924 р.

призваний до лав Червоної Армії. Закінчив Одеську піхотну школу у 1929 р. і з того часу все своє життя присвятив військовій службі. Командував взводом, ротою, батальйоном. Захищав республіканську Іспанію, учасник радянсько-фінської війни. Учасник ВВВ. У роки Великої Вітчизняної воював під Орлом і Курськом. Учасник легендарного Апальковського бою. Його дивізія брала Гомель, форсувала Дніпро, визволяла Польщу. За подвиг дивізії при взятті міста Кельце її командирів – гвардії генерал-майорові Червонію Л.Д. 6 квітня 1945 року присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна (трьома), Червоного Прапора (трьома), Суворова II ступеня, Кутузова II ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, медалями. З 18 травня 1950 р. – у відставці. Жив у Запоріжжі. Помер 29.01.1980 р.

Чередниченко Іван Антонович, народився 10.09.1910 р. у с. Піщаний Брід Олександрійського району, українець.

Навчався у рідному селі, працював у кам'яному кар'єрі. Із 1933 р. жив у Ленінграді, потім у Іваново-Вознесенську. Призваний до лав Червоної Армії, служив на Далекому Сході. Закінчив військово-політичні курси, був політруком. Учасник ВВВ. Воював на Південно-Західному, Брянському, Центральному, 1-му і 2-му Білоруських фронтах. Визволяв Україну, Білорусію, Прибалтику, Польщу. Відзначився під час прориву ворожої оборони на Віслі південніше Варшави, у боях на Одері. Загинув 27.03.1945 р. під містом Штаргардом. 15 травня 1946 року майору Чередниченку І.А. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Чорноморець Володимир Данилович, народився 1924 р. у с. Караказелівка Новоукраїнського району, українець. У рідному селі здобув чотирикласну освіту, працював на різних роботах у колгоспі. У 1940 р. вступив до школи ФЗН у Харкові. Учасник ВВВ. На фронт пішов добровольцем. Учасник боїв за Курськ, Орел. Винятковий героїзм виявив під час визволення Брагинського району Поліської області в Білорусії. У ніч на 29 жовтня 1943 р. разом із взводом автоматників одним із перших переправився через Дніпро в районі селища Любеча на Чернігівщині й дістався ворожої траншеї. Протягом двох діб відбивали контратаки гітлерівців. Особисто знищив 35 фашистів. Загинув у бою 30.11.1943 р. на околиці Лоева Гомельської області, де його й поховано з почестями. 15 січня 1944 р. гвардії рядовому Чорноморцю В.Д. посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медаллю «За відвагу».

Шаповалов Опанас Опанасович, народився 05.05.1908 р. у м. Златополі (нині м. Новомиргород), українець. В армії – з жовтня 1931 р. Учасник боїв біля озера Хасан і на Халхін-Голі радянсько-фінської війни. Учасник ВВВ. На фронтах з першого дня війни. Відзначився під час боїв у Берліні. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний 31 травня 1945 р. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора (двома), Вітчизняної війни II ступеня (двома), Червоної Зірки, медалями. Після війни жив у Харкові, де працював директором гастроному. Помер 27.09.1978 р. Похований на Алеї Слави м. Харкова.

Шашло Тимофій Максимович, народився 21.02.1915 р. у с. Куцеволівка Онуфріївського району, українець. Навчався в рідному селі, очолював шкільну комсомольську організацію. До війни закінчив педтехнікум та три курси Полтавського педагогічного інституту. Працював у Києві учителем математики, директором Млинівської школи Онуфріївського району. Із 1939 р. – у Червоній Армії. Учасник ВВВ. Визволяв Румунію, Угорщину, Чехословаччину, воював з Японією. Перше бойове хрещення одержав 23 червня 1941 р. під Равою-Руською. 1 жовтня 1941 р. відзначився в бою за село Штепівку, через яке пролягали дороги на Харків і Суми. Екіпаж його танка знищив три

ворожі машини, вісім гармат, близько сорока автомашин. Змушений покинути підбитий танк, Т.М. Шашло підняв в атаку піхотний батальйон і вибив гітлерівців зі Штепівки. Війну закінчив полковником. За бій під с. Штепівка в жовтні 1941 року старшому сержантові Шашлу Т.М. 20 листопада 1941 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього почесного звання удостоєний одним з перших серед танкістів. Нагороджений орденами Леніна (двома), Червоного Прапора (двома), Вітчизняної війни I ступеня (двома), Вітчизняної війни II ступеня, Трудового Червоного Прапора, медалями. По війні – перший секретар Печерського райкому Компартії України в Києві. Згодом очолював Київський обласний відділ народної освіти (1951-1957), із 1967 р був проректором Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького. Кандидат історичних наук (1962). Доктор педагогічних наук (1972), професор Київського педагогічного інституту ім. М.Горького. Автор документальних повістей: «Дорожче за життя», «Алмази шліфують», «Батько і син». Помер 22.10.1989 р.

Шевченко Іван Маркович, народився 07.07.1924 р. у с. Лаврівка Долинського району, українець. Учасник ВВВ. Під час тимчасової окупації підтримував зв'язок з партизанською групою П.Г. Дяченка на станції Долинська, здійснив ряд сміливих операцій. 15 грудня 1943 р. Новопраським райвійськкоматом призваний до лав Радянської Армії. У складі 9-ї повітрянодесантної дивізії бере участь у визволенні Кіровограда, Молдавії, форсує Дністер, Прут, Віслу, Одер. Нагороджений кількома бойовими медалями, у тому числі чехословацькою «За хоробрість».

Особливо відзначився в боях на території Польщі в районі міста Баранув, де протягом двох діб утримував зі своїм відділенням залізничну станцію з ворожим ешелonom, завантаженим боєприпасами. Бійці знищили гітлерівський десант, кілька танків і бронетранспортерів. 27.06.1945 р. гвардії сержантові Шевченку І.М. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I і II ступенів, медалями. Після Великої Вітчизняної війни навчався в артилерійському технічному училищі. З листопада 1949 р. мешкає у Кривому Розі. Працював контролером ВТК на шахті ім. В.І. Валявка, начальником постачання тресту «Житлобуд», енергетиком на Південному гірничо-збагачувальному комбінаті. Помер у 2006 р.

Шемендюк Петро Семенович, народився 29.06.1916 р. у с. Липняжка

Добровеличківського району, українець. Після семирічки закінчив Одеське будівельне училище. З 1934 р. працює теслею на будівництві міста Комсомольська-на-Амурі. Разом з О. Маресьєвим закінчує аероклуб, у 1940 – Батайську військову авіаційну школу пілотів. У Червоній Армії з 1938 р. Учасник ВВВ. На фронті з червня 1941-го. За час війни здійснив 261 бойовий виліт і провів 40 повітряних боїв, особисто збив 13 літаків і в складі групи – 6. Втративши після поранення руку, домігся

дозволу служити в армії, збив ще 5 ворожих машин. 24 серпня 1943 року старшому лейтенантові Шемендюку П.С. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна (двома), Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня (двома), медалями. З 1946 р. – у відставці. Після війни жив у Херсоні, працював директором Музею комсомолу Херсонщини. Помер 19.07.2001 р.

Щур Феодосій Андрійович, народився 09.02.1915 р. у с. Малинівка

Петрівського району, українець. Навчався і працював у колгоспі в рідному селі. Згодом переїздить до Макіївки, де працює в шахті конононом. У Червоній Армії – з 1938 р. Закінчив полкову школу. Учасник ВВВ. На фронтах ВВВ – з 1942 р. У боях з гітлерівськими загарбниками неодноразово виявляв зразки мужності і героїзму. 27 жовтня 1943 р. у бою за оволодіння хутором Первомайський Запорізької області на чолі взводу першим увірвався до ворожих окопів і знищив 26

фашистів. Коли закінчились патрони, у рукопашному бою убив ще трьох ворожих піхотинців. На правому березі Дніпра знищив 50 солдатів та офіцерів противника. 22 лютого 1944 р. гвардії старшина Щур Ф.А. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, медалями. Після війни працював на шахті та на металургійному комбінаті ім. С. М. Кірова у Макіївці Донецької області. Помер 17.04.1954 р. від тяжкого захворювання. Похований у м. Макіївка Донецької області.

Якименко Іван Родіонович, народився 13.03.1903 р. у с. Куколівка Олександрійського району, українець. Наймитував у багатіїв. Одним з перших вступив до сільськогосподарської комуни. До війни – голова

колгоспу «Червона громада» у рідному селі. Учасник ВВВ. На фронті з перших днів війни. З боями пройшов Україну, Румунію, Болгарію, Югославію, Австрію. Надзвичайну мужність і відвагу виявив у грудневих боях 1944 під Будапештом. У ніч на 5 грудня його батальйон першим у дивізії форсував Дунай у районі міста Ерчі, зламав опір фашистів і зайняв плацдарм на правому березі ріки. Тут гвардійці витримали атаку 25 фашистських танків, захопили три гармати і стільки ж мінометів, взяли в кільце колону автомашин, яка мчала до цистерн з бензином, щоб висадити їх і станцію в повітря. 24 березня 1945 р. гвардії капітанові Якименку І.Р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I і II ступенів, Червоної Зірки, медалями. Після війни знову очолював колгосп у Куколівці, потім працював головою сільради. Помер 07.09.1971 р.

Яремчук Дмитро Онуфрійович, народився 06.11.1914 р. у

с. Станіславове Ульяновського району, українець. Після закінчення середньої школи працював у колгоспі. Закінчив Харківське військове училище. Учасник ВВВ. На фронті з 1942 р. Воював на Донському, Сталінградському, Південному, 4-му Українському, 1-му Прибалтійському фронтах. Брав участь у бойових операціях: Котельниківській, Донбаській, Мелітопольській, Нікопольській, Кримській, Шауляйській, Мемельській, Східно-Пруській. Особливо відзначився 6 жовтня 1944 р. в районі міста Кельме Литовської РСР, де його група з чотирьох танків і саперами на броні утримала до підходу наших військ важливий міст і врятувала його від зруйнування. У бою було знищено 12 гармат, 4 міномети, близько 50 гітлерівців. 24 березня 1945 р. лейтенант Яремчук Д.О. удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, п'ятьма медалями. Після війни закінчив Військову академію бронетанкових військ імені маршала Радянського Союзу Р.Я. Малиновського. З 1951 р. – у запасі. Жив і працював у Москві, потім у Воронежі. Трагічно загинув 22.08.1955 р. у м. Харкові.

2. Герої Радянського Союзу, які у післявоєнні роки жили і працювали, а після смерті були поховані на Кіровоградщині

Боровков Орест Миколайович, народився 14.12.1908 р. у м. Іваново, Росія. Трудову біографію почав робітником на килимовому комбінаті. Навчався у Зінов'євській кавалерійській школі ім. С.М. Будьонного, потім у місцевому аероклубі. Після закінчення школи військових пілотів служив на Далекому Сході. У числі добровольців воював у Китаї. Відзначився в боях з японськими мілітаристами, здійснивши 102 бойових вильоти і знищивши багато техніки і живої сили агресора. Брав участь у радянсько-фінській війні 1940 р. та у ВВВ. Відзначився у боях на Халхін-Голі та о. Хасан, здійснивши 102 бойові вильоти. 22 лютого 1939 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, чотирма орденами Червоного Прапора та іншими нагородами. Був серед 50 перших, удостоєних цього звання. Після закінчення війни О.М. Боровков перебував на посаді старшого інспектора військово-навчальних закладів авіації далекої дії. Був заступником начальника управління Цивільного повітряного флоту, начальником повітряно-стрілецької служби військового училища. З 1956 р. полковник О.М. Боровков – в запасі. Жив у м. Кіровограді. Помер 14.12.1978 р. Похований у Кіровограді у Пантеоні Вічної Слави.

Бреусов Володимир Юхимович, народився 21.07.1925 р. у м. Алма-Ата. Учасник ВВВ. На фронт пішов добровольцем з ремісничого училища. Був кулеметником 229-ї Харківської стрілецької дивізії. Відзначився під Харковом на висоті 201,7. На позицію, яку захищали 16 наших воїнів (27.08.1943), чотири рази йшли в атаку німецькі танки і до 200 солдатів. Поранені Бреусов і ще три бійці, що залишилися живими, утримали висоту. У 1943 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1951 р. закінчив юридичний інститут в Алма-Аті. З 1959 р. – кандидат економічних наук. Був викладачем, завідувачим кафедрою в педінституті ім. Абая. З 1979 р. – працює доцентом кафедри політекономії Кіровоградського педінституту. Нагороджений орденом Леніна, Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями.

Бурковський Анатолій Трохимович, народився 10.03.1916 р. у м. Новоград-Волинський Житомирської області. У 1932 р. після закінчення Новоград-Волинської семирічної школи працював робітником на будівництві вузькоколійної залізниці Новоград-

Волинського міськпромгоспу. З 1933 по 1934 роки навчався в Київському газетно-журналістському технікумі, з 1934 по 1938 роки – в Харківському державному педінституті. Після закінчення інституту працював у селищі Кам'яний Брід директором вечірньої школи (1938-1939 рр.), директором середньої школи с. Дубровки Барановського району Житомирської області (1939-1941 рр.). Учасник ВВВ. На фронті з перших місяців війни. Воював на Південно-Західному, Калінінському фронтах. З 1942 р. – командир стрілецького батальйону. Прославився в боях за визволення Прибалтики. Лише за один день (14.09.1944 р.) його батальйон знищив шість ворожих танків, п'ять бронетранспортерів, шість автомашин і понад 300 гітлерівців. За героїзм і мужність, виявлені при визволенні Латвії від нацистських загарбників у жовтні-листопаді 1944 р., А.Т. Бурковському було присвоєно звання Герой Радянського Союзу у 1945 р. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Трудового Червоного Прапора, двома орденами «Знак Пошани», медалями. У жовтні 1945 р. демобілізувався і почав працювати спочатку заступником начальника Новоград-Волинського відділу військторгу, а з 1947 року – начальником Дрогобицького облвійськторгу. З 1949 по 1951 рік – завідувачим облторгвідділом Дрогобицького облвиконкому, з 1951 по 1953 роки – завідувачим планово-фінансовим відділом Дрогобицького обкому Компартії України, з 1953 р. – начальником міжобласного управління Головвотрчермет, з квітня 1954 року – головою правління Дрогобицької облспоживспілки. З березня 1959 по липень 1975 року А.Т. Бурковський працював головою правління Кіровоградської облспоживспілки. В липні 1975 року А.Т. Бурковський став персональним пенсіонером союзного значення, але при цьому з вересня 1975 р. по жовтень 1985 року працював директором Кіровоградського кооперативного професійно-технічного училища. Помер 17.10.1985 року. Похований у м. Кіровограді в Пантеоні Вічної Слави.

Василишин Микола Якович, народився 1925 р. у с. Писарівка Вінницької області. Учасник ВВВ. Жив у Ново-Георгіївську (тепер Світловодськ). Звідси навесні 1944 р. пішов на фронт. Учасник ВВВ. Брав участь у боях за визволення України, Польщі. Загинув при форсуванні Одера 29.01.1945 р. Отримав почесне звання Героя Радянського Союзу у 1945 р. посмертно.

Верховський Євгеній Федорович, народився 27.11.1915 р. у с. Наріжжя Семенівського району Полтавської області. Учасник ВВВ. На фронтах з перших днів війни. Потрапив у полон, з якого втік до партизанів. Командував взводом диверсійної групи, був заступником командира партизанського загону «Червоний». Брав участь у партизанських рейдах в Київській, Житомирській і західних областях України, а також в прикордонних районах Польщі. У 1945 р. отримав почесне звання Героя Радянського Союзу. Після війни працював директором Сальківського цукрокомбінату. Помер 25.10.1986 р. у смт Салькове Гайворонського району.

Верхоланцев Валерій Олександрович, народився 06.01.1916 р. у с. Устиново Пермської області. У 1936 р. закінчив педагогічний технікум, у 1939 – школу пілотів та у 1940 – авіаційне училище. Перед війною проходив військову службу на аеродромі під Кіровоградом. Учасник ВВВ. Брав участь у Сталінградській битві, на Курсько-Орловській дузі. Двічі поранений, майор, командував полком. Здійснив 187 бойових вильотів, знищив багато бойової техніки (30 танків, 160 автомобілів, 2 переправи) і живої сили ворога. 23 рази вступав у бій з ворожими винищувачами. Останній бій провів 29.04.1945 у небі над Берліном. 15.05.1946 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. З 1948 р. жив у Кіровограді, працював у партійних органах, викладав у кооперативному технікумі. Його іменем названо Кіровоградську СДЮШОР. Помер 02.08.2001 р., похований у Пантеоні Вічної Слави м. Кіровограда.

Волков Олександр Михайлович, народився 21.03.1921 р. у с. Ігнатовське Архангельської області у сім'ї селянина, росіянин. Працював слюсарем на судноремонтному заводі «Красный кузнец». Учасник ВВВ. На фронті – з перших днів війни. Рядовий, артилерист, особливо відзначився при визволенні Одеси від фашистських окупантів. 10.04.1945 р. отримав звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ст., Слави III ст., медалями. Після війни працював машиністом на станції Кіровоград. Удостоївся звання і знака «Почесний залізничник». З 1976 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Помер 04.05.1996 р. Похований у Пантеоні Вічної Слави у м. Кіровограді.

Гнучий Пантелеймон Панасович, народився 06.08.1925 р. у с. Степанівка Черкаської області у сім'ї селянина, українець. Навчався у фабрично-заводському училищі. Учасник ВВВ. На війні з січня 1944 р. Воював на 3-му Українському фронті. Брав участь у відвоюванні Кривого Рогу, Дніпропетровської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської та Одеської областей. Після важких боїв біля Південного Бугу в квітні 1944 р. форсував Дністер. Гвардії рядовий. Відзначився в боях за визволення Молдавії. 13 вересня 1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни закінчив інститут інженерів залізничного транспорту. Працював начальником станції Світловодськ. Помер 31.10.1999 р.

Микола Іванович Евсеєв, народився 06.12.1922 р. в Курську. Після закінчення середньої школи працював інструктором спортивного товариства «Динамо» у Львові. У червні 1941 р. призваний на службу в Червону Армію. У жовтні 1942 р. закінчив Харківське танкове училище. 3 грудня того ж року – на фронтах Великої Вітчизняної війни. Брав участь в Сталінградській битві. У 1944 році закінчив Ленінградську вищу офіцерську школу. Після закінчення війни продовжив службу в Радянській Армії. Відзначився під час придушення Угорського повстання. Батальйон Евсеєва під час штурму Будапешта 3-8 листопада 1956 року діяв в авангарді і на основному напрямку. Брав безпосередню участь в боях з повстанцями. Не зважаючи на ворожий вогонь, Евсеєв зумів евакуювати тіло загиблого полковника Кохановича. Вів переговори з керівниками груп повсталих. Його батальйон при мінімальних втратах зі свого боку наніс серйозні поразки повстанцям, розгромив два їхні опорні пункти. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 грудня 1956 року був удостоєний звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» за номером 10804. Був також нагороджений орденом Червоного Прапора і двома орденами Вітчизняної війни, рядом медалей. У 1973 році в званні полковника Евсеєв був звільнений в запас. Проживав в місті Світловодську Кіровоградської області, працював директором нафтобази. Помер 20 лютого 1999 року. Похований у Світловодську.

Єгоров Олексій Семенович, народився 22.11.1914 р. у м. Андижан, Узбекистан. Активний учасник партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Навчався у Військовій академії, з 1942 р. працював у спеціальній школі при Центральному штабі партизанського руху. У 1943 р. був заступником командира партизанського з'єднання О.Ф. Федорова. У серпні 1944 р. очолив партизанський загін, який переріс у бригаду, що діяла на території Словаччини. Народні месники під його командуванням пустили під укіс 20 ешелонів противника, висадили в повітря понад 20 мостів. Після війни був висунутий на партійну і радянську роботу. 2 травня 1945 р. Олексій Єгоров був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Національний Герой Словаччини. У 1956 р. закінчив ВПШ. Працював першим заступником голови Кіровоградського облвиконкому. Відзначений двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, іншими орденами і медалями. У Кіровограді його іменем названо одну з вулиць, встановлено меморіальні дошки на фасадах ПТУ № 2 та СШ № 9 ім. О.С. Єгорова. У 1964 р. на відзначення 20-річчя Словацького національного повстання уряд Чехословаччини заснував незвичайну нагороду – «Зірку Єгорова». Почесний громадянин м. Банська-Бистриця та ще трьох міст Словаччини. Іменем Єгорова названо гірський перевал на Дюмб'єрі. Помер 15.04.1970 р. Похований у Пантеоні Вічної Слави м. Кіровограда. На могилі встановлено пам'ятник роботи скульптора А.Є. Мацієвського.

Єрещенко Микола Юхимович, народився 20.10.1924 р. у с. Семенівка Воронезької області. Після закінчення семирічної школи працював у колгоспі рідного села. Учасник ВВВ. На фронті з 1942 р. Був піхотинцем, танкістом. 14.11.1944 р. очолив групу з 12 бійців, яка першою форсувала Дунай в районі м. Батин і забезпечила переправу військ. У 1945 р. отримав почесне звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Вітчизняної війни I ступеня, Слави III ступеня, «Знак Пошани», багатьма медалями. Демобілізувавшись у 1947 р., переїхав до Кіровограда. Працював в управлінні трудових резервів, на заводі «Червоний Профінтерн». Після закінчення машинобудівного технікуму у 1959 р. працює на транспортних підприємствах. З 1966 р. – директор

автобази тресту «Кіровоградсільбуд». Почесний громадянин м. Кіровограда. Помер 05.04.2009 р., похований у м. Кіровограді.

Єфремов Михайло Єфремович, народився 06.11.1919 р. у с. Подольське Калінінської області. Учасник боїв за визволення Кіровоградщини від гітлерівських окупантів. Після закінчення семирічки працював на станції Щербово. У Червоній Армії з 1939 р. Учасник радянсько-фінської війни та Великої Вітчизняної. Гвардії старший сержант, помічник командира саперного взводу, відзначився в боях за розширення плацдарму на правому березі Дніпра в районі Деріївки. День Перемоги зустрів в Австрії. Звання Героя Радянського Союзу отримав 22 лютого 1944 р. Нагороджений орденом Леніна, орденом Червоної Зірки, медалями. Після війни працював у Горлівці, потім переїхав до Олександрії, де й помер 06.05.1961 р.

Календюк Іван Хрисанфович, народився 01.01.1922 р. у с. Грищинці Черкаської області. Учасник ВВВ. 24 березня 1944 р. біля села Козівка Календюк розгромив німецький обоз з 45 підвод, знищивши 2 бронетранспортери, 1 артилерійське знаряддя і близько взводу німецької піхоти, захопивши великі трофеї. Під масованим ворожим вогнем він з групою бійців переправився через Дністер в районі села Устечко Заліщицького району, знищивши 2 кулемети і 1 протитанкову гармату. 26 квітня 1944 р. гвардії старший сержант Іван Календюк був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, 12 медалями. У 1953 р. закінчив Ленінградський інститут прикладної зоології і фітопатології та ВПШ при ЦК Компартії України. З 1947 до 1982 р. працював агрономом у бурякорадгоспах, був на керівній радянській і господарській роботі в Долинському, Олександрівському та Ульяновському районах. Помер 26.02.1995 р., смт Олександрівка.

Климов Микола Іванович, народився 19.05.1904 р. у с. Землянка Саратовської області. Навчався у Військовій академії ім. М.В. Фрунзе. З третього курсу пішов на фронт у 1941 р. Гвардії підполковник, комполка. На Дунаї під Будапештом за чотири дні напружених боїв

полк знищив 35 важких танків противника та сотні гітлерівців. У 1945 р. отримав почесне звання Героя Радянського Союзу. Відзначений орденом Леніна, багатьма іншими нагородами. Після війни був військовим комісаром Кіровограда.

Пономарчук Семен Трохимович, народився 1922 р. у с. Катеринівка

Первомайського району Миколаївської області в селянській родині, українець. На фронті з 1941 р. Командир відділення 16-го гвардійського окремого ескадрону (15-та гвардійська кавалерійська дивізія, 17-й гвардійський кавалерійський корпус, І Білоруський фронт). У боях за Ратенов (Німеччина) наприкінці квітня 1945 року, діючи попереду бойових порядків, з групою саперів прорвався через канал до замінованого моста. Сапери захопили його і розмінували, утримуючи до підходу підкріплення.

15 травня 1946 р. гвардії старшому сержанту Пономарчуку Семену Трохимовичу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. По війні жив у смт Салькове Гайворонського району, де працював на цукровому заводі. Помер 21.04.1978 р., смт Салькове.

Степанов Михайло Карпович, народився 15.09.1912 р. у с. Колотівка

Веселинівського району Миколаївській області в селянській родині, українець. Після закінчення 8 класів школи працював шофером. У Червоній Армії з 1934 р. Учасник походу радянських військ до Західної України і Білорусії (1939), а також радянсько-фінської війни. У 1940 закінчив курси молодших лейтенантів. Учасник ВВВ. На фронтах ВВВ – з червня 1941 р. Воював на 2-у Українському фронті. Командир роти 13-го гвардійського

повітрянодесантного полку. Відзначився під час боїв в Угорщині. 24 березня 1945 р. Степанову М.К. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений орденом Леніна, Червоної Зірки, медалями. З 1946 р. – у відставці. Після війни жив у Кіровограді, працював на заводі «Червона Зірка». Помер 25.05.1962 р. Похований у Пантеоні Вічної Слави м. Кіровограда.

Туйгунов Леонід Наумович, народився 05.10.1919 р. у с. Ладейки,

територія якого зараз входить до складу міста Красноярська, у родині російського робітника. Після закінчення 10 класів школи, працював ретушером у типографії. У Червоній Армії з 1939 р. Закінчив Челябінське військово-авіаційне училище у 1940 р. Учасник ВВВ з червня 1941 р. У 1942 р. закінчив Вищу школу штурманів. Штурман ланки 335-го авіаційного полку. З жовтня 1944 р. у званні старшого лейтенанта здійснив 205 бойових вильотів.

5 жовтня 1944 р. Леоніду Туйгунову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений двома орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора, орденами Олександра Невського, трьома орденами Вітчизняної війни I ступеня, двома орденами Червоної Зірки, медалями. Після війни продовжив службу у ВПС. У 1959 р. – полковник запасу. Працював інженером у ДХК «Олександріявугілля». Помер 22.09.2001 р. у Світловодську. Похований в Олександрії.

Худякова Антоніна Федорівна, народилася 20.06.1917 р. у с. Нова

Слобода Брянської області. Закінчила Бежицький машинобудівний технікум, Херсонську авіаційну школу (1940), курси вдосконалення командного складу (1942). Працювала льотчиком-інструктором в Орловському аероклубі. Учасниця ВВВ. З травня 1942 р. – заступник командира ескадрильї авіаполку нічних бомбардувальників. Здійснила 926 бойових вильотів, провела у повітрі 3189 годин, скинула на ворога 116 тонн бомб. Брала активну участь в обороні Північного Кавказу, ліквідації німецьких

військ на Таманському і Кримському півостровах, у Білорусі, Польщі, Східній Пруссії, Німеччині. 15 травня 1946 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Краєзнавець. Після війни жила в Олександрії, працювала директором міського народного краєзнавчого музею, якому у 2003 присвоєно її ім'я. Почесна громадянка міст Олександрії і Карачева на Брянщині. Померла 17.12.1998 р. Похована у м. Олександрії.

3. Герої Соціалістичної праці, чий життя і діяльність пов'язані з Кіровоградщиною

Моторний Дмитро Костянтинович, народився 02.10.1927 р. у с. Родзянкіно (тепер у складі села Трудолюбівки) Бобринецького району. Хлібороб. У 1959 р. закінчив Мелітопольський інститут механізації і електрифікації сільського господарства. З 1963 – голова колгоспу ім. С.М. Кірова с. Чорнобаївки Білозерського району Херсонської області (нині приватно-орендний кооператив «Зоря»). Депутат Верховної Ради УРСР 10-11 скликань. 1989-1991 рр. – народний депутат СРСР. Був членом Центральної ревізійної комісії КПРС. **Двічі отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці:** у 1966 та 1986 рр. Заслужений працівник сільського господарства УРСР (1977). Нагороджений трьома орденами Леніна (1966, 1975, 1976), орденом Жовтневої революції (1971), орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1997) та ін. **Герой України з врученням ордена Держави** (02.11.2002). Самодіяльний композитор, автор популярної пісні «Покохайте поле».

Гіталов Олександр Васильович, народився 15(27).05.1915 р. у с. Комишувате Новоукраїнського району, українець. З 1929 р. працював у колгоспі рідного села. 1934 року після закінчення курсів механізаторів став працювати трактористом, згодом очолив тракторну бригаду Малопомічненської МТС. З 1936 – бригадир тракторної бригади колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району. Учасник Другої світової війни (1941-1945). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, багатьма медалями. Після демобілізації 1945 р. працював бригадиром тракторної бригади Малопомічненської МТС Новоукраїнського району, потім – колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району. **Двічі отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці:** у 1948 р. за високі врожаї зернових культур, у 1958 р. за високі врожаї зернових культур і умілу організацію роботи тракторної бригади. У 1956 виступив ініціатором комплексної механізації вирощування просапних культур. Тракторна бригада О. Гіталова стала всесоюзною школою передового досвіду вдосконалення організації й технології виробництва, опорним пунктом низки науково-дослідних інститутів. Через його бригаду – Всесоюзу

школу передового досвіду – пройшло 12 тисяч механізаторів з усіх регіонів СРСР. Комишувате тоді називали «Степовою Академією». Сприяв добудові Комишуватської середньої школи та будівництву Тарасівської школи у Новгородківському районі, фундатор музею Трудової слави села Комишуватого. Обирався делегатом багатьох з'їздів КПРС та Компартії України, членом ЦК Компартії України, депутатом Верховної Ради СРСР III-VII скликань, членом Президії Верховної Ради СРСР дев'ятого-одиннадцятого скликань, членом радянського Комітету захисту миру. Автор ряду книг і публіцистичних статей: «Земле моя» (1971), «Дума про хліб» (1972), «Слово до юного друга» (1977), «Наша передова – поле» (1986) та ін. За статтю «Дума про хліб» (1973) удостоївся республіканської премії імені Ярослава Галана. Лауреат Державної премії СРСР (1975). У 1961 р. у рідному селі відкрито бронзовий бюст двічі Герою Соціалістичної Праці. Його пам'яті присвячено публіцистично-документальну книгу «О.В. Гіталов» (Кіровоград, 1999). Помер 17.03.1994 р.

Шліфер Леонід Йосипович, народився 01.04.1927 р. у с. Нова Оситняжка Олександрівського району, українець. Організатор сільськогосподарського виробництва, видатний хлібороб. До початку Великої Вітчизняної війни навчався в Олександрівській середній школі. Трудову діяльність розпочав у вересні 1941 р. поштовим агентом у Безим'янівській райконторі зв'язку Саратовської області. У жовтні 1942 р. добровільно вступив до лав Червоної Армії. Учасник ВВВ з 1943, служив у військовій авіації. Закінчив Уманський сільськогосподарський інститут. З 1946 р. працював у фінансових органах Кіровоградської області, з січня 1950 р. до січня 1953 р. очолював Новоархангельський фінвідділ. У січні 1953 р. обраний головою правління колгоспу «Зоря комунізму» в с. Надлак Новоархангельського району, який очолював понад 55 років (у новітні часи – генеральний директор ТОВ «Добробут»). За трудові досягнення колгосп нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Заслужений працівник сільського господарства СРСР (1991). Обирався депутатом Верховної Ради СРСР, обласної, районної та сільської рад. Має 28 державних нагород, з них 5 орденів Леніна, ордени «За заслуги» III ступеня та «За мужність». Нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради України і тринадцятьма золотими медалями Головкинстатком СРСР. Нагороджений обласною відзнакою «Честь і слава

Кіровоградщини» (2007). **Двічі отримав почесне звання Героя Соціалістичної праці:** у 1965 р. за високі врожаї цукрових буряків та 1988 р. Помер у 2007 р.

Абросімов Василь Миколайович, народився 07.08.1907 р. у с. Заозер'є Владимирської області, росіянин. З 1929 по 1945 р. служив у Червоній Армії. Учасник ВВВ. Нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки, медалями. З 1945 по 1956 р. був директором Шостаківської МТС Великовисківського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1949 р. за високі врожаї озимої пшениці 1948 р. У 1956-1958 рр. був головою колгоспу ім. Свердлова Кіровоградського району. Потім працював директором Лелеківського бурякоприймального пункту, очолював базу цукротресту. З 1969 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Керуючий Помічнянським відділенням «Сільгосптехніка».

Адонін Іван Єгорович, народився 19.02.1915 р. у с. Скорodne Белгородської області. У 1937 р. закінчив Московський політехнікум зв'язку. Працював за спеціальністю. Учасник ВВВ. Воював на 1, 2, 3-му Українських фронтах. Капітан, помічник коменданта, комендант визволеного болгарського міста Пловдив. Нагороджений трьома орденами Леніна, двома орденами Вітчизняної війни II ступеня, орденом Червоної Зірки, медалями. У 1947-1955 рр. – заступник завідуючого відділом Кіровоградського обкому КПУ. В 1955-1979 рр. очолював колгосп «Росія» Олександрівського району. За досягнення у зміцненні економіки й виконанні планів продажу державі сільськогосподарської продукції кероване ним господарство нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. З 1979 р. на пенсії. Помер 30.05.1997 р., м. Кіровоград.

Алексєєва Ольга Михайлівна, народилася 15.09.1910 р. у с. Велика Виска Маловисківського району, українка. З дитячих років батракувала. Однією з перших вступила до організованого в селі колгоспу. Була дояркою на фермі, потім ланковою в колгоспі ім. Карла Маркса. Колгоспниця колгоспу «Росія» Маловисківського району. В перші післявоєнні роки колектив її ланки вирощував до 40 ц/га озимої пшениці та високі врожаї цукрових буряків. Отримала почесне звання

Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за одержання високих урожаїв озимої пшениці. З 1980 р. жила в Кіровограді.

Аленьков Володимир Григорович, народився 30.11.1923 р. у с. Пантазіївка Знам'янського району. В Червоній Армії служив з 1940 р. Був слухачем авіашколи, курсантом мінометного училища. Учасник ВВВ. Під час війни командував кавалерійським взводом. За ратні подвиги удостоївся ордена Червоної Зірки, бойових медалей. Був тяжко поранений. З 1948 р. – голова колгоспу ім. Дзержинського. Під його керівництвом господарство досягло великих успіхів у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва, спорудженні об'єктів соціально-культурного призначення, естетиці виробництва. Колгосп не раз виходив переможцем у Всесоюзному, республіканському та обласному соціалістичному змаганні й відзначений багатьма нагородами. Удостоєний двох орденів Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора, медалей. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р.

Андрєєва Ніна Митрофанівна, 1922 р.н., українка. Маловисківський район. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці в 1947 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Андріяш Віктор Степанович, народився 01.02.1930 р. у м. Новоукраїнка. З 1944 р. – тракторист Новоукраїнської МТС. У 1950-1953 рр. – служив у лавах Радянської Армії, потім був бригадиром тракторної бригади Малопомічнрянської МТС. У 1958 р. очолив колектив тракторної бригади колгоспу «Росія», якою керував до цього часу. Послідовник О.В. Гіталова. Немало зробив у справі вдосконалення організації праці механізаторів, підвищення ефективності використання машинно-тракторного парку. В 1972 р. закінчив Кіровоградський технікум механізації сільського господарства. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом «Знак Пошани», медалями. Заслужений працівник сільського господарства України (1970). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. Помер 29.10.1995 р.

Аникієнко Олександра Іванівна, 1913 р.н., українка. Майстер сільськогосподарського виробництва. Вагар Капітанівського цукрорадгоспу Новомиргородського району. Отримала почесне звання

Героя Соціалістичної Праці у 1958 (1951) р., працюючи бригадиром рілочної бригади Капітанівського бурякорадгоспу, за одержання високих врожаїв зернових культур і насіння цукрових буряків. Потім тривалий час трудилася в колгоспі ім. Ватутіна (тепер «Жовтень») Новоукраїнського району. Персональний пенсіонер. Мешкала в с. Кам'януватка Новомиргородського району.

Антоненко

Параска Павлівна, 1925 р.н., с. Куколівка Олександрійського району. Закінчила курси механізаторів. З 1944 р. працювала трактористкою, потім ланковою. У 1956-1973 рр. була свинаркою колгоспу «Росія». У 1973-1981 рр. завідувала свиновідгодівельним комплексом у цьому ж господарстві. Отримала Почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Персональний пенсіонер союзного значення. Померла у 1996 р., с. Тарасівка Олександрійського району.

Армашова Ганна Федорівна, народилась 16.03.1910 р. у с. Мар'янівка Бобринецького району. Трудову біографію почала в рідному селі. У 1931 р. за комсомольською путівкою поїхала на будівництво Криворізького металургійного комбінату, де працювала більше 34 років (вантажницею, мотористкою, бетонницею, бригадиром). Вона – ініціатор впровадження прогресивних форм організації праці, колективного підряду. Завжди добивалася високої продуктивності і якості виконаних робіт на споруджуваних об'єктах. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1960 р. З 1965 року – почесний пенсіонер союзного значення. Проживає у м. Кривий Ріг.

Афанасьєв Павло Пилипович, народився 26.07.1916 р. у с. Софіївка Новомиргородського району. Трудову біографію розпочав у 14 років. У 1935 р. закінчив курси і почав працювати трактористом Новомиргородської МТС. З 1937 р. служив у Червоній Армії. Учасник ВВВ. Нагороджений двома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, «Знак Пошани», медалями. Після демобілізації у 1947 р. був призначений помічником бригадира тракторної бригади Новомиргородської МТС. З 1958 р. – бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Чкалова. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. З 1977 р. – персональний пенсіонер союзного значення, працював у колгоспі інженером техніки безпеки. Помер 12.01.1984 р.

Балакірєв Василь Тимофійович, керуючий відділом зернорадгоспу. Проживає на території Петрівського району. П'ятихатське зерносховище.

Балан Анастасія Іванівна, народилася 02.05.1927 р. у с. Новогорівка Новоукраїнського району. У перші післявоєнні роки працювала ланковою в колгоспі «Червоний прапор» (згодом «Україна»). За вирощення рекордних на той час урожаїв удостоїлась звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р.

Баранников Матвій Гнатович, народився 1915 р. у смт. Єлизаветградка Олександрівського району. Працював механізатором Карагандинської сільськогосподарської дослідної станції (Казахстан). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1965 р.

Башловка Никифір Семенович, народився 13.04.1904(1907) р. у с. Лозуватка Маловисківського району, українець. Виходець із багатодітної селянської сім'ї, освіта початкова. Одним із перших вступив у організований в рідному селі колгосп. Учасник ВВВ. Удостоївся бойових нагород, мав поранення. Демобілізувавшись із армії, очолив колгосп ім. Кірова Великовисківського району. В 1947 р. це господарство у складних повоєнних умовах одержало високий урожай озимої пшениці й значно перевищило план продажу хліба державі. Пізніше працював бригадиром, виконував різні роботи у колгоспі ім. Жданова Маловисківського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947(8) р. за одержання високих урожаїв озимої пшениці. Помер 16.12.1972 р., смт. Компаніївка.

Бершадська (Музика) Людмила Ананіївна, народилася 17.02.1937 р. у с. Йосипівка Ульяновського району, українка. Закінчила Олександрійський сільськогосподарський технікум, зоотехнік. З 1953 р. працювала дояркою, з 1967 р. – зоотехніком, завідуючою молочнотоварною фермою в колгоспі «Росія» у с. Йосипівка. В 1962-1966 рр. обиралася депутатом Верховної Ради СРСР. Нагороджена орденом Леніна, медаллю «За трудову відзнаку». Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. за одержання високих надойв молока.

Белолапотков Дмитро Олексійович, народився 04.09.1918 р. Учасник ВВВ. Нагороджений орденами Леніна, двома Вітчизняної війни, Червоної Зірки та іншими нагородами. У повоєнні роки видобував

вугілля на розрізах біля Олександрії. Високої відзнаки удостоївся, працюючи машиністом екскаватора Семенівсько-Головківського вуглерозрізу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р.

Бірзул Іван Михайлович, 1898 р.н., молдованин, головний агроном Маловисківського цукрокомбінату. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці і технічних культур.

Бойко Василь Юхимович (Єфремович), народився 1904 р. у с. Коротяк Компаніївського району, українець. Ще підлітком почав працювати. У 1929-1934 рр. трудився на освоєнні північних районів. З 1934 по 1941 р. працював механізатором у м. Верховцеве Дніпропетровської області. З 1945 р. – комбайнер Бобринецької МТС, з 1958 р. – комбайнер колгоспу ім. XX з'їзду КПРС того ж району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1951 р. за високі показники на збиранні врожаїв комбайном. Нагороджений орденом Леніна, медалями.

Бориско Василь Никифорович, народився 11.04.1916 р. у м. Новомиргород. Учасник ВВВ. За бойові заслуги удостоївся орденів Вітчизняної війни І ступеня та Червоної Зірки. Демобілізувавшись, закінчив Кіровоградський технікум механізації сільського господарства. У 1955 р. був обраний головою колгоспу ім. Чкалова Новомиргородського району. Обирався депутатом Верховної Ради Української РСР восьмого і дев'ятого скликань. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1970 р. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора. Помер 22.01.1986 р.

Борозняк Василь Ілліч, народився 24.08.1919 р. у с. Красносілля Олександрівського району. Учасник ВВВ. Нагороджений орденами Леніна, двома орденами Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки та ін. З 1946 р. працював на різних посадах у лікарнях і санаторіях Олександрівського й Знам'янського районів. Закінчив Івано-Франківський медичний інститут у 1956 р. З 1962 по 1985 р. – головний лікар Цвітненської дільничної лікарні. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1978 р.

Бочаров Юрій Юрійович, народився 31.12.1945 р. у м. Ульяновка. Після закінчення середньої школи у 1964 р. деякий час працював на місцевому цукрозаводі. Після армії працював у будівельному тресті Калуги, був секретарем комсомольської організації. Обирався делегатом XVII з'їзду ВЛКСМ. У квітні 1974 р. очолив загін добровольців, які їхали на БАМ. Керував комсомольсько-молодіжною комплексною бригадою будівельно-монтажного поїзда № 697 управління «БАМбудшлях». Передовик будівництва Байкало-Амурської магістралі, лауреат премії Ленінського комсомолу (1976). Нагороджений орденами Леніна, Трудової Слави III ступеня, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1984 р. Помер 14.02.1993 р., м. Тинда.

Братусь Надія Афанасіївна, 1913 р.н., українка, м. Новомиргород. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Брехун (Вівчаренко) Клавдія Олександрівна, народилася 05.06.1929 р. у с. Першотравневе Долинського району. З чотирнадцяти років працювала на різних роботах у місцевому радгоспі. У 1947 р. очолила рільничу ланку. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 вересня 1949 р. за одержання на площі в 20 га по 32,5 ц/га озимої пшениці була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і Золотої медалі. За успіхи у вирощуванні зернових у 1949 р. нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. В 1950 р. виїхала до Кривого Рогу. Працювала в радгоспі «Родіна» Криворізького району, з 1969 р. і до виходу на пенсію – машиністом дробильної машини на руднику ім. Фрунзе об'єднання «Кривбасруда».

Василенко Іван Андрійович, народився 08.08.1927 р. у с. Куцеволівка Онуфріївського району. Після закінчення фабрично-заводського училища працював на Дніпропетровському заводі металургійного обладнання. Сталевар. Виступив ініціатором сумісництва робітничих професій, що сприяло поліпшенню організації й підвищенню продуктивності праці бригад сталеварів. Обирався депутатом Верховної Ради Української РСР. Відзначений двома орденами Леніна та іншими нагородами. Живе у Дніпропетровську. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р.

Вернигора Володимир Порфирович, народився 21.10.1923 р. у с. Приют (тепер с. Лозуватка) Компаніївського району. Учасник ВВВ, командир стрілецького взводу. Після демобілізації – голова колгоспу ім. Шевченка, згодом керував іншими господарствами. Закінчив Кіровоградську радпартшколу. В 1960 р. очолив колгосп «Комуніст», де головував до 1989 р. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Червоної Зірки, Вітчизняної війни, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Помер і похований у с. Полтавка Компаніївського району.

Вишневська (Тищенко) Марія Григорівна, народилася 07.04.1917 р. у с. Адамівка Чигиринського району Черкаської області, українка. З 1933 р. жила і працювала в селищі Першотравневу Долинського району в першому відділку радгоспу ім. К.Маркса. У 1947 р. очолила рілльничу ланку, більше двадцяти років була ланковою. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1949 р. за одержання в 1948 р. із 20-гектарної площі по 32,5 ц/га озимої пшениці. До виходу на пенсію (1969) працювала на різних роботах в радгоспі. Нагороджена медаллю «За трудову доблесть» (1950), ювілейною медаллю «За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження В.І. Леніна» (1970). Померла у жовтні 1989 р., с. Першотравневе.

Возний М. Ф., народився у с. Рейментарівка Новомиргородського району. Герой Соціалістичної Праці, почесний шахтар Казахстану.

Войтишин Дмитро Трохимович, 1912 р.н., с. Хащувате Гайворонського району, українець. У 1931 р. одним із перших вступив у члени місцевого колгоспу. Працював на різних роботах, а після закінчення Первомайської радянсько-партійної школи – бригадиром, агрономом. Учасник ВВВ, мав поранення. Після демобілізації з армії повернувся в рідне село, де працював агрономом. Із 1951 р. і до останніх своїх днів був головою колгоспу «Україна» Гайворонського району. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. за високі врожаї зернових культур. Помер 09.05.1971 р.

Ворона (Мирза) Марія Петрівна, народилася 25.02.1921 р. у с. Велика Виска Маловисківського району, українка. Колгоспниця місцевого

колгоспу ім. Жданова Маловисківського району з довоєнних років. У 1950-х роках очолювала ланку. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947(8) р. за одержання високих врожаїв озимих пшениці й жита.

Галенко Йосип Панасович, народився 02.11.1910 р. у с. Іванівка (нині с. Вишнівці) Онуфріївського району. З 1934 р. працював машиністом екскаватора. В 1943-1950 рр. відбудовував шахти Донбасу. Брав участь у спорудженні каналів Сіверський Дінець-Донбас і Дніпро-Кривий Ріг. З 1964 р. – машиніст екскаватора в Кривому Розі. Відомий як ініціатор створення комплексних госпрозрахункових екскаваторних бригад. На XXII і XXIII з'їздах Компартії України обирався членом Центрального Комітету. Депутат Верховної Ради СРСР шостого і сьомого скликань. Автор книги «Трудимось по-комуністичному». Заслужений будівельник Української РСР. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1963 р.

Герасюта Микола Федорович, народився 18.12.1919 р. у м. Олександрія. Випускник Олександрійської СШ №1. У 1941 р. закінчив математичний факультет Одеського університету. Учасник ВВВ. Після війни був направлений у групу академіка С.П. Корольова. З 1952 р. працює у Дніпропетровському університеті. З 1966 р. – завідувач кафедри автоматики; проводив дослідження в галузі ракетобудування, одночасно викладав у Дніпропетровському відділенні Інституту механіки АН України. Доктор технічних наук, професор (1962). Лауреат Ленінської (1972) – за розробку проблем життєзабезпечення перших космонавтів – та Державної (1967) – за успішне розв'язання проблем польоту перших космічних кораблів – премій СРСР. Член-кореспондент АН України (1967). Основні праці – в галузі динаміки складних механічних систем і ракетобудування. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1961 р. Помер у 1987 р.

Гниляк Іван Кирилович, народився 02.05.1927 р. у с. Степанівка, Бобринецького району. З 1945 р. – тракторист Бобринецької МТС, з 1955 р. – бригадир тракторної бригади МТС, а з 1958 р. – бригадир, помічник бригадира, механік тракторної бригади колгоспу «Комінтерн». Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Помер 04.10.1996 р., м. Бобринець.

Годованець Михайло Васильович, народився 24.11.1924 р. у с. Вікнина Гайворонського району. З 1930 по 1934 р. навчався в місцевій

школі. Трудову діяльність розпочав у 1936 р. в місцевому колгоспі. Був на рядових роботах, бригадиром, заступником голови сільгоспартілі. З 1944 р. – на фронті. Учасник Яссько-Кишинівської операції. Після поранення повернувся додому. Завідував молочнотоварною фермою №1 колгоспу «Більшовик». З 1984 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «За мужність», Вітчизняної війни II ступеня та медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці в 1971 р. Помер у 2004 р.

Голенко Микола Іванович, народився 05.05.1902 р. у с. Велика Виска Маловисківського району. Одним із перших вступив до організованого в селі колгоспу. Учасник ВВВ. Повернувшись з фронту, працював бригадиром, головою колгоспу в с. Ленінське, тепер Оникіївської сільради. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний у 1948 р. за високі врожаї сільськогосподарських культур у перші повоєнні роки. Помер у 1958 р.

Головань Євгенія Олексіївна, народилась 15.12.1925 р. у с. Веселий Кут Шполянського району Черкаської області. У 1947 р. закінчила сільськогосподарський технікум, здобула спеціальність зоотехніка. Працювала в колгоспі ім. Калініна (с. Тишківка Добровеличківського району) зоотехніком, головним зоотехніком, заступником голови колгоспу, секретарем парткому, а з лютого 1965 р. – головою колгоспу. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. Нагороджена двома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, «Знак Пошани», медалями. Померла 20.11.2003 р., с. Тишківка.

Гончаренко Семен Онуфрійович, народився 08.09.1914 р. у с. Олексіївка Бобринецького району. В 1928-1934 рр. працював на різних роботах у колгоспі ім. Орджонікідзе та радгоспі «Червона Зірка». З 1935 р. – тракторист Бобринецької МТС. Учасник ВВВ. У 1950-1984 рр. – бригадир тракторної бригади колгоспу ім. XX з'їзду КПРС. Нагороджений двома

орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Горовецький Іван Феофанович, 1917 р.н., с. Стройнікове (тепер с. Марто-Іванівка) Олександрійського району. З 1933 р. працював буровиком, буровим майстром на Байдаківському вуглерозрізі. Учасник ВВВ. У 1941 р. пішов на фронт зв'язківцем 262-го батальйону Південно-Західного фронту. 14 лютого 1942 р. був тяжко поранений і знаходився на лікуванні. В листопаді 1942 р. направлений у 362-й стрілецький полк Калінінського фронту як стрілок. Нагороджений орденом Леніна, медалями. У жовтні 1945 р. демобілізований з армії, почав працювати машиністом екскаватора на будівництві Байдаківського вуглерозрізу, тут же працював до січня 1967 р. Депутат Верховної Ради СРСР четвертого і п'ятого скликань. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Громітчук Пелагія Тимофіївна, народилася 28.10.1916 р. у с. Клинове Голованівського району, українка. Однією з перших пішла до колгоспу. Брала участь у русі п'ятисотенниць. З 1939 р. очолювала буряківничу ланку в колгоспі ім. XX з'їзду КПРС с. Клинове Голованівського району, одержуючи стабільно високі врожаї. Була депутатом Верховної Ради Української РСР четвертого-восьмого скликань. Відзначена трьома орденами Леніна та іншими нагородами. Персональний пенсіонер державного значення. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці в 1958 р. за високі врожаї цукрових буряків. Померла у 1990 р.

Гуля Володимир Васильович, народився 10.05.1922 р. у с. Червонозорівка Бобринецького району. В 1940 р. закінчив Златопільський сільськогосподарський технікум. Учасник ВВВ. Нагороджений орденами Червоної Зірки і Вітчизняної війни I ступеня, двома бойовими медалями. Після війни працював головою колгоспу, інструктором, завідувачим відділом, другим секретарем Витязівського райкому Компартії України. Після закінчення партшколи при Дніпропетровському обкомі партії обирається першим секретарем Піщанобридського, потім Долинського райкомів партії. З 1962 р. – начальник Маловисківського територіального виробничого управління,

а з 1965 по 1984 р. – перший секретар Маловисківського райкому Компартії України. Обирався делегатом ряду з'їздів Компартії України. Нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», багатьма медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Помер 28 грудня 1986 р.

Гуртовий Василь Мусійович, народився 09.01.1927 р. у с. Івангород Олександрівського району. У 1934 р. закінчив Черкаський шляхово-будівельний технікум, у 1952 р. – екстерном Білоцерківський сільгосп-технікум. Працював у бурякорадгоспах цукрокомбінатів Кіровоградської і Черкаської областей. З 1966 по 1995 р. – голова колгоспу ім. Леніна (с. Суботці Знам'янського району). Відстале господарство вивів у число кращих в області. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1979 р. Обирався депутатом Верховної Ради Української РСР. Нагороджений трьома орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції та ін. Заслужений працівник сільського господарства УРСР (1985). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1979 р. Помер 23.04.2004 р., м. Кіровоград.

Гусач Степан Терентійович, народився 12.02.1906 р. у смт Власівка Світловодського району. Трудову діяльність розпочав ще підлітком у куркульських господарствах. Одним із перших вступив до колгоспу. Учасник ВВВ. У 1947 р. очолив ланку з вирощування кукурудзи в колгоспі «Маяк» Кременчуцького району Полтавської області. Згодом трудився в колгоспі ім. Калініна у Власівці. Відзначений орденами і медалями, зокрема двома орденами Леніна, нагородами ВДНГ СРСР. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р.

Дегтяр (Дігтяр) Ірина (Ярина) Харитонівна, 1926 р.н., смт Капітанівка Новомиргородського району, українка. Працювала робітницею відділка бурякорадгоспу, була ланковою. У 1947 р. її ланка збрала по 31,4 ц/га пшениці. Пізніше переїхала в с. Дібрівку, працювала телятницею того ж Капітанівського бурякорадгоспу. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1953(1948) р. за високі врожаї насіння цукрових буряків. З 1981 р. – персональний пенсіонер союзного значення.

Дзюба Марія Севаст'янівна, народилася 07.01.1932 р. у с. Небелівка Новоархангельського району. Трудову діяльність розпочала в 1949 р. різноробочою заводу ім. Петровського в Дніпропетровську. У 1955 р. переїхала на постійне проживання в с. Надлак Новоархангельського району. Керована нею ланка в 1965 р. одержала 401 ц/га цукрових буряків, 67 ц/га кукурудзи і 23 ц/га соняшнику. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. У 1975 р. закінчила Уманський сільськогосподарський інститут. З того часу до виходу на пенсію (1995) працювала в місцевому сільгоспідприємстві «Зоря комунізму» (нині ТОВ «Добробут») спочатку дояркою, потім ланковою, бригадиром рілнничої бригади, завідуючою фермою. Нагороджена орденом «Знак Пошани». Померла 14.11.1998 р., с. Надлак.

Дмитровська Катерина Петрівна, народилася 24.12.1906 р. у смт Новгородка. Освіта початкова. Однією з перших подала заяву з проханням прийняти її в колективне господарство. У 1929-1937 рр. працювала дояркою колгоспу імені газети «Правда», потім керувала рілнничою ланкою. У 1944 р. очолила колектив молочнотоварної ферми колгоспу ім. Леніна і беззмінно залишалася на цій посаді 30 років. Нагороджена орденами Леніна, Жовтневої Революції, медалями. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Дробишевська Ганна Гаврилівна, народилася 03.02.1900 р., білоруска. У 1934 р. з багатодітною сім'єю переїхала з Гомельської області до с. Велика Виска Маловисківського району. Працювала на різних роботах. Після визволення села від німецько-фашистських окупантів очолила жіночу ланку рілників у місцевому колгоспі ім. Жданова. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці у 1947 р. Будучи персональним пенсіонером союзного значення, продовжувала трудитися. Останні роки жила в м. Кіровограді. Померла у 1976 р.

Дубовий Лука Зіновійович, народився 18.09.1903 р. у с. Войнівка Олександрійського району, українець. У 1913 р. закінчив церковно-приходську школу. Працював за наймом. З 1925 по 1927 р. – голова сільської ради, з 1928 по 1939 р. – голова місцевого колгоспу. У 1939 р. закінчив однорічну школу полеводів в Олександрії й працював агротехніком у колгоспі. У 1940 р. обраний головою колгоспу в

с. Звенигородці. 3 серпня 1941 р. евакуйований у Сталінградську область, де також працював головою колгоспу. У 1944 р. повертається в Україну і знову обирається головою колгоспу «Трудова сім'я». З 1945 р. до серпня 1966 р. працює головою колгоспу імені XVIII з'їзду ВКП(Б) (с. Войнівка), який пізніше перейменований у колгосп «Ленінським шляхом». За особливі заслуги в розвитку сільського господарства, досягнення високих показників у виробництві рослинницької та тваринницької продукції нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної праці у 1958 р. за високі показники у вирощуванні сільськогосподарських культур. Помер у 1978 р.

Дяченко Мотрона Яківна, народилася 05.11.1913 р. у с. Новогригорівка Друга Долинського району, українка. Трудове життя розпочала в 1932 р. у радгоспі ім. Карла Маркса Долинського району. В 1944 р. обрана ланковою з вирощування зернових і технічних культур. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 вересня 1949 р. за одержання ланкою у 1948 р. із 20-гектарної площі по 32,5 ц/га озимої пшениці була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. З 1958 р. до виходу на пенсію (1968) працювала свинаркою. У 1948 р. нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Померла 14.07.1992 р.

Єзан Сергій Якович, народився 07.10.1909 р. у с. Липняжка Добровеличківського району, українець. Працював комбайнером МТС, пізніше працював завідувачим майстернею, головою профкому колгоспу «Правда» Добровеличківського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1951 р. за рекордні намоти зерна, високі показники у збиранні врожаю комбайном. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани». Помер 26.06.1984 р.

Жердій Григорій Федорович, народився 22.03.1903 р. у с. Велика Виска Маловисківського району, українець. Один з перших вступив до колгоспу. Учасник ВВВ, за бойові подвиги відзначений медалями. Після війни колгоспник колгоспу «Росія» Маловисківського району, очолював рілльничу бригаду, яка отримувала високі врожаї зернових. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної праці у 1947(8) р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці. З 1964 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Помер у 1976 р., м. Кривий Ріг.

Задоя (Козир) Олександра Федорівна (Федотівна),

народилася 25.03.1925 р. у с. Мельники Черкаської області, українка. Після закінчення семирічки у 1944 р. працювала в бурякорадгоспі цукрокомбінату № 2, очолювала рілльничу ланку. Робітниця колгоспу ім. Петровського Олександрівського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної праці у 1948(9) р. за вирощування рекордних на той час урожаїв озимої пшениці та жита. Проживала в Олександрівському районі, Івангородська сільрада, Бовтишське відділення радгоспу.

Іванченко Катерина Давидівна, народилася 24.02.1905 р. у с. Велика Виска Маловисківського району, українка. Освіта початкова. Однією з перших вступила до організованого в селі колгоспу. В перші післявоєнні роки в тодішньому колгоспі ім. Жданова очолила рілльничу ланку, що отримувала високі врожаї. Отримала почесне звання у 1947(8) р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці. Пенсіонер.

Іванченко Микита Степанович, народився у 1904 р., у с. Велика Виска Маловисківського району. Заочно закінчив сільськогосподарський технікум. Учасник ВВВ, має бойові нагороди. Після війни – бригадир тракторної бригади Шостаківської МТС. За рекордний на той час урожай озимої пшениці удостоївся Золотої Зірки «Серп і Молот» і ордена Леніна. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. Пізніше працював комбайнером у колгоспі «Победа». Жив у с. Оникієве. Помер 25.09.1971 р.

Ігнатська Антоніна Гнатівна, 1919 р.н., м. Кременчук. У 1938 р. закінчила Кременчуцький учительський інститут. Два роки вчителювала в Краснокутському районі Харківської області, керувала гуртком юннатів. Серйозно захопилася садівництвом, що стало її другою професією. З 1940 р. живе у с. Первозванівці Кіровоградського району. З 1944 р. працювала садівником у колгоспі ім. Шевченка. З 1955 р. – завідувача сортосадом. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Нагороджена орденом Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.

Каніковський Іван Семенович, народився 25.06.1910 р. у с. Диківка Знам'янського району. Педагог. З 1933 р. вчителював у Григоріопольському районі Молдавії. Учасник ВВВ, за ратні подвиги

удостоєний бойових нагород. Після війни – на педагогічній роботі. З 1959 р. – директор Телекешської середньої школи Молдавської РСР. Багато зробив для впровадження ідей В.О. Сухомлинського у діяльність закладу, вдосконалення навчально-виховного процесу початкової школи, зокрема початкової освіти. Заслужений учитель Молдавської РСР. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1968 р. Помер у Кишиневі 24.05.1973 р.

Карпов Михайло Дмитрович, 1902(1905) р.н., росіянин. Трудову діяльність розпочав гірником на Волховбуді. У 1925-1927 рр. працював землекопом на ленінградському заводі «Більшовик», з 1929 р. – в управлінні Ленінградських водоводів, у 1937-1939 рр. – у тресті «Свірбуд». У роки війни працював такелажником, арматурником на Молотовській ГЕС, з 1948 р. – арматурником Горьківської ГЕС. У 1955 р. переведений на будівництво Кременчуцької ГЕС. Працював арматурником, з 1962 р. – бригадир арматурників, електрозварників. У 1952 р. присвоєне звання кращого стахановця, у 1953 р. визнаний кращим арматурником Гесбуду. Нагороджений орденом Леніна та багатьма медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. за трудові подвиги на будівництві Кременчуцької ГЕС. Помер у червні 1971 р., м. Світловодськ.

Касянчук Федір Якович, 1899 р.н, українець, ланковий колгоспу «Правда» (колгосп ім. Сталіна) Знам'янського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. за високі врожаї кукурудзи.

Катана Гаврило Макарович, 1926 р.н., с. Новопетрівка Маловисківського району. У 1952 р. закінчив Бобринецьке училище механізації. Працював комбайнером, бригадиром тракторної бригади колгоспу «Победа». Золотої медалі «Серп і Молот» удостоївся за одержання стабільно високих і сталих урожаїв зернових і технічних культур. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. З 1983 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Відзначений двома орденами Леніна та іншими нагородами.

Качур Антоніна Іванівна, народилася 17.06.1925 р. у м. Гайворон. Разом з матір'ю працювала в буряківничій ланці. У 1950 р. працює дояркою на

молочнотоварній фермі в приміському колгоспі «Південний Буг». З роками набула досвіду роботи, яким щиро ділилась з молодими тваринниками і дбала про підвищення продуктивності корів. Деякі з корів давали по 5270 кілограмів молока на рік. Нагороджена двома орденами Трудового Червоного Прапора. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Померла у 1999 р., м. Гайворон.

Кириленко Іван Олександрович, народився 25.03.1911 р. у м. Бобринець. Організатор колгоспного виробництва. Трудову біографію почав у 1923 р. пастухом, з 1926 р. – колгоспник. З 1931 р. – на комсомольській і радянській роботі. У 1940 р. був обраний головою колгоспу ім. М. Горького колишньої Степанівської сільради. Учасник ВВВ. З 1946 р. – працював головою колгоспу «Комінтерн». Досяг піднесення економіки господарства. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Помер 01.10.1971 р.

Кириченко Микола Карпович, народився 12.02.1923 р. у с. Петропавлівка Харківської області. У 1955 р. закінчив Харківський педагогічний інститут. У 60-ті роки працював секретарем Кіровоградського сільського обкому партії, головою Кіровоградського облвиконкому, першим секретарем Кіровоградського обкому КПУ (до 1967). Залишив по собі добру пам'ять серед мешканців області як мудрий керівник. Започаткував в облвиконкомі та обкомі партії зустрічі з творчою інтелігенцією. У 1967-1977 рр. – перший секретар Кримського обкому партії, з 1977 р. – перший секретар Одеського обкому КПУ. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1978 р. У травні 2010 р. на фасаді Кіровоградської дитячо-юнацької спортивної школи олімпійського резерву «Надія» встановлено меморіальну дошку. Помер у 1986 р.

Кисельов Костянтин Петрович, народився 14.09.1923 р. у Татарстані. Учасник ВВВ, інвалід війни. У 1949 р. закінчив Київську сільськогосподарську академію. На посаді головного агронома радгоспу «Більшовик» працював з 1949 р., з 1957 р. – директор радгоспу. Господарство, яким він керував упродовж 20 років, багато років утримувало республіканський перехідний Червоний прапор за першість у виробництві тваринницької продукції – м'яса і молока. Почесне звання Героя Соціалістичної Праці отримав у 1966 р. Помер 5.10.1996 р., с. Улянівка.

Кисіль Марія Степанівна, народилася 15.06.1915 р. у с. Вільхове Ульяновського району, українка. Навчалася в лікнепі. Працювала ланковою в колгоспі ім. Ульянова. Птахарка колгоспу ім. Ульянова Ульяновського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці і цукрових буряків. Померла у 1977 р.

Клименко Іван Авер'янович, 1906 р.н., с. Вищі Верещаки Олександрівського району. У 1930-1934 рр. служив у Червоній Армії. Потім працював у кузні. Учасник ВВВ. На фронті дістав поранення й потрапив у тил. Працював трактористом, а потім механіком МТС Карбалікського району Кустанайської області (1943-1960). Під час освоєння цілинних і перелогових земель очолював молодіжну тракторну бригаду, механізатори якої розорали 3 тис. га землі. Наступного року на цій площі одержано високий урожай озимої пшениці. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1957 р. З 1960 по 1966 р. був ковалем радгоспу «Кустанайський». Помер у 1968 р.

Кобильчак Михайло Митрофанович, народився 15.06(07).1918 р. у с. Чемерпіль Гайворонського району. Учасник ВВВ. У 1961 р. закінчив Вищу партійну школу при ЦК КПРС, у 1967 р. – Українську сільськогосподарську академію. З квітня 1967 р. до лютого 1982 р. – перший секретар Кіровоградського обкому КПУ. Сприяв покращенню економічного потенціалу області. Нагороджений трьома орденами Леніна, трьома орденами Трудового Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки та медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. Помер у 2004 р. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

Кожухар Яків Григорович, народився 02.04.1916 р. у с. Тишківка Добровеличківського району. Працював у рідному селі бригадиром тракторної бригади колгоспу ім. Ульянова. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора. Герой Соціалістичної Праці. Помер 25.07.2002 р.

Колодійчук Омелян Євсейович (Овсійович), 1906 р.н., с. Шепилове Голованівського району. Учасник ВВВ. Тривалий час працював бригадиром тракторної бригади. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. Помер у 1964 р.

Компанієць Леонтій Романович, 1907 р.н., українець. Керуючий Кіровоградським цукротрестом. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1951 р. за високі врожаї цукрових буряків і пшениці в керованому ним тресті.

Копоцієнко Анастасія Іванівна, 1927 р.н., українка. Повар їдальні ОРСа м. Помічна Добровеличківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за високі врожаї пшениці.

Косовський Олексій Григорович, 1908 р.н., українець. У 1935-1936 рр. був курсантом Комінтернівського (Одеська область) технікуму тваринництва. Трудову біографію почав у 1921 р. батраком. Конюх радгоспу «Червона Зірка» Бобринецького району. Потім працював завідувачим свинофермами в радгоспах «Червоний землероб» і «Червона зірка». Учасник ВВВ. Був політпрацівником. З 1945 р. – голова колгоспу «Жовтень» Груньського району Сумської області. З 1955 р. – голова виконкому сільради в с. В'язове (там же). З 1966 по 1971 р. обирався головою виконкому Степанівської сільради. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за вирощування високих врожаїв зернових культур. Помер 17.04.1981 р.

Косянчук Федір Якович, 1899 р.н., с. Буда-Вовчківська на Київщині. Наймитував, потім працював кочегаром на одному з заводів під Гомелем. У 1922-1924 рр. служив у Червоній Армії. Потім працював лісником Балашівського лісництва Петриківського району Гомельської області. З 1933 р. – рільник у колгоспі с. Дмитрівки Знам'янського району. Під час тимчасової окупації краю був у партизанському загоні, котрий діяв у Чорному лісі. У 1955 р. очолив ланку колгоспу «Правда», яка стала стабільно одержувати високі врожаї. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. Помер 3.12.1979 р.

Котенко Григорій Пантелійович, народився 12.01.1907 р. у смт Онуфріївка. Закінчив Дубровицьку школу директорів радгоспів (Московська область). Трудову діяльність розпочав в Онуфріївці столяром, приймальником хліба в споживспільці, заступником директора місцевого радгоспу. У 1939 р. Наркоматом радгоспів був призначений директором радгоспу «Партизан» Тамбовського району Амурської області. Керував цим господарством протягом 45 років. У 1976 р. радгосп був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Нагороджений двома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», багатьма медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Кравець Антон Пилипович, народився 27.04.1922 р. у с. Данилова Балка Ульяновського району. У 1942 р. закінчив військову авіаційну школу пілотів. До 1947 р. перебував на військовій службі. З 1949 р. – у цивільній авіації. Був другим пілотом, командиром екіпажу, ланки, заступником командира ескадрильї на літаках ПО-2, АН-2, ЯК-40. Був у числі тих, хто першим освоював реактивний літак ЯК-40 на авіатрасах України, зокрема на маршруті Київ–Ізмаїл. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. за видатні успіхи у виконанні завдань семирічного плану з перевезення пасажирів повітряним транспортом, застосуванні авіації в народному господарстві країни, освоєнні нової авіаційної техніки. З 1982 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Нагороджений орденом Леніна, багатьма медалями.

Кравченко Леонтій Софронівч, 1902 р.н., українець. Після закінчення Уманського сільськогосподарського інституту працював агрономом Первомайської округи, а потім МТС у Киргизії та в радгоспі у Воронежській області. У роки війни брав участь у боях з фашистськими загарбниками. У 1944 р. призначений головним агрономом радгоспу Сальківського цукрокомбінату Гайворонського району. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора і медалями. Заслужений агроном України (1954). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1951 р. за високі врожаї цукрових буряків і зернових культур. Помер у 1970 р., с. Могильне.

Кравченко Лідія Микитівна, народилася 22.02.1928 р. у с. Татарове (нині с. Комишувате) Новоукраїнського району. Після отримання

неповної середньої освіти працює на молочнотоварній фермі, потім дояркою колгоспу ім. XX з'їзду КПРС (с. Комишувате). Завдяки самовідданій праці досягла високого рівня надоїв молока на корову. Нагороджена орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Померла 21.12.2003 р.

Криворучко Надія Михайлівна, народилася 08.08.1937 р. у с. Старе Липове Світловодського району. Після закінчення школи працює в тваринництві. З 1957 р. – доярка, з 1967 р. – майстер машинного доїння корів колгоспу ім. Куйбишева Кременчуцького району Полтавської області, майстер тваринництва першого класу. Відзначена орденом Леніна та іншими нагородами, лауреат Державної премії СРСР (1973). Отримала Почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р.

Крикун Микола Павлович, народився 10.10.1919 р. у селищі Компаніївка. Навчався в Краснопахарському технікумі плодоовочівництва. У 1954 р. закінчив Одеський сільгоспінститут. Брав участь у боротьбі з фашистами, інвалід війни II групи. З госпіталю повернувся в Компаніївку, де очолив промартіль. Потім працював в апараті райкому партії, агрономом, учителем, старшим агрономом навчально-дослідного господарства (с. Червоновершка). У 1963-1975 рр. – агроном-садівник компаніївського колгоспу ім. Держинського. Виростив кращий в області сад, який давав високі врожаї. З 1975 р. – бригадир садівничої бригади учгоспу «Комунар» Кримського сільгоспінституту. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ступеня, «Знак Пошани», медалями. Заслужений наставник молоді УРСР (1985). Проживав у Криму. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р.

Кудряш Олександра Дмитрівна. У минулому – ланкова Новороманівського відділку радгоспу, Знам'янський р-н. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за вирощування високих урожаїв пшениці.

Куцерда Сергій Петрович, народився 25.12.1914 р. у м. Ульяновка. Освіта середня спеціальна, механік. Працював бригадиром тракторної бригади Ульяновського бурякорадгоспу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. Помер у 1993 р.

Куцерда Степан Тимофійович, 1914 р.н., українець. Головний механік Ульяновського цукрорадгоспу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1950 р. за вдосконалення техніки при вирощуванні цукрових буряків.

Лагно Марія Григорівна, народилася 07.01.1926 р. у с. Нова Осота Олександрівського району. Закінчила семирічну школу, працювала в рідному селі. Протягом 31 року очолювала буряківничу ланку, добивалася високих урожаїв цукрових буряків. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р.

Липинська Є.С. Герой Соціалістичної Праці. Працювала в с. Докучаєве Устинівського району.

Ленгауер Наталія Андріївна, народилась 20.08.1908 р. у м. Долинська. Лікар. У 1934 р. закінчила Київський медичний інститут. Учасниця ВВВ. У роки війни – лікар, заступник начальника медичної санчастини Магнітогорського металургійного комбінату. В 1948-1975 рр. – головний лікар швидкої допомоги в Києві. Після війни – лікар, старший лікар, а протягом 1948-1975 років – головний лікар Київської станції швидкої і невідкладної медичної допомоги. Нагороджена орденом Леніна. Почесною

грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений лікар УРСР (1950). Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1969 р. На вшанування її пам'яті на фасаді будинку Київської станції швидкої допомоги, де вона працювала, у 2001 р. встановлено меморіальну дошку. В 2008 р. з нагоди 100-річчя від дня народження Ленгауер випущено марковані поштові конверти з її зображенням. На батьківщині, у м. Долинській, на приміщенні районного історичного музею встановлено меморіальну дошку (скульптор В. Френчко). Померла у 1997 р.

Лисокононь Ісак Івович, народився 12.06.1908 р. у с. Вівсяники Вільшанського району. Початкову освіту здобув у школі лікнепу. Одним з перших вступив до колгоспу. Був направлений на курси механізаторів до Первомайська, де в 1934 р. одержав права комбайнера. Працював у Юзефпільській МТС, а з 1958 р. – у колгоспі ім. Телішевського Вільшанського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1950 р. за високі намототи зерна. Делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників, неодноразовий учасник ВДНГ СРСР.

Нагороджений орденом Леніна, медалями. Помер у 1991 р.

Лозинська Марія Якимівна, народилася 22.07.1920 р. у с. Євгенівка Миколаївської області, українка. З 1944 р. очолювала рільничу ланку колгоспу «Соціалістична перебудова» на Миколаївщині. У 1952 р. переїхала на Кіровоградщину, де працювала на фермі колгоспу ім. Котовського (Добровеличківський район). Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за високі врожаї озимої пшениці та технічних культур. Брала участь у роботі III Всесоюзного з'їзду колгоспників. Нагороджена орденом Леніна, медалями. Після виходу на пенсію жила у Кіровограді.

Лубенець Микола Кузьмович, народився 30.10.1913 р. у с. Новий Стародуб Петрівського району. Державний діяч УРСР. Після закінчення у 1940 р. Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту працював на інженерних та керівних посадах. У 1956-1957 рр. – заступник міністра будівництва підприємств металургійної та хімічної промисловості УРСР. У 1963-1967 рр. – міністр будівництва УРСР. 1967 р. – міністр будівництва підприємств важкої індустрії УРСР. Здійснював керівництво великомасштабних будівництв (прокатний стан 3600 на заводі «Азовсталь», Криворізької доменної печі № 9). Сприяв будівництву нового приміщення школи в рідному селі та кінотеатру «Ятрань» у Кіровограді. Депутат Верховної Ради УРСР 6-10 скликань. Кандидат технічних наук. Автор 122 праць з організації виробництва і управління будівництвом. Нагороджений трьома орденами Леніна, двома Трудового Червоного Прапора та ін. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. Помер 6.01.1987 р. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Макаренко Євгенія Платонівна, народилася 03.01.1916 р., українка. Ще підлітком вступила до колгоспу. В перші повоєнні роки в колгоспі ім. Кірова очолила рільничу ланку, яка в нелегких умовах 1947 р. досягла рекордного показника – 48 ц/га пшениці. За цю трудову перемогу ланкова отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. Колгоспниця колгоспу ім. Жданова Маловисківського району.

Макаров Павло Сергійович, 1914 р.н., уродженець Кіровоградщини. Учасник ВВВ, удостоївся бойових нагород. У 1932 р. закінчив курси при МТС і став комбайнером. З 1958 р. – механізатор колгоспу «Перемога». Нагороджений двома орденами Леніна і медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Мамуня Василь Захарович, народився 26.12.1924 р. у с. Жовтневе Новомиргородського району. Учасник ВВВ. За бойові подвиги удостоївся ордена Слави (двічі), ордена Вітчизняної війни II ступеня, медалей. Після демобілізації з Радянської Армії працював рахівником у колгоспі, економістом у районних організаціях Новомиргородського і Хмельвського районів. З посади заступника голови Хмельвського райвиконкому пішов у колгосп. У 1970 р. закінчив Полтавський сільгоспінститут. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. 22 роки керував колгоспом ім. Карла Маркса. Потім два роки був головою виконкому Хмельвської сільради. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, медалями. Персональний пенсіонер, проживав у Хмельовому.

Матвієнко Агафія Микитівна, 1915 р.н, українка. Колгоспниця колгоспу ім. Жданова Маловисківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Матяш Микита Маркович, народився 16.04.1897 р. у с. Новий Стародуб Петрівського району. Працював у колгоспі імені 40-річчя Жовтня Петрівського району. Був знаменитим землеробом, керівником ланки кукурудзоводів. Розробив особливу технологію догляду за кукурудзою на всіх етапах її вирощування. Його ланка

одержувала понад 100 ц/га кукурудзи. Нагороджений орденами Леніна і Трудової Слави, золотою і срібною медалями ВДНГ. Ім'я занесене до Золотої книги кукурудзоводів. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Помер 06.10.1988 р.

Махинько Олексій Пантелійович, 1918 р.н., українець. Голова колгоспу «Победа» Маловисківського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1965 р. за одержання високих врожаїв цукрових буряків.

Мельниченко Володимир Петрович, 1914 р.н., українець. Бригадир тракторної бригади колгоспу «Україна» Кіровоградського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. за високі врожаї цукрового буряка.

Монаша Марія Антонівна, народилася 06.10.1945 р. у с. Надлак Новоархангельського району. У 1958 р. розпочала трудову діяльність у місцевому колгоспі «Зоря комунізму», де працювала до кінця свого життя дояркою. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1985 р. Заслужений працівник сільського господарства України. Обиралась депутатом Верховної Ради СРСР. Нагороджена орденами «Знак Пошани», Жовтневої Революції. Померла 30.05.1994 р.

Моторний Василь Іванович, народився 28.08.1935 р. у с. Вукитичеве Новоархангельського району. Трудову діяльність розпочав різноробочим колгоспу ім. Кірова в с. Іванівці. З 1959 по 1961 р. працював механізатором, з 1962 по 1985 р. – бригадиром тракторної бригади цього ж господарства. З 1985 р. – заступник директора ТОВ «Добробут» (с. Надлак Новоархангельського району). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Лауреат премії Ленінського комсомолу, Державної премії України. У 1983 р. закінчив Уманський сільськогосподарський інститут. Нагороджений також орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, медалями.

Назаренко Всеволод Федотович. Працював бригадиром тракторної бригади колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС (с. Мошорине Знаменський район). Удостоєний почесного звання Героя Соціалістичної Праці у

1966 р. за успіхи у збільшенні виробництва пшениці, гречки, проса та інших зернових і кормових культур.

Новак Олена Іванівна, народилася 23.11.1936 р. у с. Новопавлівка (с. Червонодолинська) Бобринецького району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Працювала дояркою. Проживає в м. Бобринець.

Онуфрієв Семен Карпович. Працював бригадиром тракторної бригади колгоспу ім. Леніна (с. Суботці Знам'янського району). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р.

Орлик Олександр Павлович, 1915 р.н., с. Липовеньке Голованівського району. Герой Соціалістичної Праці. Учасник ВВВ. Довгий час працював бригадиром тракторної бригади. Помер у 1997 р., похований у м. Первомайськ Миколаївської області.

Осипенко Павло Юхимович, народився 19.12.1918 р. у с. Мала Помічна Кіровоградської області. Російський металург. Закінчив Дніпропетровський індустріальний технікум та Сибірський металургійний інститут. З 1963 по 1986 рр. – директор Таганрозького металургійного заводу. З 1986 р. – доцент кафедри організації виробництва та економіки Таганрозького радіотехнічного інституту. Лауреат Державної премії СРСР. Герой Соціалістичної Праці. Почесний металург Російської Федерації. Заслужений металург РФ. Почесний громадянин м. Таганрога. Помер у 1998 р. Похований на «Алеї Слави» міста Таганрога. Іменем Осипенка в Таганрозі названа вулиця.

Пампущенко Петро Макарович, народився 15.07.1928 р. у с. Миропіль Маловисківського району. Після закінчення школи у 1949 р. працював у колгоспі ім. Горького Надлацької сільської ради (Новоархангельський район). З 1953 р. проживає у с. Надлак, де працював механізатором, а з 1968 р. – бригадиром тракторної бригади. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1977 р. Нагороджений орденом Леніна та Трудового Червоного Прапора.

Писаков Прокіп Артемович, 1927 р.н., с. Надлак Новоархангельського району. Трудову діяльність розпочав різноробочим місцевого колгоспу ім. Будьонного (1944). У 1958 р. закінчив Уманський сільськогосподарський інститут. З 1958 по 1997 рр. – головний агроном колгоспу «Зоря комунізму». Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1972 р. Заслужений агроном України. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни II ступеня. Помер у вересні 1994 р.

Піньковський Олександр Степанович, народився 07.11.1904 р. у с. Чарівне Бобринецького району. У 1931 р. закінчив Харківський сільськогосподарський інститут. Працював головним агрономом колгоспу «Червоний землероб». Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1964 р. Помер 07.02.1994 р.

Повідало Петро Карпович, народився 03.08.1924 р. у с. Верхівці Тростянецького району Вінницької області. З раннього дитинства працював у батьківському підсобному господарстві, а згодом – у місцевому колгоспі. У роки Великої Вітчизняної війни в одному з боїв був поранений. Працював причіплювачем, трактористом. У 1948 р. переїхав у с. Могильне. Трудився в Могильненському радгоспі механізатором. У 1953 р. був учасником сільсько-господарської виставки у м. Києві. В 1954 р. перейшов працювати у відділок радгоспу Сальківського цукрокомбінату. Очолював тракторну бригаду. В останні роки життя працював механіком Сальківського відділка радгоспу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1956 р.

Полежай Надія Іванівна, народилася у с. Сугокліївка Бобринецького району. Працювала свинаркою радгоспу ім. Рози Люксембург. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Прищепя Герман Іванович, 1900 р.н., українець. Керуючий Капітанівського відділу радгоспу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1953 р. за високі врожаї багаторічних трав.

Рекунов Георгій Сергійович, 1913 р.н., росіянин. Машиніст електровоза Знам'янського депо. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1961 р. за високі показники в роботі на залізничному транспорті.

Резнік Лідія Дем'янівна, 1914 р.н., українка. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1960 р. за високі трудові показники в роботі на Кіровоградському агрегатному заводі. Почесний пенсіонер.

Римська Олександра Василівна, народилася 22.05.1909 р. у смт Добровеличківка, українка. Ланкова колгоспу ім. XXII партз'їзду Добровеличківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1965 р. за високі врожаї цукрових буряків.

Русавський Микола Олександрович. Працював головою колгоспу ім. К. Маркса в с. Луполове Ульяновського району. Герой Соціалістичної Праці.

Рябокоровка Микита Касянович, 1914 р.н., с. Поліямпіль (тепер с. Долинівка) Гайворонського району. Закінчивши курси механізаторів, з 1930 р. працював у місцевому колгоспі комбайнером протягом усього трудового життя. Нагороджений орденом Жовтневої Революції, медаллю «За трудову доблесть», Грамотою Президії Верховної Ради СРСР. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1965 р. У 1970-1980 рр. у районі було організоване трудове суперництво комбайнерів на приз імені М.К. Рябокоровки. Помер у 1982 р.

Сагайдак Олена Пантеліївна, 1908 р.н., українка. Колгоспниця колгоспу «Росія» Маловисківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Салова Марія Миколаївна, 1914 р.н., українка. Колгоспниця колгоспу «Росія» Маловисківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Сатановський (Становський) Дмитро Іванович, 1910 р.н., українець. Завідуючий птахофермою колгоспу ім. Щорса Ульяновського району. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Свірненко Петро Степанович, народився 29.01.1902 р. у с. Красногірка Голованівського району. Полярний дослідник. Навчався в агрошколі-технікумі у с. Межирічка Голованівського району, працював у ній метеоспостерігачем підсобного господарства. Найстаріший радянський полярник (27 років провів у Арктиці). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1962 р. Помер у 1962 р. Заповів поховати себе на Таймирському півострові, у зоні вічної мерзлоти, що й було виконано. Відомий російський письменник І.С. Соколов-Микитов присвятив йому нарис у книзі «Давние встречи» (1976). Про долю полярника розповідає також документальна повість журналіста В.Г. Чопенка «Полярний Робінзон».

Скрипник Лідія Іванівна, народилась 30.11.1931 р. у с. Кірове Долинського району. Закінчила семирічку, займалася різноманітними роботами у тваринництві. З 1955 р. і протягом двадцяти одного року – доярка в місцевому колгоспі ім. Леніна. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Неодноразовий переможець соціалістичного змагання різних рівнів серед тваринників, двічі удостоювалася бронзових медалей Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві, нагороджена орденом «Знак Пошани» (1966).

Смолін Микола Васильович, геолог, першовідкривач промислових родовищ урану в Казахстані та на Україні. Лауреат Державної премії СРСР. Працював у смт Смолиному Маловисківського району. Після тривалих, майже безрезультатних, пошуків на землях колгоспу ім. Ватутіна багато фахівців вважали цю місцевість безперспективною. Почалася передислокація геологів в інші регіони, але саме Смолін

наполягав на продовженні пошуків тут і практично в останній момент сам вказав місце буріння свердловини, кілька змін керував роботами на буровій. Так наприкінці 1967 р. було відкрито Ватутінське родовище. Пізніше, завдяки цій методиці пошуків, в Маловисківському районі було відкрито ряд великих родовищ, у тому числі і Новокосянтинівське. Нагороджений двома Орденами Леніна, Орденом «Знак Пошани», золотою медаллю «Серп і молот», відзнаками «За освоєння цілинних земель», «Відкривач родовищ», «Відмінник розвідки надр». Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці 02.01.1974 р. Пожинати плоди своєї слави йому, на жаль, не довелося, 7 січня він раптово помер. Селище міського типу Березівка Кіровоградської області перейменоване в Смоліне на честь Миколи Смоліна. У селищі зберігається пам'ять про знаменитого геолога: його ім'ям названа школа, про життя і трудовий подвиг розповідає виставка в музеї.

Степаненко Катерина Яківна, народилася 25.04.1938 р. у с. Подимка

Новоукраїнського району. Після закінчення семи класів Перлівської школи пішла працювати на свиноферму. Була дояркою колгоспу ім. К. Маркса. Нагороджена орденами Леніна (1966), Трудового Червоного Прапора (1976), Дружби народів (1983). Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1988 р. Заслужений працівник сільського господарства України. Проживала в с. Новомиколаївка.

Сухомлинський Василь Олександрович, народився 28.09.1918 р. у

с. Васиївка Онуфріївського району. Геніальний педагог, письменник. Після закінчення у 1938 р. Полтавського педагогічного інституту вчителював у сільських школах Онуфріївського району. Учасник ВВВ, отримав важке поранення в боях під Ржевом у лютому 1942 р. У 1942-1944 рр. – директор середньої школи в селі Ува Удмуртської АРСР. Завідуючий Онуфріївським райвно (1944-1948). З 1948 по 1970 рр. – директор середньої школи у селищі Павлиш Онуфріївського району. Розробив оригінальну систему навчально-виховної роботи з дітьми в школі та родині, яка здобула світове визнання. Кандидат педагогічних наук (1955). Член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР (1958). Заслужений

учитель УРСР (1958). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1968 р. Його педагогічна спадщина: 50 книг, 500 статей, 1500 казок для дітей. Вибрані твори у п'яти томах надруковані у 1977-1980. Праці павлівського Добротворця видані 53 мовами народів світу загальним тиражем понад 15 мільйонів примірників. Книга «Серце віддаю дітям» перекладена 30 мовами. Помер 02.09.1970 р., смт Павлиш.

Табунець Олена Дем'янівна. Герой Соціалістичної праці.

Тамм Ігор Євгенович, народився 26.06.(8.07.)1895 р. у м. Владивосток

в сім'ї інженера. Учений, фізик, академік, член виконкому Єлисаветградської ради робітничих, солдатських і червоноармійських депутатів. У трирічному віці привезений до Єлисаветграда, де батько працює міським інженером. Випускник Єлисаветградської гімназії (1913), удостоєний срібної медалі. Дружина – випускниця Єлисаветградської жіночої громадської гімназії Наталія Шуйська (одружились в Єлисаветграді у 1917 р.). У 1918 р. закінчив фізико-математичний

факультет Московського університету. Після закінчення університету викладав фізику в Кримському університеті, в Одеському політехнічному інституті. З 1922 р. жив у Москві. З 1924 р. працював у Московському університеті. У 1934 р. організував теоретичний відділ фізичного інституту ім. П.Н. Лебєдєва (ФІАН) і керував ним до останніх років життя. У 1944 р. організував кафедру теоретичної фізики при МІФІ й очолював її багато років. Лауреат Нобелівської премії з фізики 1958 р. (разом із І.М. Франком та П.А. Черенковим), двічі удостоєний Державної премії СРСР, член Польської Академії Наук, почесний член Американської Академії мистецтв і наук у Бостоні, Німецької академії природодослідників «Леопольдина» та ін. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної праці у 1953 р. Темати його досліджень були: квантова теорія металів (1930), теорія бета сил – теорія ядерної взаємодії (1934), термоядерний синтез (1950-1953), теорія фізичної природи випромінювання Вавилова-Черенкова (1958), теорія елементарних часток, які не мають розходжень. Один з творців радянської термоядерної зброї; учитель академіка А.Д. Сахарова, який писав: «Вже під кінець 30-х років ім'я Ігоря Тамма... було оточено ореолом... У ньому, як і в Ландау, радянські фізики-теоретики бачили свого заслуженого і видатного главу, ...принципову, добру, розумну

людину, великого оптиміста... і вдалого «пророка». Помер у 1971 р. Похований на Новодівичому кладовищі у Москві (автор пам'ятника на могилі скульптор В. Сідур).

Ткаченко Галина Іванівна, народилася 28.02.1930 р. у с. Браниця Чернігівської області. Освіта середня спеціальна. Працювала зоотехніком на Чернігівщині. З 1956 р. проживала в с. Білозерному Новгородківського району. З 1958 по 1997 рр. працювала бригадиром свиногомплексу сільгосппідприємства «Третій вирішальний». За цей час невелика свиноферма перетворилася в потужний відгодівельний комплекс із замкненим циклом виробництва з технологічними процесами, що постійно прогресували. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Нагороджена також орденами «Знак Пошани» (1966), Трудового Червоного Прапора (1973), другим орденом Леніна (1977), Жовтневої Революції (1986). Померла 16.12.2000 р., с. Білозерне.

Ткаченко Іван Гурович, народився 06.01.1919 р. у с. Цибулеве Знам'янського району Кіровоградської області. Заслужений учитель УРСР, директор Богданівської середньої школи ім. В.І. Леніна Знам'янського району. З 1933 р. навчався на робфаці Кіровоградського педагогічного інституту. Свою педагогічну діяльність розпочав у 1936 р. У період Другої світової війни був членом підпільно-диверсійної групи ім. Б. Хмельницького. З 1944 по 1982 рр. працював директором Богданівської середньої школи ім. В.І. Леніна. З 1945 р. – науковий кореспондент Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. 1960 р. нагороджений орденом Леніна. У 1962 р. йому було присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР. 1970 р. був керівником школи передового досвіду директорів шкіл Кіровоградської області. Він один із перших ініціаторів організації учнівських навчально-виробничих бригад і комсомольсько-молодіжних таборів. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. з врученням ордена Леніна та медалі «Золота Зірка». У 1973 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеню кандидата педагогічних наук. Нагороджений медалями «За трудову відзнаку», ім. Н.К. Крупської, ім. А.С. Макаренка, бронзовою медаллю ВДНГ СРСР. З 1982 р. до останніх днів свого життя

І.Г. Ткаченко працював доцентом кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. У 2004 р. його ім'я присвоєно Богданівській загальноосвітній школі. Помер 27.07.1994 р.

Турбай Григорій Автономович, народився 1904 р. в с. Кобзовка на Полтавщині в селянській родині, українець. Навчався у сільській школі, працював у селі, в 23 роки став головою колгоспу, згодом – завгосподарством великої комуни на Харківщині. Навчався у Харкові на робітфаці, потім – в інженерно-економічному інституті. Тривалий час був на партійній роботі на Харківщині. Після звільнення області від німецької окупації (1943 р.) обраний першим секретарем Близнецівського райкому партії. У 1948 р. за одержання районом високих врожаїв пшениці отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці. В 1950-1953 рр. – перший заступник голови Харківського облвиконкому, з грудня 1953 р. – голова виконкому Кіровоградської обласної Ради. З 1963 р. – голова виконкому сільської обласної Ради депутатів трудящих. 1964 р. вийшов на пенсію. У 1964-1975 рр. працював начальником Кіровоградського обласного управління лісового господарства. У 1949-1952 рр. – член ЦК Компартії України, 1952-1954 рр. – член Ревізійної комісії ЦК Компартії України, 1954-1966 рр. – кандидат в члени ЦК Компартії України. Тричі обирався депутатом Верховної ради України.

Тютюшкін Семен Фокович, народився 16.04.1901 р. у м. Єлисаветграді (нині Кіровоград), в родині робітника, росіянин. Закінчив чотири класи школи, і з 12 років почав працювати на заводі. У 1917 р. прийшов працювати в депо залізниці станції Єлисаветград, був учнем слюсаря, слюсарем. З 1922 по 1924 рр. служив у Червоній Армії, після чого повернувся до рідного міста. Став помічником машиніста, а в 1930 р. – машиністом. З початком радянсько-німецької війни водив ешелони з військами. У жовтні 1942 р., як досвідчений машиніст, був направлений в сформовану на станції Кашира Московсько-Донбаської залізниці колону № 12 спеціального резерву Наркомату шляхів сполучення. Незабаром колона була відправлена під Сталінград, і перебувала там до повного розгрому німецького угруповання. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 листопада 1943 р. «за особливі заслуги у забезпеченні перевезень для фронту і народного господарства і видатні досягнення у

відбудові залізничного господарства у важких умовах військового часу» Тютюшкіну присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і Золотої медалі «Серп і Молот». З квітня 1944 року і до Перемоги над Німеччиною спецколони № 12 дислокувалася на ділянці Барановичі-Брест-Білосток-Варшава, забезпечуючи постачання частин 2-го Білоруського фронту. У листопаді 1944 р. Тютюшкіну було присвоєно звання інженер-лейтенант тяги. У 1946 р. повернувся до рідного міста. Працював у депо станції Кірово-Українська (нині – Кіровоград) Одеської залізниці. До виходу на пенсію у 1956 р. працював машиністом, черговим по депо. Нагороджений двома орденами Леніна, медалями, знаками «Почесний залізничник» і «Відмінний паровозник». Помер 25.11.1980 р.

Файда Никифор Лазарович, 1914 р.н., с. Перегонівка Голованівського району, українець. Охоронник Іллічівського відділення радгоспу Голованівського району. Тривалий час працював бригадиром тракторної бригади. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1950 р. за вирощування високих врожаїв зернових і технічних культур. Помер у 1989 р.

Фещук Павло Пилипович, 1910 р.н., с. Соломія Гайворонського району, українець. Закінчив Уманський державний педагогічний інститут. Працював учителем, завучем, інспектором шкіл райвно. У 1938 р. призначений заступником завідуючого шкільним сектором Вінницького обласного відділу народної освіти. Учасник ВВВ. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня і чотирма медалями. Після демобілізації працював директором Бандерівської середньої школи, завідуючим відділом освіти Гайворонського району. У 1950 р. обраний першим секретарем райкому КПУ. Очолюваний ним район був одним з кращих в області. Депутат Верховної Ради УРСР двох скликань. Директор Гайворонського маслозаводу. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р. за одержання високих врожаїв зернових культур господарствами Гайворонського району. Помер у 1971 р., м. Гайворон.

Філіпов Антон Вікторович, 1911 р.н., українець. Інженер по робітничим процесам Шостаківського відділення «Сільгосптехніка».

Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1948 р. за вирощування високих врожаїв зернових.

Цертій Микола Мефодійович, народився 28.10.1930 р. у м. Новоукраїнка. Працював бригадиром тракторної бригади колгоспу «Росія». Нагороджений орденами Леніна (1971), Жовтневої Революції (1983), медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1977 р. Помер 12.03.2001 р.

Цесарський Семен Григорович, 1894 р.н., с. Велика Виска, Маловисківського району. Інженер енергетик. Делегат VIII з'їзду Рад (1920), що затвердив план ГОЕЛРО. Працював у системі Міністерства енергетики СРСР. З початку 1951 р. – начальник управління будівництва ГЕС Ковдинського каскаду. З 1963 р. – начальник «Севгидрострой» по спорудженню ГЕС на Кольських півострові. З 1967 р. – заступник директора Енергетичного інституту ім. Г. Кржижановського у Москві. Заслужений будівельник РРСФСР (1967). Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1963 р. Помер у 1968 р.

Цимбал Лідія Миколаївна, 1923 р.н., с. Когущівка Кіровоградської області. Закінчила Бобринецький сільськогосподарський технікум. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1971 р. Заслужений агроном України (1967). Нагороджена також орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» та медалями. Працювала у м. Бобринці.

Чередій М.П., смт Павлиш. Герой Соціалістичної Праці. Працював майстром Кременчуцького вагонобудівного заводу.

Чернявський Семен Арсентійович. Завгар колгоспу ім. Карла Маркса, Устинівського району, проживає в с. Седнівка (Устинівський район).

Черчик Зосим Трифонович, народився 17.04.1911 р. у с. Копенкувате Новоархангельського району. Працював бригадиром тракторної

бригади колгоспу «Червона комуна» у с. Копенкуватому. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1967 р.

Чирва Михайло Тимофійович, народився 13.07.1929 р. у с. Байраки (нині територія Червонокосянтинівської сільської ради) Петрівського району, українець. Після закінчення 5 класів був евакуйований від німецько-фашистських загарбників за Волгу (1941). Гірничий майстер. У 1946 р. закінчив Олександрійське ремісниче училище № 2 і почав працювати на Байдаківському вугільному розрізі. У 1947 р. закінчив курси машиністів екскаватора. З 1953 р. працював на Семенівсько-Головківському вугільному розрізі. З 1967 р. працював гірничим

майстром на Верболозівському вугільному розрізі. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної праці у 1957 р. за високі показники в роботі вуглерозрізу. Помер 01.05.1999 р. Похований у м. Олександрія Кіровоградської області.

Чорнобай Сергій Олександрович, народився 15.09.1922 р. у с. Розношенське Ульяновського району. Освіта неповна середня. З 1940 по 1941 р. навчався на курсах трактористів при Даниловобалківській машинно-тракторній станції Ульяновського району. Учасник ВВВ. Працював різноробочим, трактористом, бригадиром тракторної бригади, інженером машинно-тракторного парку колгоспу ім. Калініна в с. Розношенському. Нагороджений орденами «Знак Пошани» (1971), Леніна (1973), медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р.

Шевченко Тарас Іванович, народився 19.10.1923 р. у с. Успенка Онуфріївського району. Закінчив технікум механізації. Працював головою колгоспу «Шлях Леніна». Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1966 р. Помер 08.02.1993 р.

Шеремет Василь Петрович, народився 14.10.1928 р. у с. Лозуватка Олександрійського району. Працював бригадиром комплексної бригади колгоспу імені Леніна. У його підпорядкуванні було понад півтори тисячі земельних угідь, численний машинно-тракторний парк. Найбільша цінність у його характері – вміння цінувати і вирощувати кадри, що допомогло йому

досягнути кращих в області врожаїв. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої революції. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1977 р. Помер 24.12.2000 р.

Юрченко Григорій Павлович, народився 06.02.1929 р. у с. Бандурове Олександрівського району. Довгий час очолював тракторну бригаду радгоспу «Шляхом Леніна» у с. Красносілці. Під його керівництвом у бригаді досягнуто високої культури землеробства, високих урожаїв зернових і технічних культур. Нагороджений орденами Леніна (двічі), Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями. Отримав почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1973 р. Помер 14.01.2004 р, с. Красносілка Олександрівського району.

Яцула Ганна Миколаївна, 1916 р.н, українка. Робітниця колгоспу ім. Жданова Маловисківського району. Отримала почесне звання Героя Соціалістичної Праці у 1947 р. за одержання високих врожаїв озимої пшениці.

Частина IV

EXPEDITIO

**Олег БАБЕНКО,
Іван ПЕТРЕНКО***

Кременчуцькій ГЕС – 55: штрихи до історії

2014 року виповнюється 55 років від часу запуску в роботу перших двох агрегатів Кременчуцької ГЕС. Подія ця, сповнена урочистості та тривалого й хвилюючого для будівельників очікування, відбулася в 1959 році. А наступного, 1960 року, запрацювали всі 12 гідроагрегатів електростанції. Окрім торжеств з приводу «перемоги над природою» за участю тогочасного керівника держави М.С. Хрущова, спричинених отриманням перших тисяч кіловат електроенергії, будівництво ГЕС та водосховища призвело до неймовірних людських трагедій, завдало непоправної шкоди екосистемі середнього Дніпра, знищило сотні відомих пам'яток матеріальної та духовної культури та безлічі – невідомих.

Тож наша своєрідна експедиція на береги сивочолого Дніпра, закутого в залізобетонні пута чисельних гідроспоруд.

«Винуватицею» будівництва КремГЕСу, завдяки великій потребі країни в електроенергії, була ДніпроГЕС ім. Леніна, споруджена під чималим впливом американських консультантів поблизу м. Запоріжжя та введена в дію в 1932 році^{**}. Перші місяці її експлуатації наочно показали, що ДніпроГЕС працює вкрай неритмічно – виникали періоди, коли за встановленої потужності в 558 тис. квт, електростанція давала споживачам тільки 100 тис.квт, а інколи і 70 тис. квт. А причина в тім, що вода на турбіни потрапляла вкрай нерівномірно – в період повеней її вимушено скидали через водовідвідну греблю, а в маловоддя відчувався катастрофічний дефіцит води. Тож майже відразу після пуску

---

^{*} **Петренко Іван Данилович**, головний спеціаліст сектору зберігання та страхового фонду документації Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України, лауреат обласної краєзнавчої премії імені В.Ястребова.

^{**} Обладнання й устаткування для ГЕС теж надійшло переважно зі США.

ДніпроГЕСу розпочалося проектування нових водосховищ по Дніпру.

З 1932 по 1936 рік на виконання Постанови Ради Праці й Оборони СРСР проектною організацією «УкрГІДЕП»^{***} розроблялася робоча гіпотеза «Великого Дніпра» по спорудженню водосховищ на цій річці. Вже через рік, а саме 1933 року, на нараді при АН УРСР у Києві розглянули можливість спорудження кількох водосховищ на Дніпрі. В 1934 та 1935 роках «робоча гіпотеза», з виїздом проектувальників на береги Дніпра, удосконалювалася та уточнювалася. В 1936 році «гіпотеза» перетворилася на проект «Великого Дніпра». Його розглянула експертна комісія Держплану СРСР, яка ухвалила, з-поміж іншого, таке: «Першочерговою ГЕС на нижньому Дніпрі повинна бути Кременчуцька ГЕС, яка регулюватиме стік р. Дніпра і дозволить повністю використати встановлену потужність ДніпроГЕСу».

Враховуючи рекомендації та вказівки експертної комісії Держплану СРСР, «УкрГІДЕП» впродовж 1937 року розробив детальну «Схему реконструкції Дніпра». Відповідно до неї запланували спорудити не тільки КремГЕС, а й Київську, Переяславську, Канівську гідроелектростанції. Першу з поміж них передбачили спорудити КремГЕС. Упродовж наступних трьох років розпочалися інтенсивні роботи по проектуванню саме Кременчуцького гідровузла. Остаточний проект у 1941 році подали на розгляд до московського тресту «Гідроенергопроект». В умовах війни, що розпочалася, його не розглянули і не затвердили.

У післявоєнний період, у зв'язку з відбудовою «ДніпроГЕСу», для якої хоч і збільшили об'єм водосховища і цим незначно підвищили потужність, однак довоєнні «хвороби» неритмічного надходження води на агрегати знову далися взнаки. Тож в 1945-1948 роках спеціалісти «УкрГІДЕП»у знову, з врахуванням нових потреб і обставин, розробили проект Кременчуцької ГЕС і ще раз подали його на затвердження до Москви. Там його затвердили, але саме будівництво КремГЕС не розпочали: союзний уряд ухвалив рішення будувати, починаючи з 1950 року, Каховську ГЕС.

До спорудження КремГЕСу повернулися в 1953 році: «УкрГІДЕП»у доручили переробити проект гідроелектростанції. Спеціалісти проектного інституту загалом здійснили величезну за

---

^{***} *Інститут з проектування великих гідротехнічних споруд.*

об'ємом роботи, адже всебічне вивчення правобережної та лівобережної долини та 185 км русла Дніпра – від Табурищанського мису до м. Канева, – здійснювалося в 1931-1935, 1938, 1946 та в 1953-1954 роках.

Місцем спорудження Кременчуцької ГЕС ще з 30-х років ХХ ст. обрали дві на вибір вузькі ділянки Дніпра: одна поблизу с.Табурище Новогеоргіївського району, інша біля м. Новогеоргіївська (Кіровоградська обл.). Дослідження території для розташування майбутнього фундаменту бетонної греблі, приміщення ГЕС та дамби показало, що поблизу с.Табурище в основі ґрунту залягає потужний монолітний шар граніту до 16-18 метрів завтовшки, а біля м.Новогеоргіївська дамбу та греблю довелося б «ставити» на м'які лесові відкладення. Тож розвідана гранітна підосва для майбутньої ГЕС поблизу с.Табурище відіграла значну роль у виборі місця її розташування, але не головну. Бралися до уваги й інші розрахунки:

	Місце під спорудження ГЕС:	
	с. Табурище	м. Новогеоргіївськ
Зникне під водою землі	307 тис. га*	312 тис. га
Відселення жителів	212 тис. чол.	214 тис. чол.
Затрати на організацію водосховища	1 млрд.763 тис. крб.	1 млрд.910 тис. крб.
Об'єм води у водосховищі	15млрд.100млн.м.куб.	13 млрд.94млн.м.куб.
Бетонні і з/бетонні роботи	1млн. 215 тис. м.куб.	2 млн. 103 тис.м.куб.
Земляні насипи	48, 5 млн. м. куб.	56, 4 млн. м. куб.
Капіталовкладення	2 млрд. 922 млн. крб.	3 млрд. 623 млн. крб.

Єдиний суттєвий недолік місця вибору ГЕС біля с. Табурище проектувальники вбачали у наявності біля села великих запасів

* Тут і далі в таблиці вказані проектні цифри. Реальні відрізнялися від розрахункових.

бурого вугілля – 45,5 млн тонн, які потрапляли під затоплення водами Кременчуцького водосховища.

До спорудження КремГЕСу довго не бралися – причинами були не тільки війна та інші державні проблеми, зокрема післявоєнна відбудова, голод 1946-1947 років, брак робочих рук, а й головним чином, величезні затрати «на організацію чаші водосховища».

Дійсно долина середнього Дніпра інтенсивно обживалася впродовж кількох тисячоліть, землеробська цивілізація породила численні села і міста, які міцно вкоренилися на берегах Дніпра та на притоках цієї потужної водної артерії, масової міграції населення звідси впродовж тисячоліть ніколи не спостерігалось і в найближчі роки не очікувалося. Звичайно, експерименти тоталітарної влади переполовинили населення середнього Придніпров'я, значно обезкровили його, але повністю не знищили. Після трагедій 20-40-х рр. ХХ ст. край обабіч Дніпра поволі відроджувався.

Однак згідно втаємниченого для народу проекту будівництва Кременчуцької ГЕС та водосховища для неї до зони затоплення та підтоплення потрапляли загалом 186 населених пунктів трьох областей України: Черкащина повинна «пожертвувати» 85 селами, Полтавщина – 73, Кіровоградщина – 28. Понад 40 тис. житлових будинків опинялися на дні штучного водосховища, близько 1 тис. зносилися з «організаційних причин» чи потрапляли в зону безпосереднього будівництва ГЕС*. Позбавлялися своїх жителів 80281 сільський житель Черкащини, 35352 жителів Полтавщини, 15439 – Кіровоградщини. Інші, а це ще майже 70 тис. мешканців, входили до категорії «підтоплених» – води Дніпра до них повинні дійти впродовж наступних кількох років після заповнення чаші водосховища та руйнування прибережної смуги. На дні водойми опинялися також два міста – Чигирин та Новогеоргіївськ, під загрозою затоплення опинялися частково Черкаси (міські райони Поділ та Митниця), а також окраїни Сміли. Новогеоргіївськ втрачав 1341 домоволодіння, Черкаси – 762, Чигирин – 961, Сміла – 5. При створенні Кременчуцького водосховища (до відмітки 81 м)

---

* Для порівняння: при спорудженні ДніпроГЕСу на дні водосховища опинилися 14 сіл, а 42 села - «частково» підтоплялися.

передбачалося затоплення долин річок: Тясмину (впродовж 84 км, починаючи від гирла), Цибульника (12-15 км), Сули (60-64 км).

Під водою опинялися не тільки орні землі та пасовища колгоспів, а також різноманітні господарські будівлі: тваринницькі ферми, зерносховища, майстерні, млини тощо. Колгоспи Черкаської області втрачали загалом 1866 будівель сільськогосподарського призначення, Полтавщина – 1489, Кіровоградщина – 465.

До переліку затоплених потрапляли школи, лікарні та амбулаторії, кладовища та церкви, електростанції, заводи, шосейні дороги та залізниці, лінії дротового зв'язку, сільські ради та пологові будинки, промартілі тощо. Розуміння владою наслідків усіх колосальних втрат, пов'язаних з утворенням Кременчуцького водосховища, не тільки стримувало початок робіт по спорудженню Кременчуцького гідровузла, а й наводило на думку взагалі відмовитися від його будівництва та розпочати проектування Черкаської ГЕС (за 15 км на північ міста).

Смерть Сталіна та прихід до влади його молодших соратників, в першу чергу Хрущова, схоже, відіграли головну роль в тому, що будівництво Кременчуцької ГЕС усе-таки вирішили розпочати. Стратегічне рішення про це ухвалили в Москві – 25 березня 1954 року Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову про будівництво Кременчуцької ГЕС. Третього червня 1954 року Рада Міністрів УРСР і ЦК КПУ затвердили спільну Постанову №738 «Про розгортання робіт на будівництві Кременчуцької ГЕС». 24 червня 1954 року з'явилася постанова №44 виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих і бюро Полтавського обкому КПУ про участь Полтавщини у будівництві ГЕС. Дещо пізніше, третього липня 1954 року, з'явилася відповідна постанова виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих та бюро Кіровоградського обкому КПУ. Начальником новоствореної будівельної організації «Кременчукгесбуд» призначили Новікова. Основний фінансовий тягар будівництва ліг на республіканський бюджет. Знекровлена війною Україна, на 9 році після закінчення війни, фактично самотужки споруджувала дві могутні електростанції одночасно – Каховську і Кременчуцьку.

Щоб дещо мінімізувати незворотні втрати від «заповнення чаші водосховища», запроектували зробити майже півтора десятки

захисних дамб. Воду з Тясмину, Сули та Цибульника вирішили перекачувати потужними насосами до Дніпра. Площа затоплення і підтоплення скорочувалися, але фінансові затрати на будівництво зростали. В переліку затоплених міст залишився тільки Новогеоргіївськ. Для його відселених жителів запланували створити т.зв. «Нове місто Новогеоргіївськ» – з багатопверховими будинками, водопроводом, центральним опаленням, новими школами, лікарнями, асфальтованими дорогами тощо – тобто своєрідне «зразкове місто» недалекого комуністичного майбутнього*. До червня 1954 року проект будівництва Кременчуцької ГЕС з усіма зауваженнями та пропозиціями був повністю готовий. До 10 липня 1954 року до виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих (голова облвиконкому Турбай) надійшов розгорнутий графік будівельно-монтажних робіт на території області, пов'язаних з майбутньою ГЕС. Робота на черговій «комуністичній будові» закипіла.

Як і все, що споруджувалося в тогочасній тоталітарній державі, так і цю велетенську будову 6-ї п'ятирічки теж супроводжували аврари та штурмівщина, прорахунки проектантів, постійний брак у роботі, нестача будівельних матеріалів та розкрадання наявних, всезростаючі фінансові вливання переважно з республіканського бюджету, хронічний дефіцит робочих рук взагалі та кваліфікованих зокрема, часта відсутність належної до виробничих ситуацій спеціальної техніки, безперервні відмови робітників від роботи та жорстке реагування на це КДБ, повсякденна побутова невлаштованість працівників через відсутність житла (поселялися в селянських хатах або в наметах), недостатньої кількості магазинів та їдалень, незабезпеченість спецодягом, зокрема міцним взуттям, грубість керівництва, несправедливий спосіб оцінювання виконаних робіт – в привілейованому стані опинилися робітники «Кременчукгесбуду», які отримували зарплати більші ніж удвічі за ті самі об'єми робіт, що їх виконували, наприклад, робітники «Спецбудтресту» № 2 тощо. З часом всі проблеми, не дивлячись на затрати, долалися. Настав час, коли КремГЕС запрацювала. Левову частку виробленої

---

* Від цих планів скоро відмовилися – жителів Новогеоргіївська «підселили» до селища будівельників та експлуатаційників ГЕС, яке назвали Хрущов.

електроенергії спрямували до потужних промислових центрів – Харкова та Києва.

З того часу і донині, та, напевне, і в досить віддаленому майбутньому, не те що Кіровоградщина, а з нею Черкащина та Полтавщина, але, мабуть, і вся Україна не матимуть більше такої циклопічної споруди, яким є Кременчуцький гідровузол, що має в собі не тільки ГЕС, а й численні дамби та насосні станції, найбільше в Україні штучне водосховище, абсолютно нове місто... Віриться, що будь-яка нова промислова будова, що можливо колись з'явиться в Україні, не завдасть десяткам тисяч її громадян таких бід і неймовірних страждань, як це трапилося під час наповнення водою чаші Кременчуцького водосховища. Думається, що навчені гірким досвідом спорудження Кременчуцької ГЕС, майбутні проектанти не запланують знищення заради будь-якої, нехай і вкрай важливої, новобудови, сотень тисяч гектарів родючих земель, десятків тисяч гектарів лісових насаджень, тисяч історичних та духовних пам'яток, сотень населених пунктів.

Література та джерела:

1. ДАКО – фонд 6713, оп. 4, спр. 3
2. ДАКО – фонд 6713, оп. 4, спр. 42.

Частина V

CONFIDENTIA

Микола ГАРАЩЕНКО*

Велика Вітчизняна – проблеми досліджень у краєзнавчому аспекті на прикладі Новоукраїщини

З кінця жовтня 2013 року територією Кіровоградщини іде естафета «Слава Визволителям», присвячена 70-тій річниці визволення Кіровоградщини від німецько-фашистських окупантів. У 2015 році ми будемо урочисто відзначати на державному рівні 70-ту річницю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. У порівнянні з названими цифрами неповних чотири роки війни виглядають досить коротким відрізком часу.

Але справа в тому, що ці роки виорали таку глибоку борозну в генетичній пам'яті народу, борозну, яка в сучасників розділила життя на «до війни», «війна» і «після війни». Війна не оминула жодної родини, жодної долі, залишила по собі не тільки руїни міст і сіл, фабрик і заводів, а й завали неправди, напівправди і відвертої брехні у різних дослідженнях, яких тисячі й тисячі.

Звичайно, головним винуватцем є політика, яка використовувала і використовує історію як наложницю в своїх сьогоденних інтересах. Але я поведу мову про рівень дослідженості теми Великої війни в районі. Думаю, що це стосується не тільки Новоукраїщини.

До цих пір пошуковці знаходять місця загибелі наших земляків на фронтах Великої Вітчизняної війни від Чорного до Балтійського моря. Так, два роки тому до Новоукраїнського музею надійшов запит із Севастополя про нашого земляка Тотка Петра Павловича, який у Книзі Пам'яті записаний як зниклий безвісти 13 квітня 1944 року. Виявляється, що під час розкопок на схилах Мекензієвих гір під Севастополем був знайдений пошуковцями орден Червоної Зірки, по номеру якого було встановлено, що ним був нагороджений сержант Тоток Петро Павлович, стрілець-радист штурмової авіації, який вилетів зі своїм екіпажем на бойове

---

* **Гаращенко Микола Олексійович**, директор краєзнавчого музею Новоукраїнського району.

завдання 13 квітня 1944 року. Так було встановлено місце загибелі воїна-земляка, ми допомогли знайти рідних, його фотографія тепер знаходиться в експозиції музею. В кінці минулого року пошуковець із Керчі Дзюба Наталія Юріївна, яка влітку працювала в пошуковій експедиції в Ленінградській області, вийшла на зв'язок з краєзнавчим музеєм Новоукраїнського району. Суть справи: в глухій болотистій місцині Ленінградської області були знайдені уламки радянського пікіруючого бомбардувальника "Петляков". В уламках були знайдені останки членів екіпажу та документи. За документами один із загиблих – житель села Глодоси Новоукраїнського району Талда Василь Григорович, молодший лейтенант, штурман літака. Згідно Книги Пам'яті Талда Василь Григорович пропав безвісти 22 липня 1943 року. Разом з громадським музеєм села Глодоси та школою виявляємо рідних загиблого.

Не завжди вдається знайти потрібні відомості. Ми одержали запит з Білорусі (Могилівський район, Романовичська школа Могилівської області) про допомогу в пошуку рідних і близьких червоноармійця Дяченка Костянтина Костянтиновича, уродженця Кіровоградської області, с. Грушівка, убитого в бою з фашистами на річці Березіна 3 липня 1941 року. Учні знайшли в болоті біля села іржавий контейнер з документами 26-го мехкорпусу, серед яких був і список безповоротних втрат корпусу станом на 15 липня 1941 року. Опитування старожилів вже зниклого села Грушівка, які нині проживають на території району, засвідчило, що сім'ї або окремих осіб з прізвищем Дяченко в селі Грушівка не було. Ми стали шукати подібні назви в області і дійсно у «Книзі Пам'яті України. Кіровоградська область», том 6, в розділі «Ульянівський район» є список загиблих по Грушківській сільській раді народних депутатів і на сторінці 412 записаний Дяченко Василь Трохимович, але він призваний у 1944 році і пропав без вісти в липні 1944 року. Думаю, що пошуки варто продовжити колегам з Ульянівського району. Причиною різночитань (Грушівка, Грушка) найімовірніше послужила погана збереженість документу.

У селі Фурманівка Новоукраїнського району знаходиться братська могила радянських воїнів, де (згідно з написом на плиті) похований Герой Радянського Союзу старший лейтенант Шарудило Микола Миколайович, заступник начальника штабу 42-го стрілецького полку, який загинув від смертельної рани в селі

Фурманівка 18 березня 1944 року. Але в довідниках «Герої Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні», заключному томі Книги Пам'яті України «Безсмертя» Шарудила Миколи Миколайовича немає. За допомогою Інтернет ресурсів одержали «Книгу обліку військових цвинтарів, братських та індивідуальних могил області», складену 5 березня 1950 року відділом комплектування й обліку Київського військового округу. Згідно цього документу в саду сільради села Фурманівка знаходилась на той час індивідуальна могила, в якій похований герой СРСР. Пощастило знайти рідних загиблого. З міста Красноармійська 9 травня 2010 року приїжджала племінниця (сестра не змогла приїхати через тяжку хворобу), побувала на могилі дядька, зустрічалася з громадськістю села, учнями школи, відвідала музей Новоукраїнського району, висловила щиру вдячність за збереження пам'яті про рідну їм людину, що поклала своє життя, визволяючи наш район. Ми від сім'ї одержали багато фотографій, на яких Шарудило Микола Миколайович знятий у різні роки життя, записана історія сім'ї. Не так важливо, що ми поки не знайшли прямого підтвердження про нагородження його званням Героя Радянського Союзу – він є героєм тієї страшної війни.

Викликає роздуми і кличе до пошуку стан документації (різних років, різних відомств) та написи на плитах братських могил радянських воїнів на території району. Так, у селі Комишувате (Татарове), за розповідями старожилів, які брали участь у перепохованні радянських воїнів, було перепоховано останки 4-х (1947 рік) загиблих воїнів. Згідно вищевказаного документу їх 5. На плитах біля обеліску у селі 23 прізвища. На сайті «Меморіал» за списками ЦАМО РФ ще 18 воїнів, похованих у селі Груша (Грушівка) Комишуватської сільради. Опитування старожилів дали відомості про поховання у с. Грушівка на цивільному цвинтарі у 5 братських могилах радянських воїнів, проте, на жаль, без точної вказівки місця. Не вдалося виявити шляхом старожилів слідів поховання чи перепоховання 2400 радянських воїнів у 32 братських могилах на цивільному кладовищі на південно-східній околиці Новоукраїнки, а також перепоховання майже 3500 радянських воїнів-визволителів у сквері біля храму Олександра Невського у центрі міста. Пам'ятник, згідно з документами, відкрито на цій могилі у 1957 році. Але в районній газеті за цей рік навіть повідомлення про цю подію не знайдено.

Місцевий краєзнавець Ковирьов Анатолій Іванович написав книгу-дослідження цього питання, яку назвав «Незабутні». Ця книга – інформація до роздумів.

9 травня 2010 року до Новоукраїнки вперше завітав ветеран – учасник визволення району у березні 1944 року Пожитько Іван Павлович, який проживає нині у місті Дніпродзержинськ. Його 14-та гвардійська орденоносна стрілецька дивізія імені Яна Фабриціуса у складі 5-ї гв. армії визволяла Новоукраїнський район, зокрема Глодоси. І після знайомства Іван Павлович попросив знайти місце поховання його зам.ком.роти старшого лейтенанта Героя Радянського Союзу Грязнова Андрія Васильовича, який, за його словами, був похований на території Новоукраїнського району у селі Катеринка. Пошук у довіднику «Історія міст і сіл України. Кіровоградська область» показав, що Герой Радянського Союзу Грязнов А.В., похований не в Новоукраїнському (села Катеринка в нас ніколи не було), а у Вільшанському районі в селі Сухий Ташлик, до складу Сухоташлицької сільради колись входило село Катеринка. У березні 2011 року на святкування днів визволення району ми знову запросили Івана Павловича Пожитько і ветеранів 95-ї гв.стр. дивізії та організували їх поїздку до Вільшанського району. Щемно і зворушливо було на мітингу на меморіалі радянським воїнам, де похований і Герой Радянського Союзу Грязнов А.В., слухати розповідь колишнього розвідника про свого командира та його героїчну загибель. Присутні жителі, представники старших поколінь, учнівська молодь мали можливість почути про ті трагічні та героїчні дні з уст учасника визволення їхнього села, побачити одного з тих, яких стає в силу біологічних причин все менше і менше, і хтозна-кого з них ми зможемо прийняти в себе в чергову ювілейну дату.

Багато написано завдяки невтомній праці нашого земляка Врадія Костянтина Тимофійовича, який під літературним псевдонімом Костянтин Берест пише про підпілля Новоукраїнщини, його зв'язок з партизанським рухом, боротьбу патріотів із загарбниками. Ще є живі свідки і учасники цієї боротьби і спілкування з ними поповнює скарбницю пам'яті. В музеї це накопичується, зберігається, використовується в повсякденній роботі.

Не можна було оминати увагою дослідження трагедії радянських військовополонених в концтаборі на станції Адабаш,

філії шталагу №305. Як свідчать акти та протоколи допиту свідків, складені у травні 1944 року (копії були прислані за нашим запитом у 2008 році Державним архівом РФ), у концтаборі Адабаш утримувалося за час його існування близько 45 тис. радянських військовополонених. З вересня 1941 по осінь 1943 років у концтаборі померло від нелюдських умов утримання (голоду, холоду, від хвороб та ран), було замучено та розстріляно 9372 військовополонених. У травні 1944 року ще збереглися таблички, які педантичні німці примушували ставити на братських могилах, де були поховані їх жертви. У радянські часи називались різні цифри – 18-23 тис. загиблих. Розповіді колишніх в'язнів концтабору Адабаш, та жителів району дали можливість відтворити сторінки буття цього скорботного місця в роки окупації. Хтось назвав військовополонених «половою війни» і поводження з ними як німців, так і радянського керівництва було відповідним.

Але викликає повагу і вдячність поведінка жителів району, які йшли за десятки кілометрів до колючого дроту Адабаша (це були переважно жінки й дівчата) з вузликами, корзинами нехитрих продуктів, з думкою – «а раптом там мій...» (батько, чоловік, брат, наречений), «а якщо не мій – то віддам комусь, а моєму хтось допоможе...». Ішли навіть жінки з тих сімей (хоч таких було мало), у кого близьких не було в Червоній армії. Коли німецька адміністрація стала відпускати з полону українців заради використання їх як робочої сили при збиранні багатого урожаю (причому відпускали, часто вірячи на слово, тому, хто приходив і називав першого-ліпшого своїм братом, чоловіком), багато наших жінок витягли з того пекла до того зовсім не знайомих їм людей, врятувавши їм життя.

За різними документами, німці відправили примусово на роботи до Фатерлянду 705 юнаків і дівчат з району. У різних умовах опинилась наша молодь у Німеччині. Були такі, що мали підстави згадувати з вдячністю "добрих хазяїв", але більшість використовувались як робоча худоба і відношення до них було відповідне.

Однією з найчорніших сторінок окупації були розстріли євреїв і циган, яким нацистська ідеологія не залишала права на існування. Записано розповідь очевидця розстрілу 95-ти новоукраїнських циган (жінок, дітей, чоловіків) Гордієнка Миколи Карповича у смузі відчуження залізниці біля Славенського мосту (10 км

західніше Новоукраїнки). До речі, акцію проводив латишський підрозділ. Близько 150 євреїв розстріляно в Гусарському лісі. Ті євреї, яким чудом вдалося уникнути трагічної долі завдяки допомозі українського населення, пізніше з вдячністю згадували цих «праведників світу».

Цікава історія сім'ї Петренків, які в 1943 прийняли на квартиру і допомогли в роботі радистці розвідуправління III-го Українського фронту Ксенії Троїцькій (Валентині Богомолівій). Сім'я цілком усвідомлювала смертельний ризик, але, не зважаючи на це, пішла на нього. Іван Єрофійович Петренко, який проживає нині в Курській області РФ, щорічно відвідує Новоукраїнку, бажаний гість в Краєзнавчому музеї, його спогади зберігаються в фондах музею та використовуються в роботі.

Величезний матеріал для подальших пошуків дає розкриття невідомих в радянські часи сторінок боротьби ОУНівського підпілля в Новоукраїнщині у дослідженнях Федора Шепеля, які публікуються в обласній пресі, в книзі «Реабілітовані історією». Так, в книзі «Реабілітовані історією. Кіровоградська область», том 3, у розділі «Новоукраїнський район» є «Іванова Валентина Павлівна, 1922 р.н., місто Новоукраїнка, українка, освіта середня, член ВЛКСМ, вчителька середньої школи Червоносхідної сільради Паст-Даргомського району Самаркандської області (Узбекистан). Заарештована 8.02.1947 УМДБ Кіровоградської області (член ОУН, «Просвіти», тримала зв'язок з керівником районного проводу ОУН Дей-Дей Іваном Семеновичем, розповсюджувала націоналістичну літературу, вербувала нових членів до ОУН). Засуджена 23.06.1947 трибуналом військ ВМС Кіровоградської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах з позбавленням громадянських прав на 5 років та конфіскацією майна. Звільнена з ув'язнення 10.11.1954 року. Реабілітована 21.09.1993 Кіровоградською обл. прокуратурою (п.14045)». Левченко Валентина Миколаївна, жителька Новоукраїнки, якій в 1942 році було 15 років розповіла, що Валентина Іванова була нареченою Дей-Дея, який прийшов в Новоукраїнку майже разом з німцями у 1941 році з товаришами Кривим і Кириком десь «з-під Перемишля» (це були члени однієї з похідних груп ОУН в Центральній Україні). Валентина Іванова і Дей-Дей готувались до весілля, яке не відбулось тому, що Дей-Дея після невдалої спроби втечі арештували гітлерівці «як українського націоналіста».

Неоднозначною є оцінка діяльності Массіні Івана Михайловича, фольксдойча, голови райуправи, до війни директора школи № 3. У офіційних радянських джерелах – це звір і самодур, який за невчасно зняту перед ним шапку бив батою і тому подібне. Всі опитані очевидці подій говорили, що Массіні допомагав землякам полегшити тягар окупаційного режиму, рятував молодь від примусової відправки до Німеччини, а дехто навіть стверджував, що він був резидентом радянської розвідки.

У фондах музею є цікавий рукописний документ – список «Немецкие прислужники – полицаи, старосты и другая сволочь Новоукраинского района» – навіть у примітках до цього документу («спасал євреїв», «предупреждал об облавах, об угоне в Германию», «выпускал наших людей») зрозуміло, що не всі в списку були «сволоччю», а опитування очевидців свідчать, що колаборантами в роки окупації в силу різних причин ставали і порядні люди, які зуміли зберегти людяність в тих нелюдських умовах, але радянська каральна машина після визволення працювала по принципу: «Краще покарати десяток невинних, ніж пропустити одного винного».

У книзі Маршала Конєва «Записки командуючого фронтом» зазначено, що «17 березня 5-та гвардійська армія оволоділа Новоукраїнкою». Але Новоукраїнка була у смузі наступу 50-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії. Тут, як виявилось, спрацював «ефект першого донесення». Коли вночі з 16 на 17 березня німці під натиском 50-ї дивізії залишили Новоукраїнку, розвідники 97-ї дивізії 5-ї гвардійської армії (сусіди справа) увійшли у північну частину залишеного ворогом міста і доповіли по команді, що вони зайняли Новоукраїнку. Донесення блискавично по штабах 5-ї армії пішло до командування фронту, а звідти і до Ставки Верховного Головнокомандування. Про це пише в своїх мемуарах колишній командир 50-ї стрілецької дивізії полковник Рубан.

Прийде час, коли стануть загальнодоступними через мережу Інтернет архівні документи протилежної сторони: вермахту, органів окупаційної влади, місцевого самоуправління тих часів. Це відкриє нові можливості для уточнення історії Великої Вітчизняної Війни в районі.

Хотілось би привести два прізвища із «Книги пам'яті України. Кіровоградська область» том 5. Це розділ «Новоукраїнський район,

Новомиколаївська сільська рада» сторінка 274. «Компанієць Іван Григорович, 1914 р.н., с. Войнівка, українець, робітник. Призваний в 1941 році. Підполковник. Загинув в бою 8 травня 1945 р., похований в м. Дрезден, Німеччина.

Копейкін Матвій Трохимович, 1919 р.н., с.Петрівка, українець, робітник. Призваний в 1941 р. Рядовий. Загинув у бою 22 червня 1941 р., похований в с. Мощана Нестеровського району Львівської області».

Випадок звів поряд на одній сторінці «Книги пам'яті» двох земляків (Войнівка і Петрівка – сусідні села), загибель яких розведена в часі і географічно: в перший і останній день війни, прикордонне село Львівської області та місто Дрезден в Німеччині. А між цими датами і пунктами тисячі кілометрів тяжких воєнних доріг і надлюдські зусилля народів, що у смертельній боротьбі відвойовували право на життя.

Ми працюємо і будемо працювати над збереженням пам'яті про ту Велику Війну і ціну Перемоги. 20 квітня 2010 року місту Новоукраїнка, одному з п'яти міст України удостоєних цієї честі, на довічне зберігання було урочисто передано Сталінградський Факел Перемоги, запалений від Вічного вогню Мамаєвого кургану міста-Героя Волгограда. Згідно положення, цей факел урочисто запалюється на День Перемоги, 2 лютого – в день переможного завершення Сталінградської битви та 17 березня – в день визволення Новоукраїнки і району від фашистських загарбників.

Я думаю, що ми не дамо згаснути вогню пам'яті про ті буремні роки, як би не віддалялись вони від нас у часі, не дамо залити його брудом і піною політичної кон'юнктури. Нашим принципом повинні стати слова Василя Вихристенка, популяризатора історичного краєзнавства: «Історія може виховувати лише правдою. Міфи прекрасні і потрібні для акумуляції духу нації, її широких і глибинних моральних пластів. Та вони все ж виростають з історичних фактів і ніяк не навпаки».

Література та джерела:

1. Конєв І.С. Записки командуючого фронтом 1943-1945 рр. – К.; Політвидав України, 1983. – 640 с.
2. Книга Пам'яті України. Кіровоградська обл. – Т. 5. – Кіровоград, 1995 р. – 1042 с.
3. Книга скорботи України. Кіровоградська обл. – Т. 3. – Кіровоград, 2006 р.
4. Гвардии полковник Рубан. В боях за освобождение городов

Новоукраинка и Помошная в марте 1944 р. Воспоминания. (Машинопис). – 1985.

5. Реабілітовані історією. Кіровоградська обл. – Т. 3. – Кіровоград: МПП “Антураж А”. – 2005. – 535 с.;

6. Анатолій Ковирьов. Незабутні (Березень 1944 р.). – Новоукраїнка, 2011. – 180 с.

7. Василь Даценко. Щоб пам'ятали . Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945. – Кіровоград: “Імекс ЛТД”. – 2010.

8. Безсмерття. Книга Пам'яті України 1941-1945рр. – Київ: Пошуково-видавниче агенство “Книга Пам'яті України”. – 2000.

9. Список воинов Советской Армии и партизан, погибших в боях с немецко-фашистскими захватчиками в период Великой Отечественной войны 1941-1945 г.г. захороненных на территории Новоукраинского района, Кировоградской области. – Кировоград . – 1977. – Тираж 28.

10. Заставенко Г.Ф., и др. Преступные цели – преступные средства. Документы о политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 г.г.). – М. Госполитиздат. – 1963.

11. Ксерокопії архівних документів з відомостями про загиблих військовополонених в німецькому таборі біля станції Адабаш в 1941-1943 рр. Державний Архів Російської Федерації ф. 7021, оп 66, спр.123, л.113.

Борис ШЕВЧЕНКО*

Радянський рух опору на території Маловисківщини у 1941-1945 рр.

Останнім часом в українській історіографії помітною тенденцією стало дослідження регіональної (локальної) історії Великої Вітчизняної війни. Насамперед, це виявляється у численних наукових, науково-популярних та художньо-документальних публікаціях, присвячених місцевими дослідниками, зокрема й краєзнавцями Кіровоградщини, подіям 1941-1945 років у рамках окремого населеного пункту, району чи області.

Одним із аспектів, як регіональної, так і загальної, історії Великої Вітчизняної війни, який містить у собі чимало нерозкритих чи недостатньо вивчених питань, є радянський рух Опору на окупованій території України. Не дивлячись на значний історіографічний і джерелознавчий доробок радянської історіографії, проблема підпільно-партизанського руху залишається «білою плямою» в історії Великої Вітчизняної війни, передусім, через необ'єктивність досліджень вчених радянської доби. Останні, практично не маючи доступу до оригінальних архівних документів та матеріалів, перебуваючи під ідеологічним тиском комуністичної системи, змушені були вдаватися до спотворення історії підпільних організацій, груп та партизанських загонів, значно перебільшуючи їх особовий склад, розмахи та хронологічні рамки бойової діяльності.

Сучасні дослідники, зокрема М. Коваль, О. Гогун та А. Кентій, звертають увагу на радянську систему приписок при підготовці історичних документів, цілеспрямоване наповнення джерел та історіографії урізаною правдою, а подекуди відвертою дезінформацією, на ретельну селекцію всіх збірників документів та неодноразове «просіювання» архівних фондів з метою усунення інформації, яка в негативному світлі зображує радянський рух Опору.

---

* **Шевченко Борис Леонідович**, завідуючий науковою редакцією КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України»

Результатом цього стало створення лакованої історії радянського руху Опору, головним стрижнем якої стало твердження про «всенародну боротьбу» радянського народу проти окупаційного режиму, коли начебто в кожному населеному пункті окупованої України виникали підпільні організації та групи, які разом із партизанськими загонами та з'єднаннями в 1941-1944 рр. нещадно громили окупантів.

Обрана для дослідження проблема не набула повноцінного висвітлення ні в радянській ні в сучасній історико-краєзнавчій літературі. Навіть у порівнянні з іншими районами Кіровоградської області радянський рух Опору на Маловисківщині є практично не вивченим.

Автор статті ставить за мету з'ясувати основні події і факти історії підпільно-партизанського руху на Маловисківщині, здійснити, настільки дозволяє достовірність документальної бази, об'єктивний аналіз бойової діяльності підпільних організацій, груп та партизанських загонів, які існували на її території в роки Великої Вітчизняної війни.

Історіографічною основою для підготовки пропонованої статті стали дослідження представників радянської та сучасної вітчизняної [10; 12; 19; 20] історичної та краєзнавчої науки. Особливо слід відзначити узагальнюючу працю В.В. Даценка «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945)» та публікацію С.В. Сіренка «Партизанський рух на Маловисківщині в роки Другої світової війни».

Джерельною базою дослідження стали матеріали Державного архіву Кіровоградської області, де зберігається чимала кількість документів з історії радянського руху Опору на Маловисківщині. Зокрема, під час підготовки статті були використані: «Отчет о подпольной партийной работе и партизанской борьбе на территории Кировоградской области в период немецкой оккупации август 1941 – март 1944 гг.» підготовлений секретарем Кіровоградського обкому КП(б)У М.М. Скирдою, постанови бюро Кіровоградського обласного комітету Компартії про затвердження звітів окремих підпільних організацій, груп та партизанських загонів, довідки про їхню діяльність, які були підготовлені інструкторами відділу кадрів обкому партії, післявоєнні звіти командирів радянського підпілля та партизанських загонів.

Географічні межі даного дослідження охоплюють територію трьох районів Кіровоградської області*: Маловисківського, Хмельівського та Великовисківського. Під час гітлерівської окупації ці райони входили до утворених німцями гебітів (округів), на які була поділена уся Кіровоградська область. Маловисківський і Хмельівський райони увійшли до Новомиргородського, а Великовисківський – до Кіровоградського гебітскомісаріатів. Після численних адміністративно-територіальних змін, які відбулися у 50-60-х роках ХХ ст., Хмельівський та Великовисківський райони були ліквідовані, а більша частина їхньої території увійшла до складу Маловисківського району, який остаточно сформувався у нинішніх межах в 1965 р.

Отже, 22 червня 1941 р. раптовим нападом військ гітлерівської Німеччини на Радянський Союз розпочалася Велика Вітчизняна війна (в сучасній українській історіографії – німецько-радянська), яка за своїми масштабом та значенням стала основною складовою частиною Другої світової війни 1939-1945 рр. Використавши момент раптовості та помітно переважаючи Червону армію у ступені мобілізаційної готовності, бойовому досвіді, якості управління військами на всіх рівнях, німецький вермахт, розгромивши у перший тиждень війни прикордонні радянські частини, розгорнув стрімкий наступ у глиб території СРСР.

Під тиском німецької групи армій «Південь», в якій основна роль прориву покладалася на 1-шу танкову групу (командуючий – генерал-полковник Е. фон Клейст), військові частини Південно-Західного (командуючий – генерал-полковник М.П. Кирпонос) та Південного (командуючий – генерал армії І.В. Тюленев) фронтів, які обороняли територію тогочасної Української РСР, зазнаючи надзвичайно великих втрат, швидко відкочувалися на схід. Фактично через 37 днів після початку війни гітлерівські війська підійшли до адміністративних меж тодішньої Кіровоградської області. Колони танків та мотопіхоти ворога розрізали область навпіл, прокладаючи собі шлях до індустріальних районів нижнього Дніпра та Донбасу.

Внаслідок оточення і загибелі 1-7 серпня 1941 р. у лісовому масиві Зелена Брама (біля с. Підвисоке Новоархангельського району) 6-ї та 12-ї радянських армій генералів І.М. Музиченка і П.Г. Понеділіна Кіровоградщина виявилася абсолютно незахищеною від німецьких танкових та механізованих частин, які, зустрічаючи

---

* Згідно з адміністративно-територіальним поділом Кіровоградської області станом на липень 1939 р. Див. Додаток 1.

лише незначний опір, до 8 серпня 1941 р. повністю окупували (за неповних 10 днів) територію області.

Катастрофічний для Радянського Союзу перебіг подій на фронті змусив його керівництво усвідомити, що напад Німеччини – це не широкомасштабна воєнна провокація, а справжня війна, в якій радянські війська зазнавали поразки за поразкою, а німецький вермахт, стрімко рухаючись на схід, встановлював на захоплених територіях свій «новий порядок».

Цілком закономірно, що жорсткий окупаційний режим, який проявлявся у нещадному терорі, масових вбивствах мирних жителів, геноциді єврейського населення, економічному та культурному пограбуванні, вивезенні молодого українського населення на примусові роботи до гітлерівської Німеччини, спричинив виникнення на окупованих німцями територіях руху Опору.

За екстремальних обставин 29 червня 1941 р. було ухвалено директиву РНК СРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової смуги про перебудову всієї роботи на воєнний лад. У ній одним із найважливіших завдань партійних та радянських органів визначалося створення на окупованій території СРСР партизанських загонів і диверсійних груп для боротьби з підрозділами ворожої армії, розпалювання партизанської війни і створення нестерпних умов для агресора та його пособників.

18 липня 1941 р. зазначена директива була доповнена постановою ЦК ВКП(б) про організацію боротьби в тилу ворожих військ, що зобов'язала партійні організації надати партизанському рухові «найширшого розвитку та бойову активність».

Керуючись постановами ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, Кіровоградський обласний комітет Компартії України проводив роботу зі створення мережі підпільних організацій та партизанських загонів. У свою чергу обласне управління НКВС-НКДБ залишало на окупованій території законспіровану агентуру, перед якою, крім суто специфічних для спецслужби завдань, ставилися завдання розгортання збройної боротьби проти загарбників.

Для керівництва підпільною роботою на території області були залишені секретар обкому КП(б)У з кадрів М.М. Скирда і завідуючий сільськогосподарським відділом обкому КП(б)У П.К. Василина.

З метою забезпечення ефективного керівництва підпільним та партизанським рухом територія Кіровоградської області була поділена на три кущі.

Перший куш складався з 11 районів (керівник П.К. Василина): Підвисоцький, Новоархангельський, Тишківський,

Добровеличківський, Хмелівський, Песчано-Брідський,
Маловисківський, Новомиргородський, Кам'янський і
Олександрівський.

Другий куш охоплював 12 районів (керівник І.О. Колупаєв*): Новоукраїнський, Рівненський, Великовисківський, Кіровоградський сільський, Компаніївський, Витязівський, Бобринецький, Устинівський, Долинський, Аджамський, Новгородківський, а також Кіровоград.

До третього куша (керівник М.М. Скирда) увійшли решта районів: Єлизаветградківський, Знам'янський, Новопразький, Петрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Новогеоргіївський та Чигиринський.

Однак у зв'язку з швидким наступом німецьких військ остаточно завершити створення на території Кіровоградської області партизанських загонів, підпільних організацій та диверсійних груп для боротьби з ворогом не вдалося. Лише незначна частина членів радянського підпілля вчасно встигла перейти на нелегальне становище, інші ж або відійшли разом з відступаючими частинами Червоної армії на схід, або ж потрапили в полон і були знищені.

Зокрема, трагічна доля спіткала членів винищувального загону, який під командуванням І.М. Майстренка діяв на території Великовисківського району. Один із очевидців тих подій згадував, що «учасники загону патрулювали на центральному шляху, на шляхах навколо села. Також патрулювали в лісах, слідкували за появою десанту. Щовечора виїжджали на ст. Шостаківка, на Мар'янівський роз'їзд, з кулеметами, озброєні. Як учасники протиповітряної оборони охороняли Ташлицький шлях, залізничне полотно. Коли фашисти окупували село, винищувальний батальйон перебазувався в Шостаківський ліс. Було прийнято рішення: учасникам батальйону розійтись по домах, чекати подальших вказівок, а І. Майстренко пішов у підпілля».

Проте німецьким спецслужбам вдалось досить легко виявити членів винищувального загону. Справа в тому, що керівники Великовисківського райкому партії, панічно тікаючи, залишили

---

* Оскільки І.О. Колупаєв з невідомих причин залишив територію Кіровоградщини, відійшовши разом з військовими частинами Червоної армії у східні райони країни, керівництво другим кустом покладалося на Кіровоградський підпільний обком КП(б)У. Див.: Клюєнко Д.М. Діяльність партійного підпілля і партизанських формувань на Кіровоградщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1970. – № 11. – С. 82.

списки бійців винищувального загону, які повинні були стати підпільниками. Список потрапив до німців, за яким вони у лютому 1943 р. заарештували і розстріляли 22 особи, зокрема А.Д. Жердія, І.І. Кириленко, Г.М. Решетова, В.І. Петрова.

Слід наголосити, що німецьке командування досить уважно відносилось до боротьби з підпільно-партизанським рухом. Для охорони тилу армійських угруповань вермахту та боротьби з можливим рухом опору місцевого населення виділялися спеціальні охоронні дивізії. Кіровоградщина була зоною діяльності 213-ї охоронної дивізії.

У листопаді 1941 р. польовою комендатурою Кіровограда було видано розпорядження про активну боротьбу проти більшовизму, в якому відзначалось, що «...кожна окрема сільська громада повинна всіма засобами, що є в її розпорядженні, самостійно дати відсіч всім нападам та намірам з боку партизан. Партизани – це є злочинні більшовицькі бандити, котрі ворог наміряється підняти на активні дії в тилу у німецького фронту. Мешканці, що довідалися про існування партизанів або захованої зброї та приладдя партизанів, повинні негайно довести до відома про це Німецькій Військовій Владі, старшин та керівництва Служби Порядку. Хто цього не зробить, буде покараний смертю. Коли на шляхах та дорогах будуть помічені партизани, та вартовим органам громади не вдасться їх знищувати, то в такому разі на загрозованих місцях старшина повинен поставити пости попередження, котрі повинні вказати проїжджаючим німецьким солдатам на присутність партизанів. При занедбанню...цього розпорядження і при вдалім нападі партизан буде певна кількість мешканців розстріляна».

Протягом німецької окупації 1941-1944 рр. радянський рух Опору на території Маловисківського, Хмелівського та Вликовисківського районів був представлений діяльністю підпільних груп (в окремих населених пунктах) та партизанських загонів.

У с. Мар'янівці Великовисківського району з серпня 1941 р. діяла підпільно-диверсійна група під керівництвом Федора Макаровича Колесника. На початку липня 1941 р. до Великовисківського районного комітету КП(б)У з Мар'янівки були викликані І.Г. Бондаренко, Д.І. Сорока, Н.П. Шкарбань, М.Г. Самойленко, О.Г. Самойленко, Ф.М. Колесник і М.Г. Колесник. Перший секретар райкому Г.М. Лагун повідомив, що за рішенням обласного і районного партійного керівництва вони мають увійти до підпільної групи, яка діятиме в с. Мар'янівці. Керівником утвореної групи був призначений присланий з Кіровограда співробітник Народного комісаріату

внутрішніх справ (НКВС) Кормич, а коли останній, потрапивши у вересні 1941 р. в облогу загинув, його замінив Ф.М. Колесник. У грудні 1943 р. Колесника було заарештовано і розстріляно, а очолювала ним група припинила своє існування.

Виявом не стільки руху Опору, скільки простого людського співчуття, стала допомога жителів Мар'янівки радянським військовим. Протягом 11-12 січня 1944 р. у Мар'янівці вели боротьбу з наступаючими німецькими військами частини 8-го Олександрійського механізованого корпусу*. Ось як ці події описує їх безпосередній учасник, начальник зв'язку 116-ї танкової бригади лейтенант В.П. Шиманський: «За день (11 січня – авт.) бригада отбила девять яростных атак танков и мотопехоты. Над селом стоял несмолкаемый гул. Бомбежки следовали одна за другой... Кончались боеприпасы. Многие участники рейда погибли или были тяжело ранены». Після того, як корпусна група ввечері 12 січня залишила Мар'янівку, на полі бою залишилось чимало радянських військових. Місцевий дослідник В.Ф. Колесник у своїй статті «Люди з чистою совістю» наводить декілька епізодів, коли жителі Мар'янівки допомагали пораненим червоноармійцям. «Так, пізно увечері 12 січня, – пише дослідник, – жителька села В.І. Колесник пішла назбирати якогось хмизу для пічки. Раптом почула, як у бур'яні хтось стогне. Придивилася – лежить чоловік... І замість хмизу, мотузкою попід руки, притягла до хати пораненого солдата». Врятованим солдатом виявився старший сержант Тимур Георгійович Дулашвілі, який після визволення у березні 1944 р. Мар'янівки був відправлений в госпіталь у Харкові.

Пощастило бути врятованим також автоматнику 116-ї танкової бригади Миколі Івановичу Тихонову. Очевидець тих подій, чотирнадцятирічна Поліна Дулуб згадує: «...увечері 12 січня пішли ми з дідом Нестором за Мар'янівське кладовище до підбитих радянських танків – хотіли подивитися, чи не вдасться набрати з баків хоч трохи пального для плити. З нами бігла собачка на ймення Муха. Спустилися

---

* Під час Кіровоградської наступальної операції (5-16 січня 1944 р.) із окремих частин 66-ї, 67-ї (полковник К.Є. Андерсон), 68-ї (полковник М.Є. Мироненко) механізованих бригад та 83-го (полковник Г.М. Кушнір), 139-го танкових полків і 116-ї танкової бригади (підполковник Є.А. Юревич) 8-го Олександрійського механізованого корпусу була створена корпусна група (керівник – полковник М.Н. Крічман), яка протягом 8-13 січня провела з району с. Грузького рейд тилами німецької армії у напрямку Мар'янівки, Паліївки і Малої Виски. Див. Шевченко Б.Л. Героїзм і трагедія. Маловисківський рейд 8-го Олександрійського механізованого корпусу // Народне слово. – 2013. – 17 січня. – С. 7.

в глибокий рів – стоїть підбитий танк. А Муха тим часом десь збоку гавкає... Коли я підійшла побачила, як дід нахилився над солдатом, що тихенько стогнав. Придивилася – його поранено у праву ногу вище коліна. Таємно ми два місяці лікували солдата. Про себе Микола Тихонов розповів: росіянин з Орловської області...».

Діяло радянське підпілля також в с. Мануйлівці, де командиром групи, за архівними даними, був І.М. Мельник. Можливо, саме члени цієї групи врятували від знищення Мануйловський маслозавод, який німці планували підірвати. Місцеві месники, не злякавшись вартових, перерізали підривні дроти і завод залишився непошкодженим.

З лютого 1942 р. на території Веселівської сільської ради Великовисківського району проводила підпільно-диверсійну роботу група на чолі з Миколою Йосиповичем Щербиною. У березні 1943 р. дана група була німцями викрита і розгромлена.

Відомо, що у липні 1942 р. підпільно-диверсійна група була створена в Малій Висці. Перші осередки були утворені на цукровому заводі (керівник – В.Г. Серватовський), у радгоспі «Косомол» (керівник – М. Фідінов) та на залізничній станції «Виска» (керівник – О. Василенко). У липні 1942 р. ці осередки об'єднались в одну підпільно-диверсійну групу, яку очолив Володимир Степанович Зайко. Члени групи поширювали серед жителів Малої Виски оперативні повідомлення Радянського Інформбюро, проводили роз'яснювальну, пропагандистську та диверсійну роботу. У «Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» вказується, що, коли гітлерівці привезли для переплавки скульптуру В.І. Леніна, яка розташовувалася в парку цукрового заводу, М.О. Бордяновському, М.А. Бровченку і В.Г. Серватовському вдалось її сховати і зберегти до приходу радянських військ.

Маловисківська підпільно-диверсійна група була затверджена 26 березня 1942 р. Маловисківським районним комітетом Компартії, як така, що діяла в Малій Висці протягом липня 1942 по березень 1944 рр. в кількості 71 чол. Членами підпільної групи, крім вищеназваних, були: І.Д. Туз, Г.О. Сорока, Л.П. Чернега, Г.О. Сіваченко, А.Л. Богатиренко, О.С. Гончаров та ін. Невідомо, чи належали до підпільно-диверсійної групи розстріляні німцями П.І. Веселовський (за намагання підірвати залізничний міст), В.З Шаповал (за збирання зброї) та І.І. Старунський (за саботаж).

Наприкінці 1942 р. В.С. Зайко разом з В.Г. Серватовським організували підпільний осередок у с. Гапсино (нині с. Олександрівка), яким став керувати А. Рештаков. Діяльність цього осередку поширювалась також на с. Плетений Ташлик. У грудні 1942 р. на залізнич-

ній станції Рожино, котра знаходиться між Гапсиною і Малою Вискою, відбулося, спричинене діями підпільників, зіткнення двох потягів.

Приблизно у вересні-жовтні 1943 р. у Гапсині членами партизанського загону ім. Пожарського* (командир – Д.П. Гарячий) був розгромлений штаб німецького інженерно-будівельного батальйону та вбитий місцевий комендант**.

Діяли на території Великовисківського і Маловисківського районів також члени Кіровоградської підпільно-диверсійної групи (з лютого 1943 р. підпільно-диверсійної організації) ім. К.Є. Ворошилова. У вересні 1942 р. за завданням підпільно-диверсійної групи ім. К.Є. Ворошилова на Маловисківському цукровому заводі було виведено з ладу заводський котел, нагнітальний насос та інше заводське устаткування.

У серпні 1943 р. підпільники Кіровоградської організації ім. К.Є. Ворошилова звільнили з полону вченого-астронома Шалву Георгійовича Горделадзе, який працював різноробочим на складах Маловисківської контори «Заготзерно»***. Також членами підпільної організації ім. К.Є. Ворошилова проводилася агітаційна робота на залізничних станціях Шестаковка і Плетений Ташлик.

З архівних джерел відомо про існування в роки Великої Вітчизняної війни підпільної групи у с. Велика Виска. Один із її членів – Іван Свиридович Бобришев, – згадував, що «за время пребывания в оккупации, совместно с членами своей семьи, а также совместно с односельчанами Н.Н. Колесником, В.А. Топало, И.Т. Зубенко и другими проводил политическую работу среди населения... После победы советских войск под Москвой за нашим селом было сброшено большое количество листовок и газет. При помощи пионеров и

---

* Партизанський загін ім. Пожарського діяв на території Смілянського району Черкаської області протягом серпня-грудня 1943 р. За свідченням дослідників даний загін мав зв'язки з підпільниками Малої Виски. Див. Тільнов В.Б. Коли зацвітуть проліски // Маловисківські вісті. – 2011. – 16 березня. – С. 2 Сіренко С.В. Партизанський рух на Маловисківщині в роки Другої Світової війни // Актуальні аспекти дослідження історії краю (1920 – 1945 рр.) та використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції (22 – 23 вересня 2005 р.). – Кіровоград, 2006. – С. 55.

** Детальніше див.: Кондратенко В.А., Беренштейн Л.Е. Через черную топь: Повесть о партизанских буднях. – К., 1979. – С. 196-222.

*** За іншими даними Ш.Г. Горделадзе був звільнений підпільниками з штаблагу (табір для військовополонених рядового і сержантського складу) № 305 м. Кіровоград. Див. Даценко В.В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, 2010. – С. 185.

комсомольцев, таких как Николай Быканов, Александр Лефтор и других, много листовок попало к Н.Н. Колеснику, И.Л. Алексееву и другим нашим товарищам. Эти листовки распространялись среди жителей села... Много листовок распространяли также в 1943 г., особенно в июле – декабре месяце. Проводили мы работу по сопротивлению молодежи отправке на фашистскую каторгу. Об этом указывалось в советских листовках. Такие советы получали дети Жердиевых, Лефторовых, мои и другие. Они не только сами уклонялись от мобилизации, но и других вели за собой... Осенью 1943 г., по решению нашей группы после предложения И.С. Бобрышева, было подготовлено много траншей, а также других тайных мест, где пряталось все мужское население от угона в Германию по эвакуации сел. В траншее Колесника скрывалось 9 человек, у И.С. Бобрышева – более 10 человек, в том числе 2 из Кировограда: Ф. Пономаренко и еще один. Организатором был Н.Н. Колесник».

Допомогу радянським військовополоненим надавали медичні сестри Великовисківської районної лікарні О.І. Панченко, М.П. Дудник, В.М. Каберна та ін.

Найбільшого поширення підпільний рух набув у Хмельівському районі, на території якого протягом німецької окупації діяло три досить значні підпільно-диверсійні партизанські групи. З них на сьогоднішній день затверджена (рішення Хмельівського райкому КП(б)У від 6 квітня 1962 р.) лише одна група, командиром якої спочатку був Йосип Павлович Паньков, а після його загибелі – Остап Денисович Свердлик. Перший осередок було створено О.Д. Смерд-ликом, котрий був залишений Хмельівським райкомом на окупованій території району для підпільної роботи у вересні 1941 р. У 1942 р. створюються підпільні осередки у селах Нововознесенськ, Якимівка, Краснопілка і Сталіно (нині с. Жовтневе Новомиргородського району) [17, с. 55].

Згідно зі «Справкой о действии подпольно-диверсионной партизанской группы по Хмелевском районе, командир группы тов. Свердлик А.Д.» особистий склад підпільно-диверсійної групи на початковому етапі складав 6-10 чол., а на момент об'єднання із частинами Червоної армії – 68 чол. та 45 «активно помогавших партизанам граждан» [7, Арк. 32].

Протягом своєї діяльності підпільно-диверсійна партизанська група під керівництвом О.Д. Свердлика здійснила наступні бойові операції:

«1. В день 25 годовщины Великой Октябрьской Социалистической революции в селе Сталино, на здании немецкой комендатуры партизанами был вывешен красный флаг.

2. 5 июля 1943 г. был произведен налет на немецкую полицию в с. Ново-Вознесенск, взято 8 винтовок и патроны. Операцией руководил Ливицкий.

3. В декабре 1943 г. перерезали телефонную связь немцев в с. Сталино, работу выполнили тт. Шевченко, Клеменко.

4. Во время молотбы хлеба 1942 года взорвали локомобиль и молотарку в с. Ленино. Работу выполнил т. Юдин».

У ніч з 7 на 8 листопада 1942 р. в Арсенівці (нині с. Жовтнєве Новомиргородського району) членами підпільно-диверсійної групи була вивішена листівка, зміст якої закликав місцеве населення до боротьби з існуючою владою [11, с. 76]. Оскільки німцям так і не вдалося знайти тих, хто розклеїв провокаційні листівки, жителі Арсенівки, згідно розпорядження Новомиргородського гебіткомісара Філіпса від 18 грудня 1942 р., були оштрафовані на 10 тис. карбованців. 21 грудня 1942 р. головою (шефом) Хмельівського району було видане розпорядження «...про стягнення штрафу за розповсюдження радянської листівки», в якому жителям села пропонувалось «...негайно розкласти зазначену суму штрафу на населення села і до 30.XII.1942 року здати в касу райуправи», а всім старостам сільських управ Хмельівського району наказувалось «...оголосити про це населенню, і в останнє попередити, якщо подібні випадки в дальнішому десь трапляться, все населення буде притягнуто до більш суворої відповідальності».

Необхідно відзначити, що не всі бойові операції підпільно-диверсійної партизанської групи О.Д. Свердлика, які були вказані ним у звіті, пройшли перевірку і були затверджені. Зокрема, незатвердженими залишилися такі бойові акції підпільників, як спалення у червні 1942 р. в громадському дворі с. Новопавлівка Хмельівського району 30-ти га ячменю та знищення в районі цього ж населеного пункту німецького конвою і звільнення полонених.

Проте за іншими даними ці операції були проведені не підпільно-диверсійною групою О.Д. Свердлика, а відносяться вони до діяльності іншої групи під керівництвом Сави Павловича Мельниченка*. Про діяльність останньої пише у своїй публікації «Партизанський рух на

---

* Мельниченко Сава Павлович народився у 1915 р. в с. Вікніне Мокрокалигірського району Київської області (нині Катеринопільський район Черкаської області), українець, освіта вища – Уманський сільськогосподарський інститут. До війни проживав у с. Новопавлівка Хмельівського району Кіровоградської області, працював агрономом районного земельного відділу. Див.: Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Книга третя // Упорядник В.В. Бондар. – Кіровоград, 2005. – С. 82.

Маловисківщині в роки Другої світової війни» місцевий дослідник С.В. Сіренко, називаючи її партизанським загonom «Хмелівський». У жовтні 1941 р. Костянтин Слива, Олександр Кошевий, Іван Сімонов, Михайло Тонконоженко і Сава Мельниченко на зборах у с. Новопавлівка вирішили створити, на нашу думку, все ж таки не партизанський загін, а підпільну групу (командиром вибрали С.П. Мельниченка). Через деякий час було створено підпільні осередки у Новомиколаївці (нині Новоукраїнського району), Янополі (нині с. Березівка Маловисківського району), Новогригорівці, Новопетрівці, а у 1942 р. в Дружелюбівці (нині Добровеличківського району).

Для того, щоб забезпечити доступ членів підпільно-диверсійної групи до інформації місцевої влади, керівник групи С.П. Мельниченко зголосився зайняти посаду старости с. Новопавлівки, а згодом – агронома.

«Перша операція була проведена, – пише С.В. Сіренко, – у жовтні 1941 р., з табору «Адабаш» (Новоукраїнського району) було звільнено військовополонених. З весни 1942 р. «Хмелівський» розпочав перешкоджати німцям вивозити молодь до Німеччини. З осені 1943 р. усі осередки почали вести агітацію серед людей, щоб зберігали свиней, коней, ховали продукти харчування, бо скоро прийде Червона армія. Узимку 1944 р. деякі поліцаї та старости почали дуже сильно знущатись над людьми. Таких німецьких прислужників партизанський загін знищував. Наприклад, у с. Новомиколаївці було вбито поліцейського, який втік разом з німцями з Полтавщини. Звільнення спільно з радянською розвідкою, села Козакова Балка було останньою військовою операцією партизан».

На сьогоднішній день ця підпільно-диверсійна група є офіційно не затвердженою, як така, що діяла в роки Великої вітчизняної війни. Основна причина цього полягає в тому, що її керівник С.П. Мельниченко працював на окупаційну владу. Після закінчення війни ніхто не став розбиратися в мотивах, якими керувався Мельниченко, коли йшов на співробітництво з німцями, і в 1945 р. його було засуджено на 16 років ув'язнення*.

---

* С.П. Мельниченко був заарештований 19 березня 1945 р. Хмелівським РВ МДБ, а 23 травня цього ж року трибуналом військ НКВС Кіровоградської області його було засуджено до 16 років каторжних робіт з позбавленням громадянських прав на 5 років та конфіскацією майна. Військовою колегією Верховного суду УРСР 25 травня 1947 р. справу по обвинуваченню С.П. Мельниченка було припинено, з-під варті звільнений. Див.: Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Книга третя // Упорядник В.В. Бондар. – Кіровоград, 2005. – С. 82.

Третьою підпільно-диверсійною партизанською групою, що діяла в роки німецької окупації на теренах Хмельівського району, була група «Громов» під командуванням Михайла Яковича Курганова*. На початку 1942 р. було організовано три підпільні осередки: перший у с. Якимівка (керівник В. Мартиненко), другий – у с.Новостанівці (Л. Гончаренко) і третій осередок під керівництвом Г.В. Гордєєва у с. Тимофіївка (нині Новоархангельського району).

До середини 1943 р. вищевказані підпільні осередки, які діяли незалежно один від одного, особливо активних дій не проводили. Ситуація кардинально змінюється з появою у червні 1943 р. М.Я. Курганова. Останній у лютому 1942 року пішов працювати перекладачем німецького коменданта в Хмельовому, а у червні 1943-го заарештований німцями як єврей, втік із Добровеличківської тюрми й потрапив до підпільного осередку, яким командував В. Мартиненко. Через деякий час М.Я. Курганову вдалося стати командиром об'єднаних осередків В. Мартиненка та Л. Гончаренка.

У серпні 1943 р. підпільно-диверсійною групою М.Я. Курганова спільно з осередком Гаврила Гордєєва (псевдонім Дубровський) в с. Нововознесенськ було вбито німецького коменданта Лехнера [7, Арк. 20]. В цей час між Кургановим і Гордєєвим назріває конфлікт очевидно через прагнення обох встановити одноосібне керівництво групою. Г.В. Гордєєв почав вести агітацію серед членів підпільно-диверсійної групи за приєднання «к націоналістам». Проте, М.Я. Курганов виявився більш рішучим і в листопаді 1943 р. застрелив Гордєєва та його дружину Олену Сусленко.

З цього часу і до з'єднання з регулярними частинами Червоної армії у березні 1944 р. підпільно-диверсійна група діяла під керівництвом М.Я. Курганова та провела наступні бойові операції:

«1. В декабре 1943 года в селе Янополь (нині с. Березівка Маловисківського району. – авт.) убит один полица́й, взято две винтовки и несколько штук патронов.

2. 22 января 1944 года в селе Ново-Становка обезоружили эвакуированного старосту, изъято одну винтовку и несколько штук патронов. Операцией руководил Гончаренко» [7, Арк. 20].

Не підтвердженням фактом діяльності групи залишилося вбивство у листопаді 1943 р. в с. Шляхове Новоархангельського району М.Я. Кургановим німецького коменданта. Також є відомості про те,

---

* Курган Михайло Якович народився у 1923 р. в м. Бобруйськ Могильовської області (Білорусь). До війни студент Київського інженерно-будівельного інституту та Дніпропетровського артилерійського училища.

що в с. Іванівка (нині Новоархангельського району) членами підпільної групи було вбито офіцера військ «СС».

Усього ж членами групи Курганова було 40 осіб. Із них за національною приналежністю: українців – 25, росіян – 12, євреїв – 1, білорусів – 1 та узбеків – 1, а за партійною: 1 член ВКП(б), 29 членів ВЛКСМ і 10 безпартійних.

Однак на теперішній час підпільно-диверсійна партизанська група «Громов» є не затвердженою, не дивлячись навіть на те, що 5 березня 1960 р. Комісія в справах колишніх партизан (м. Київ) визнала Григорія Андрійовича Зорю бійцем даної підпільної групи. Причина не визнання підпільної групи полягає в тому, що її керівник – М.Я. Курганов, так само, як і С.П. Мельниченко, працював на окупаційну владу.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни Михайло Якович Курганов за вбивство Г.В. Гордєєва управлінням Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) Київської області був оголошений у всесоюзний розшук. 4 квітня 1946 р. його було заарештовано Міністерством державної безпеки (далі – МДБ) Башкирської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (АРСР) і доправлено в Кіровоград. Управління МДБ Кіровоградської області 31 грудня 1947 р. розслідування справи М.Я. Курганова припинило, звільнивши його з-під варті.

Крім підпільно-диверсійних груп, діяли на території Хмельівського, Маловисківського та Великовисківського районів партизанські загони. Зокрема, на теренах Великовисківського району діяв Нерубаєвський партизанський загін ім. К.Є. Ворошилова (командир – С.І. Довженко), який був утворений у червні 1942 р. Комісаром цього загону був Кіндрат Омелянович Ярмо, який до війни керував Мар'янівським бурякорадгоспом. На початку 1943 р. із партійних організацій колишніх Великовисківського кормового і Мар'янівського бурякового радгоспів була створена Єлисаветградківська районна парторганізація, центр якої знаходився в Нерубаєвському лісі при штабі партизанського загону С.І. Довженка.

Територія Хмельівського району входила у межі діяльності партизанського загону ім. Чапаєва (командир – Ю.А. Фрединський). Останній був утворений у березні 1943 р. Район його дій охоплював, крім Хмельівського, Голованівський, Новоархангельський, Тишківський та Підвисоцький райони. Влітку 1943 р. при загоні організовується невеличка друкарня, тому виникає можливість друкувати агітаційні матеріали. Усього серед населення партизанами

розповсюджено понад 14 тис. листівок* зі зведеннями Радінформбюро, призовами не виконувати німецьких розпоряджень, переховуватися від трудової мобілізації в Німеччину, переходити на бік партизанів. Населенню сіл і хуторів повідомлялося про успіхи Червоної армії на фронтах війни, а також велася роз'яснювальна робота про грабіжницьку політику німецьких окупантів і зраду державних інтересів українськими націоналістами.

У лютому-березні 1943 р. територією Кіровоградської області пройшло рейдом партизанське з'єднання під командуванням капітана Михайла Івановича Наумова, завдавши німецьким окупантам великих втрат у живій силі і техніці. На початку березня «наумовці» пройшли теренами Маловисківського (Патрино-Нікольське**) і Хмелівського (Полохівка***, Нововознесенське, Спаське****) районів.

Зовсім не дослідженим залишається питання про діяльність в роки Великої Вітчизняної війни міжрайонного партизанського загону № 0721 під командуванням Леоніда Михайловича Соколова.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається «Отчет о работе межрайонного партизанского отряда за 1942-43 гг.», який дає можливість ознайомитися з діяльністю цього загону. Крім того, останній часто фігурує у довідках про діяльність інших партизанських загонів та постановах бюро Златопольського райкому і Кіровоградського обкому КП(б)У про затвердження звітів окремих підпільних організацій. Згадується міжрайонний партизанський загін № 0721 також в одному (очевидно чорновому, оскільки в ньому багато фактологічних виправлень) із двох варіантів «Отчета о подпольной партийной работе и партизанской борьбе на территории Кировоградской области в период немецкой оккупации август 1941 – март 1944 гг.», який був підготовлений М.М. Скирдою.

Отже, утворений наприкінці 1942 р. міжрайонний партизанський загін № 0721 діяв на території Новомиргородського, Златопільського,

---

* Згідно «Звіту командира загону ім. Чапаєва про організацію підпільної друкарні і про розповсюдження листівок серед населення області» у червні 1943 р. на території Хмелівського і Тишківського районів було розповсюджено 2 тис. листівок. Див.: Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. Збірник документів і матеріалів // Упоряд. Є.І. Горбунова, В.Л. Калініченко, І.Ф. Курас та ін. – Дніпропетровськ, 1965. - С. 108.

** Нині с. Первомайське Маловисківського району.

*** Нині у складі с. Копанки Маловисківського району.

**** Нині у складі с. Березівка Маловисківського району.

Маловисківського, Хмелівського та Мокрокалигирського* районів. У «Сведениях о работе Златопольского партизанского отряда входящего в состав межрайонного партизанского отряда...» відзначається, що «причина организации межрайонного партизанского отряда...диктовалась тем, что-бы регулировать вооружением и средствами, осуществлять общее руководство, организовывать переброску людей с одного места в другое т.к. маневренность была необходима для более крупных работ и в связи с отсутствием леса перебрасывать с одного района в другой людей за которыми вела наблюдение полиция и жандармерия».

В «Отчете о работе межрайонного партизанского отряда за 1942-43 гг.» вказується, що були організовані районні осередки: Златополь** (керівник – Н.Т. Коваленко, заступник – Г.Д. Скопец), Новомиргород (керівник – В.Г. Крилов, заступник – Васильев), Мала Виска (керівник – І. Іванов, заступник – В.С. Зайко), Хмельове (керівник – А.К. Баркар), Мокра Калигірка (керівник – Снісар, заступник – Ю. Лупіна).

Аналізуючи архівні документи і матеріали, можна зробити висновок, що керівництво утвореного міжрайонного партизанського загону № 0721 підпорядкувало собі всі підпільно-диверсійні групи, які діяли на теренах вищевказаних районів. Зокрема у довідках про діяльність підпільно-диверсійних партизанських груп О.Д. Свердлика і М.Я. Курганова відмічається, що в грудні 1943 р. вони встановили зв'язок із загonom № 0721. «С этого момента, – зазначається також у довідці, – вся работа подпольно-диверсионной группы проходила под непосредственным указанием Соколова».

Однак, не зважаючи на наявні документи та матеріали, діяльність міжрайонного партизанського загону № 0721 так і не була остаточно затверджена, а відтак і по теперішній час його існування в роки Великої Вітчизняної війни не визнано.

Слід наголосити, що спочатку Златопольський районний комітет КП(б)У, розглянувши звіт партизанського загону, прийняв у липні 1944 р. рішення: «Звіт і списки на учасників...з'єднання 0721 Соколова затвердити».

Але у перебігу післявоєнної роботи з обліку і реєстрації учасників підпільно-партизанського руху бюро Златопольського РК КП(б)У від 11 травня 1948 р. приймає рішення про затвердження

---

* Нині у складі Катеринопільського району Черкаської області.

** Нині у складі м. Новомиргород Новомиргородського району Кіровоградської області.

діяльності на території Златопольського району підпільно-диверсійної групи під керівництвом В.В. Федоренка, Стосовно ж загону Л.М. Соколова у рішенні райкому зазначалось, що «Партизанское соединение фигурирующее в отчете № 0721 является вымыслом т.к. никакой работы оно на территории Златопольского района не производило. Это же соединение не принимало участия в боевых действиях с частями Советской Армии в период освобождения района. Исходя из вышеизложенного бюро Златопольского РК КП(б)У постановляет: решение Златопольского РК КП(б)У от 13 июля 1944 года № 23 «Об утверждении партизанского соединения № 0721 Соколова» отменить».

Однак те, що цей партизанський загін існував, підтверджується не лише архівними документами, а й спогадами окремих його учасників. Так, уродженець Кіровограда Володимир Устимович Кліго згадував, що «в годы Великой Отечественной войны был активным участником подполья, бойцом партизанского отряда № 0721, которым командовал Леонид Михайлович Соколов. Когда в июне 1941 г. началась война, я окончил 8 классов и был членом бюро комсомольской организации школы № 2 (г. Златополь)... В первых числах марта (1942 р. – авт.) в Йосиповке, в доме Герасима Ананьевича Понуренко, состоялось совещание представителей отдельных групп, и было принято решение о создании партизанского отряда. Командиром отряда был избран Леонид Михайлович Сокил-Соколовский (Соколов), комиссаром Лучицкий, начальником штаба Ратмиров (Шацкий). Основным местом пребывания штаба решили считать Йосиповку».

Міжрайонний партизанський загін № 0721 згадує у своїй роботі «Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны» сучасна російська дослідниця Л.М. Аруєва, відзначаючи, що «В период оккупации Свято-Покровская церковь, расположенная в селе Бурты Шполянского района Киевской области, оказывала всевозможную помощь скрывавшимся от гестапо советским активистам, бежавшим из лагерей пленным и партизанскому отряду № 0721. Немцы неоднократно производили обыски в храме, разгоняли молящихся во время богослужений».

Отже, здійснений у рамках статті аналіз поставленої проблеми дає змогу зробити ряд висновків.

По-перше, через відсутність на Маловисківщині значних лісових масивів, основним проявом руху Опору на її території стало виникнення підпільно-диверсійних груп, організаційне формування більшості з яких припадає на першу половину 1942 року.

По-друге, із шести підпільно-диверсійних груп, які діяли в роки німецької окупації (1941-1944) на території Маловисківщини офіційно затверджені лише чотири: Мар'янівська (керівник – Ф.М. Колесник), Веселівська (керівник – М.Й. Щербина), Маловисківська (керівник – В.С. Зайко) та Хмелівська (керівник – О.Д. Свердлик). Не затвердженими залишилися підпільно-диверсійні групи під керівництвом С.П. Мельниченка та М.Я. Курганова.

По-третє, крім підпільних груп на зазначеній території діяли Нерубаєвський партизанський загін ім. К.Є. Ворошилова та партизанський загін ім. Чапаєва.

По-четверте, у статті була порушена проблема діяльності міждрайонного партизанського загону № 0721 (командир – Л.М. Соколов), існування якого в роки Великої Вітчизняної війни підтверджується архівними матеріалами. Проте, одночасно у його історії залишається чимало нез'ясованих питань, які потребують подальшого дослідження.

Література та джерела:

1. Аруева Л.Н. Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны. – Санкт-Петербург, 2010.
2. Даценко В.В. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945) // Кіровоградщина. Історія рідного краю / За ред. І.А. Козир. – Кіровоград, 2012. – 304 с.
3. Даценко В.В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, 2010. – 304 с.
4. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 429. – Оп. 3. – Спр. 4.
5. ДАКО, Ф. Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1.
6. ДАКО, Ф. П.-429. – Оп. 3. – Спр. 3.
7. ДАКО, Ф. 429. – Оп. 3. – Спр. 22.
8. ДАКО, Ф. 429. – Оп. 3. – Спр. 49.
9. Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область. – К., 1972. – 816 с.
10. Кентій А.В., Лозицький В.С., Слободняк М.А. Радянський рух Опору на окупованій території України. – К., 2010. – 97 с.
11. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Є.І. Горбунова, В.Л. Калініченко, І.Ф. Курас та ін. – Дніпропетровськ, 1965. – 306 с.
12. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Другої світової війни: Спогади, документи і матеріали / Гол. ред. О.М. Барно; М.В. Михайлюк (упор.), О.А. Трибуцька (упор.). – Кіровоград, 2010. – 506 с.
13. Колесник В.Г. З роду непримиренних // Маловисківські вісті. – 2007. – 20 червня. – С. 2.

14. Колесник В.Г. Люди з чистою совістю // Маловисківські вісті. – 2007. – 17 січня. – С. 2.
15. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Документы и материалы. — М., 1999.
16. Перебийніс Г.М., Красний Г.О. Маловисківщина в роки Великої Вітчизняної війни. – Мала Виска, 2005. – 95 с.
17. Сіренко С.В. Партизанський рух на Маловисківщині в роки Другої Світової війни // Актуальні аспекти дослідження історії краю (1920 – 1945 рр.) та використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції (22-23 вересня 2005 р.). – Кіровоград, 2006. – С. 54 – 57.
18. Скирда М.М., Пархоменко И.А. Они сражались с фашизмом // Герои подполья. – К., 1970. – Вып. 2. – С. 287 – 324.
19. “...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: Гогун А., Кентий А. – К., 2006. – 430 с.
20. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін. – К, 2001. – 319 с.
21. Шиманский В.П. Позывные наших сердец. – М.: Воениздат, 1980.– 191 с.

Іван ПЕТРЕНКО*

**Дещо про післяокупаційний період
(До 70-річчя звільнення Кіровоградщини
від нацистських загарбників)**

У березні 1944 року радянська армія повністю звільнила Кіровоградщину від нацистських загарбників. Бойові операції по вигнанню окупантів області тривали довгих 5 місяців – з жовтня 1943 року, і обійшлися величезними жертвами: як серед військових, так і мирних жителів.

Війна завдала краю неймовірної шкоди: економіка фактично була зруйнована, значна частина населення знищена, а ті, хто вцілів і не потрапив по мобілізації до радянської армії, елементарно виживали, оскільки не мали найнеобхіднішого – часто житла, майже завжди їжі, ліків, одягу... В таких умовах розпочався тривалий в часі процес відбудови господарства області та налагодження відносно мирного, адже війна ще тривала, життя.

Очолили цю відбудову керівники області – секретар обкому партії Горенков та голова виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих Іщенко. Областю вони керували і до війни та вчасно евакуювалися на Схід. Що робили під час війни – невідомо.

Після війни народ-переможець, на відміну від переможених, продовжував жити в тоталітарній державі сталінського типу, яка за війну не зробилася гуманнішою до власного народу, який цю владу фактично врятував. Тому стилі й методи керівництва громадянами залишалися тими, що й до війни, тож вони супроводжувалися насильством, терором, наругою, безправ'ям, примусом, репресіями, нещадною експлуатацією та їхніми похідними – голодом впродовж десятиліть та страхітливою бідністю майже всіх без винятку – воїнів-фронтовиків, інвалідів війни та праці, колгоспних та робітничих родин, дітей-сиріт та одиноких престарілих, тогочасної інтелігенції.

---

* **Петренко Іван Данилович**, головний спеціаліст сектору зберігання та страхового фонду документації Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України, лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова.

Не дивно, що вже з перших днів функціонування відновлена влада на Кіровоградщині у ставленні до народу демонструвала ворожість і підозріливість, адже над кожним громадянином, який пережив нацистську окупацію не з власної вини, а через злочинні прорахунки політичного й військового керівництва країни, автоматично тяжіло тавро якщо не «зрадника», то «запроданця», тож усіх влада взялася «перевиховувати». Ті, хто війну пережили в глибокому тилу чи в обозі радянської армії і яких поставили керувати областю, за це «перевиховання» взялися досить енергійно. Тож вже в перші дні й тижні після звільнення краєм прокотилися масові арешти громадян, яких таврували «зрадниками», «пособниками», «антирадянським елементом», «внутрішніми ворогами», «шпигунами», «завербованими» тощо, тож їх судили. За вироками радянських судів одних повісили майже в центрі Кіровограда – це відбулося в лютому та в травні 1944 року, декого розстріляли, багатьох відправили на тривалі терміни ув'язнення, як правило на 10 або на 25 років. Тож такий улюблений метод страхання народу, як репресії, відновилися на Кіровоградщині відразу після звільнення області від нацистів і тривали до самої смерті тирана.

Щодо тих, хто залишився не ув'язненим, радянська влада вдалася до грізних наказів. Найчастіше та ультимативно, що не залишав у народу змоги на будь-який вибір, використовувався наказ про «мобілізацію». Мобілізації підлягали чоловіки, жінки, підлітки, а також коні, корови, зерно, кошти, картопля, одяг, м'ясо, реманент тощо. Без сумніву, така політика держави диктувалася прагненням якомога швидше перемогти ворога, а після перемоги над ним – відбудувати поруйноване війною господарство. Прикро, що все це відбувалося за сталінським сценарієм, тож розмір ціни, яку народ заплатив за перемогу та відбудову, був фантастичним. Але це державу не надто хвилювало, а неймовірна самопожертва народу владу не розчулила.

Найбільш інтенсивно в цей час відбувалася мобілізація чоловіків для поповнення бойових частин Радянської армії. Так впродовж 1944 року тільки по Тарасівській сільській раді Аджамського району, починаючи з 28 січня і по 15 грудня, райвійськкомат здійснив 24 мобілізації чоловічого населення в діючу армію. Така мобілізація, що відбулася в кожному селі і місті Кіровоградщини, називалася «тотальною» і призвела до того, що чоловічого працездатного населення в області майже не залишилося. А ті, що залишилися, були або підлітками, або інвалідами, або престарілими.

Так, в колгоспі ім. Димитрова Тарасівської сільської ради Аджамського району на 30 травня 1944 року числилося тільки 10 осіб чоловічої статі. У колгоспі ім. 20-річчя РСЧА Тарасівської сільської ради цього ж району числилося 17 чоловіків [1]. Подібне спостерігалось по всій Кіровоградщині і не тільки по ній.

Дівчат, жінок та підлітків масово мобілізували на будівництво оборонних рубежів, на ремонт доріг, на збирання і поховання вбитих, на перенесення боєприпасів для поповнення бойових частин і підрозділів військ II Українського фронту, на розбирання завалів та зруйнованих будинків і споруд, на ремонт і будівництво адміністративних будівель та мостів, на роботи на елеваторах та цукрових заводах тощо. Проте найбільшою мобілізаційною кампанією для цивільних було відправлення тисяч кіровоградців на відбудову шахт Донбасу. Гасло «Жінки - на Донбас!» влада виконувала затято. Так, 12 березня 1944 року по Тарасівській сільській раді Аджамського району склали «Мобілізаційний список» працездатних громадян з трьох колгоспів сільради, куди вписали 26 прізвищ, з них жінок – 24, чоловіків – 2. П'ятеро мобілізованих дівчат на Донбас були 1928 року народження, тобто шістнадцятилітні. До початку літа 1944 року на Донбас відправилися загалом понад 2 тис. кіровоградців. Та це був тільки початок.

Всіх тих, хто на думку влади нібито ухилявся від будь-якої мобілізації, чи за самовільне залишення місця роботи, або запізнення на неї, проголошували «дезертирами трудового фронту» та судили. Так, прямо на уроках в школі заарештували ученицю 6 класу Черевашко Н.І., а Кіровоградський народний суд засудив її до 4 міс. тюрми за те, що дівчина нібито самовільно залишила роботу. Суд проігнорував той факт, що в школах саме розпочався новий навчальний рік, тож учениця сіла за шкільну парту. На 4 міс. тюрми засуджена в 1944 році Олександрійським народним судом Шеремет Г.І. за те, що, тимчасово працюючи на лісозаготівлі, з початком нового навчального року повернулася до 6 класу сільської школи. Також цей суд визнав дезертиром та засудив на 3 міс. тюрми і Найденко А.Н., яка впродовж літа працювала в підсобному господарстві в/ч 63462, але з початком навчання повернулася до 7 класу школи. Новомиргородський нарсуд засудив Кравцову А.І. до 4 міс. тюрми за самовільне залишення роботи, не врахувавши тієї обставини, що дівчина успішно закінчила другий курс медшколи, тож повернулася продовжувати навчання на III курсі [2].

«Хліб – фронту!», «Хліб – це зброя перемоги, запорука бойових успіхів Червоної Армії!», «Дати державі, дати фронту більше хліба –

значить наближати час радісної перемоги!». Це - найпоширеніші гасла відразу після вигнання ворога з території Кіровоградської області. Селяни розуміли та сприймали їх, адже на собі відчули, що таке війна, та, крім того, на фронт відправилися їхні батьки, чоловіки, сини, тож свідомо включилися у виконання планів хлібозаготівлі.

Щоб виконати плани по заготівлі хліба, посіяного та зібраного ще в умовах нацистської окупації, пішли взимку та весною 1944 року по-під хатами колгоспників численні уповноважені.

На середину квітня область здала державі 3 млн. 897 тис. 397 пудів хліба та 1 млн. 067 тис. 908 пудів картоплі. До кінця травня показник зданого зерна державі становив вже 5 млн. 477 тис. 345 пудів. Крім хліба, державі, або «у фонд Червоної Армії», селяни області здали 243 223 пудів м'яса, 1 721 549 пудів картоплі та готівкових коштів 43 млн. 537 тис. крб. [3].

З лютого 1944 року в області інтенсивно відбувалася ще й заготівля посівного зерна, зібраного в жнива 1943 року. Його теж збирали з господарств колгоспників. До колгоспів також забирали велику рогату худобу, коней та інвентар.

Незаперечно, що майже весь хліб, що був у колгоспах та в колгоспників, держава впродовж 1944 масово вилучила. Вже в цей час населення фактично опинилося на межі голоду.

Для уродженця і жителя хутора П'ята Миколаївка Петрівської сільської ради Онуфріївського району Панченка Петра Хрисантовича заготівля хліба відразу після звільнення краю від німецьких загарбників обернулася трагедією. Про це свідчить слідча справа № 1132, розпочата 8 січня і закінчена у серпні 1944 року, по звинуваченню Панченка Петра Хрисантовича в приховуванні хліба. На запитання слідчого «За які дії вас арештували?» Панченко відповів так: «За те, що з доведеного мені сільською радою плану здачі державі хліба я на добровільних началах здав 160 кг, вважаючи, що лишків хліба у мене немає. Коли комісія по хлібозаготівлі вдруге прийшла до мене у двір і запропонувала продати ще хліб державі, то я, Панченко П.Х., показав їм на дві ями із закопаним в землю хлібом, якого там виявилось 37 пудів пшениці, 20-22 пуди ячменю. Більше хліба в ямах не було. Комісія полізла на горища і конфіскувала зерна різних культур приблизно до 200 пудів». На запитання «Де ви взяли 200 пудів хліба?» заарештований відповів: «На протязі двох років роботи в громадському дворі та ще трохи купив знову ж таки в громадському дворі. Іншими шляхами зерна не здобував». Військтрибунал 5-ї Повітряної армії засудив Панченка П.Х. до 8 років позбавлення волі за приховування хліба. Перебування ув'язненого в

тюрмі виявилося нетривалим. Вже влітку 1944 року Панченко помер [4]. Показові судові арешти нібито за приховування хліба відбулися в кожному районі. Мета цього – чергове залякування звільненого, але підневільного населення.

Якщо в перші тижні відновлення радянської влади зерно, м'ясо, картоплю вилучали в населення т.зв. активісти, то через місяць-другий це робили уповноважені наркомату заготівель, які майже кожному селянському господарству доводили плани здачі державі основних продуктів харчування, вовни, городини, садовини. Ці податки, якими обкладалися навіть фруктові дерева, відбирали в населення не надлишки продукції та сировини, а майже їх усі. Хто не виконував податків, у тих описували й розпродавали майно, або судили.

Всі колгоспники Кіровоградщини – престарілі, хворі, багатодітні матері, каліки та інваліди, чоловіки та жінки, їхні діти та внуки віком від 12 років, зобов'язані працювати в колгоспах. 28.04.1944 року Кіровоградський облвиконком встановив мінімальну норму виходів на роботу, що обчислювалася трудов днями. Не вироблення норми спричиняло переслідування колгоспників репресивними органами тогочасної держави – їх всіляко цькували на загальних зборах колгоспників, виключали з господарств, віддавали до суду. Розпочалися ці судилища ще в 1944 році – відразу після визволення краю від німецьких загарбників. Упродовж 1944 року суди області засудили 240 колгоспників за невиконання ними норм Указу від 15.04.1942 року.

Серед засуджених – колгоспниця з Бобринецького району Вишневська Т.В., яку покарали виправними роботами на 4 місяці за не вироблення в першому періоді мінімуму трудов днів. Бобринецький народний суд не врахував ті обставини, що спричинили це «не вироблення», а саме: впродовж 10 днів Вишневська Т.В., отримавши дозвіл правління колгоспу, їздила провідати пораненого в боях брата, а повернувшись додому, тяжко заслабла, оскільки на неї вже чекала похоронка на вбитого чоловіка, що й спричинило її хворобу впродовж трьох тижнів [5].

Щоб вижити населення змушене вдаватися до крадіжок зерна. Вони розпочалися в жнива 1944 року. Такі крадіжки трактувалися владою як найтяжчий злочин. Реакція не забарилася – відновилася дія закону від 07.08.1932 р., відомого як закон «про п'ять колосків». Судили не тільки за вкрадене зерно, а й за принесені «колгоспні» буряки, солому, пригірщ дерті тощо. Вже в II кварталі 1944 року за цим законом розстріляли двох колгоспників та кілька десятків засудили на різні терміни ув'язнення. З 01.06. по 01.10. 1944 року

засудили до позбавлення волі 80 чоловік, звинувачених у крадіжках їстівного [6]. Що свідчило про одне – сільське населення області масово голодувало. Не краща ситуація склалася й для тих, хто отримував хліб на картки: робітники промислових підприємств, вчителі, лікарі, міліція, судді тощо. Наповнюваність їхніх карток виявилася мінімальною – від 100 до 500 грам хліба на день, зрідка – особливо привілейованим – 800 грам, але викупити його на картки виявилось для багатьох справою неймовірно тяжкою: біля хлібних крамниць збиралася натовп голодних і розлючених людей, де зчинялися постійні бійки, сварки та гвалт. Купити одяг та взуття виявилось справою безперспективною – і не тільки через дорожнечу, а й через їх повну відсутність. Тож грабежі, розбій та бандитизм у щойно звільнених містах та райцентрах області – явище доволі типове.

Оскільки кровопролитна війна ще тривала і до її завершення потрібно було чекати ще понад рік (з часу звільнення області від нацистів), то з військових частин до Кіровоградщини справжнісіньким потоком полилися звістки про смерть у боях чи зникнення безвісти чийхось синів, батьків, чоловіків. Вони спричиняли депресію в численних родинах та відчай. До них додалися епідемії інфекційних хвороб, спричинених війною: тифу, туберкульозу, малярії...

Ось такими постають через призму численних документів, що нині зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, деякі складні аспекти життя 70-річної давнини.

Література та джерела:

1. Державний архів Кіровоградської обл.(далі – ДАКО) – Ф.3972. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 12,13.
2. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.47.
3. Газ. «Кіровоградська правда» 23.05.1944 р.
4. ДАКО. — Ф. П. 5907. - Оп.28. — Спр.3. — Арк.1457.
5. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.54.
6. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.6. — Арк.96.

Вадим КОЛЕЧКІН*

Відновлення органів радянської влади після визволення Кіровоградської області від німецьких окупантів у 1944 р.

Наприкінці вересня 1943 р. радянські війська розпочали визволення Кіровоградщини від німецької окупації. До кінця листопада тривали запеклі бої на дніпровських плацдармах в Онуфріївському та Новогеоргіївському районах. Перед керівництвом радянської України поставало завдання у короткий строк відновити органи влади на колишній окупованій території і розпочати відбудову господарства, а також встановити політичний контроль над територією, яка два роки жила в умовах, відмінних від радянських.

Протягом другої половини 1941 р. до тилкових районів Поволжя, Південного Казахстану, Узбекистану було евакуйовано значну кількість членів партійного активу області. У місцях евакуації члени партійного активу займали другорядні та допоміжні посади у партійному та радянському апараті. У міру визволення території Кіровоградщини саме з них формувався відновлений державний апарат. До прифронтового району чиновники діставалися самотужки, отримавши місячний оклад «підйомних», триденний продовольчий пайок та припис про відрядження. При відновленні владних структур перевага віддавалася людям, які працювали в області з довоєнного часу, і лише у випадку, коли відповідного посадовця не було, до області направляли людину з іншого регіону.

У жовтні-листопаді 1943 р. кіровоградські партійні та радянські чиновники концентрувалися головним чином у західних районах Полтавської області, чекаючи на звільнення районів Кіровоградщини. Разом з тим, чиновники тимчасово виконували доручення по Полтавській області, підсилюючи місцевий партійний та радянський актив. Головним організатором відновлення владних структур було бюро обласного комітету КП/б/У, яке займалося підбором та обліком кадрів для майбутньої роботи у районах області. До складу бюро входили перший і другий секретарі обкому, голова виконкому

---

* **Колечкін Вадим Петрович**, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

обласної ради. Перше засідання бюро Кіровоградського обкому КП/б/У відбулося 27 жовтня 1943 р. На засіданні були присутні виконуючий обов'язки першого секретаря обкому Ф.С. Горенков (перший секретар обкому КП/б/У Кіровоградської області у довоєнний час), голова виконавчого комітету Обласної ради Ігнатенко І.М., другий секретар обкому Іщенко В.П., начальник обласного відділу НКВС Лазарев, заступник начальника облвідділу НКДБ Міхальчук, редактор «Кіровоградської правди» Шагін, секретар обкому комсомолу Ковальчук. На засіданні були затверджені керівні кадри для щойно визволених Ново-Георгіївського та Онуфріївського районів, а також для Олександрійського району, який ще не був визволений.

Керівництво районів підбиралося із розрахунку по п'ять посадовців на район. До п'ятірки обов'язково входили перший секретар райкому КП/б/У, голова виконкому районної ради депутатів трудящих, районний уповноважений Народного комісаріату заготівель. Решта членів районного керівництва могла різнитися в залежності від району. Це могли бути перші секретарі районних комітетів ЛКСМУ, другі секретарі райкомів, секретарі райкомів компартії з питань пропаганди і агітації тощо. В перші місяці більшість партійних та радянських чиновників мали статус «виконуючий обов'язки» і лише згодом затверджувалися на своїх посадах спеціальним рішенням обкому.

У листопаді-грудні 1943 р. бої вже проходили безпосередньо на території Кіровоградської області. На кінець року було звільнено повністю 4 і частково 3 райони області. Станом на 25 грудня 1943 р. у розпорядження Обкому прибуло з місць евакуації 590 членів партії, у тому числі 74 партійних працівника, 118 радянських, 8 комсомольських, 390 – з господарських та інших організацій. З довоєнного складу, не рахуючи членів бюро обкому, на територію області прибуло лише 3 перші секретарі райкомів партії, 4 других секретарів райкомів КП/б/У, 5 секретарів по кадрах, 4 голови райвиконкомів. Обком нарікав також на якість кадрів, які прибули до області.

3 листопада ж 1943 р. продовжується поступове формування складу керівництва районів:

25 листопада 1943 р. районні комітети партії були сформовані вже для п'яти районів – Ново-Георгіївського, Чигиринського, Петровського, Олександрійського та Онуфріївського;

1 грудня 1943 р. був затверджений Знам'янський районний комітет КП/б/У;

13 грудня 1943 р. – Єлисаветградківський, Ново-Празький, Аджамський, Олександрівський, Кам'янський, Кіровоградський сільський, Бобринецький райкоми;

1-10 січня 1944 р. – Кіровоградський міський комітет КП/б/У;

15 лютого 1944 р. – Новгородківський, Компаніївський, Велико-Висківський, Златопільський районні комітети партії;

15 березня 1944 р. Маловисківський, Долинський, Устимівський, Хмельівський, Підвисоцький, Архангельський, Піщано-Бродський райкоми;

19 березня 1944 р. – Витязівський, Добровеличківський, Ровенський, Тишківський райкоми.

На початок квітня 1944 р. всі районні комітети КП/б/У Кіровоградської області відновили свою роботу, зосереджуючи у своїх руках головні важелі управління громадським та господарчим життям.

Паралельно відбувалося відновлення радянського апарату. Голова виконавчого комітету ради входив до складу партійного бюро області, міста або району, його кандидатура затверджувалася разом з партійними посадовцями центральним комітетом української компартії, формування ним апарату виконкому відбувалося під пильним наглядом та за безпосередньої участі обкому партії. 29 грудня 1943 р. в.о. першого секретаря обкому Горенков інформував ЦК: «На руководящую партийную и советскую работу районного масштаба нами подбираются работники из прибывающих товарищей, с которыми проведено в организованном порядке семинар и в настоящее время подготавливаем таковых на практической работе».

У інформаційному звіті від 30 грудня 1943 р. Горенков також скаржився на те, що серед радянських та партійних працівників переважають молоді кадри, що потребують додаткової уваги обкому, «політичного та ідейного їх озброєння», а також на те, що нові кадри не мають достатнього досвіду керівної партійної та радянської роботи. Тому обком намагався дуже прискіпливо контролювати діяльність районних органів партійної та радянської влади. Так, коли у середині січня 1944 р. райони провалили план продуктових заготівель для армії та управління Народного комісаріату заготівель, члени обкому взяли під свій особистий контроль довиконання заготівель, розподіливши між собою функції перевірки окремих районів. При цьому обком нагадував: «...в условиях Отечественной войны злейшими врагами Родины являются саботажники хлебозаготовок, организующие обман государства и провал выполнения планов хлебозаготовок. По отношению к этим врагам Родины Совнарком СССР и ЦК ВКП/б/ обязали применять строгие репрессии – исключать из партии, арестовывать, предавать суду и заключать в концлагерь».

Поряд з партійними та радянськими структурами в області відновлювалися органи НКВС, НКДБ, прокуратури та військові комісаріати. Так само, як і партійні чиновники, офіцери органів

державної безпеки та правоохоронці концентрувалися у прифронтовій смузі, здійснюючи тимчасове підсилення відповідних підрозділів вже визволених областей і виконуючи різноманітні спеціальні завдання по охороні тилової зони військ, виявленню осіб, що співпрацювали з німцями, займалися підривною роботою у радянському тилу. Органи НКВС мусили стримати можливі прояви бандитизму та дрібного криміналу.

Службовці військових комісаріатів виконували спеціальні доручення військових комісаріатів визволених областей, головним чином, з питань мобілізації населення призовного віку безпосередньо до лав Червоної армії, не чекаючи постановки на облік. Так, 15 грудня 1944 р. військовий комісар Кіровоградської області підполковник Баклан інформував обком про те, що за півтора місяця до лав Червоної Армії призвали 12 957 чоловік, проте карток обліку заведено не було через відсутність бланків. Прокурори областей та районів найчастіше концентрувалися далі від прифронтової смуги, чекаючи на визволення «свого» району.

Першочерговими завданнями для відновленого керівництва були: поповнення лав Червоної армії, постачання Червоної армії продуктами харчування, відновлення ідеологічного контролю над визволеними територіями. Питання постачання населення продовольством, відновлення житлового фонду і комунального господарства, навіть відновлення промислових підприємств та санітарно-протиепідемічні заходи відкладалися на початок нового – 1944-го року. Реально ж питанням відновлення житлового фонду, комунального господарства, налагодження постачання населення продовольством та організацією торгівельної та ринкової мережі, організацію мережі соціального забезпечення керівництво області почало займатися з весни 1944 р. Проте багато уваги приділялося партійним керівництвом області різноманітним ідеологічним завданням – відновленням низових партійних організацій, партійної преси, організації партійних кабінетів та лекторських груп, організації вивчення населенням доповіді Сталіна «О 26-й годовщине Октябрьской Социалистической революции». Бажання якомога швидше повернути населення до радянської реальності ставало ледве не головним завданням відновленої влади, поряд з мобілізацією населення на порятунок самого населення від розрухи та злиднів за рахунок, звичайно ж, самого населення.

Протягом 1944 р. були фактично відновлені органи виконавчої і судової влади, наблизився до довоєнного штат партійних комітетів, виконавчих комітетів Рад. Проте у структурі влади Рад не вистачало головного – самих Рад. Значна кількість депутатів Рад трудящих перебувала на фронті, хтось загинув у часи німецької окупації області.

Військовий час викликав необхідність виняткової централізації управління країною і посилення виконавчої влади та каральних органів. Навіть у 1944 р. тил з великим напруженням допомагав фронту і занадто повільно загоював рани війни. Тому питання скликання Обласної ради фактично було відкладено до початку 1945 р. Лише 19 лютого 1945 р. було скликано перше після визволення області засідання IV сесії Кіровоградської Обласної ради депутатів трудящих. Із довоєнного складу Ради (71 депутат) були запрошені 25. На засідання явилися 20, решта були відсутні з різних причин. Засідання було повністю присвячене виконанню Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. – «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, одиноким і багатодітним матерям, покращення охорони материнства і дитинства». Також на засіданні були затверджені рішення, ухвалені Виконкомом Обласної ради з часу від III до IV сесії ради.

Повністю ж структура радянських органів влади була відновлена вже у післявоєнний час, коли наприкінці 1947 р. відбулися вибори до місцевих рад. 29 грудня 1947 р. розпочала роботу перша сесія Кіровоградської Обласної Ради депутатів трудящих другого скликання. До складу Обласної Ради було обрано 71 депутата. І у першому ж виступі найстаріший депутат Ради, заслужений лікар Української РСР Олександр Миколайович Модестов констатував: «В обстановці істинно демократичних вільних виборів, за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, які балотірувалися в Обласну Раду – голосувало 99,61%. В міські ради за блок комуністів і безпартійних голосувало 98,53%, в районні Ради – 99,39%, в сільські – 99, 15%, в селищні – 99%. Всі вибрані депутати – кандидати блоку комуністів і безпартійних...».

Подібний результат засвідчив не стільки демократичність виборів, скільки те, що партійні органи взяли нарешті суспільну ситуацію в області під свій повний контроль. Таким чином, відновлення політичної структури радянської влади у Кіровоградській області було завершено.

Література та джерела:

1. Даценко В.В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни(1941-1945). Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», – 2009. – С. 214
2. ДАКО. – Ф-429. – оп.4. – справа 1.
3. ДАКО. – Ф-429. – оп.4. – спр. 2.
4. ДАКО. – Ф-429. – оп. 4. – спр. 4.
5. ДАКО. – Ф 429. – оп. 4. – спр. 12.
6. ДАКО. – Ф-429. – оп.4. – спр. 13.
7. ДАКО. – Ф-2860. – оп.1. – спр. 314.
8. ДАКО. – Ф-2860. – оп. . – спр. 673.

Лілія МАРЕНЕЦЬ *

Доля українських оstarбайтерів у матеріалах Державного архіву області

Друга світова війна залишила глибокий слід в історії людства, історичній долі України, нашої області, долях мільйонів людей. На жаль, поступово відходить із життя покоління безпосередніх свідків воєнного лихоліття. Але до нашого часу у вирі війни збереглися реліквії, що залишаються для нащадків безцінним і неспростовними свідоцтвами тих днів, відтворюють духовну сторону життя людей воєнного часу.

Важливим джерелом свідчень про долю українців, які були примусово вивезені на каторжні роботи до нацистської Німеччини, є приватні листи, особисті документи так званих оstarбайтерів, документи міськвиконкомів, райвиконкомів, сільських рад.

Дослідження цих документів розкриває людиноненависницьку, досконалу модель примусової праці, організованої за расистським принципом. Окрім того, можна встановити анкетні відомості українських хлопців і дівчат, депортованих до Німеччини, на яких роботах використовували українську молодь, умови їхнього життя та праці, розпорядок дня, харчування і т.і. Водночас особисті листи відтворюють ставлення німецького населення (не офіційної влади) до оstarбайтерів і психологічний стан авторів кореспонденцій, чого не можуть дати офіційні документи.

Примусове вивезення на роботу до Рейху 2,4 млн. українських юнаків і дівчат було одним із заходів економічної політики нацистських окупантів на Україні. За розрахунками військового трибуналу в Нюрнберзі за час другої світової війни на Німецьку Імперію працювало 12 млн. робітників і робітниць із 22-х окупованих держав.

З Розпорядження Кіровоградського гебітскомісара від 16 липня 1943 року: «27 та 28 липня 1943 р. о 7 годині ранку в Кіровограді, на

---

* **Маренець Лілія Володимирівна**, заступник директора і – головний зберігач фондів Державного архіву Кіровоградської області, Почесний краєзнавець Кіровоградщини.

Кушівці, в школі № 30, відбудеться огляд осіб, зобов'язаних до праці, народження 1926 р. Слід із собою принести свій багаж і посуд. Хто не виконає цієї остаточної пропозиції або хто втече від цього огляду, той буде притягнутий до відповідальності через поліцію й буде покараний ув'язненням, а в особливо важких випадках – карною тюрмою».

В оголошенні Олександрійського гебітскомісара про примусову відправку радянської молоді на роботу від 6 вересня 1943 року було сказано: «Ця відозва одноразова. Хто не виконає наказу, буде покараний каторжною тюрмою і в особливих випадках буде негайно покараний смертю».

За час окупації Кіровоградської області до Німеччини було насильно вивезено понад 50 тис. юнаків і дівчат нашого міста і області. Тільки по місту Кіровограду було насильно вивезено понад 10 тис. чоловік, з Новоукраїнського району – 1680, Бобринецького – 1444, Новоархангельського – 1056.

Іноземних робітників депортували для примусової роботи на німецьку військову промисловість. Навіть ті, які приїхали, повіривши обіцянкам, що вони будуть працювати за таку саму зарплату і в таких умовах, як і німецькі трудівники, через короткий час залишились тільки з примусу. Згідно з указом Головного управління держбезпеки про оstarбайтерів від 2 лютого 1942 р. робітники з Радянського Союзу були на «особливому» становищі – на рівні нації рабів, недолюдків.

Серед документів найповніші та найдостовірніші анкетні дані про українських робітників містять робочі картки та трудові книжки для іноземних робітників. У цих документах в окремих графах вміщена основна інформація про робітника: прізвище, ім'я, рік та місце народження, освіта, професія та рекомендація, на яких видах робіт його використовували, а також фотокартка та відбитки пальців. Усі записи в цих документах були зроблені виключно німецькою мовою.

Аналіз інформації у цих документах дає можливість зробити висновки, що серед депортованих до Німеччини трудівників із України переважала молодь 1923-1927 років народження. Жінок серед українських оstarбайтерів приблизно вдвічі більше, ніж чоловіків, набагато переважають жителі сільських місцевостей. У робочих картках рекомендується використовувати українських трудівників переважно у сільському господарстві.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються документи Служби безпеки України в Кіровоградській області: це 38353 фільтраційні справи, трофейні картки і картки репатріанта. Крім того, в документах міськвиконкомів, райвиконкомів, сільських рад частково збереглися справи осіб, які були вивезені до Німеччини. Щоб

віднайти необхідну інформацію, використовуються також документи сільських управ, громадських дворів, збереглися листи рідним і близьким із Німеччини від тих, кого було вивезено німцями. Листи написані на поштових картках, виготовлених друкарським способом із поштовими штемпелями та марками з портретом Гітлера. Якщо на листівках 1942 р. тексти надруковані німецькою мовою, то у 1943 р. були спеціально випущені поштові картки з текстами німецькою, українською та російською мовами. Кореспонденція оstarбайтерів проходила цензуру, на численних листах помітні сліди цензурних помарок (зафарбовано чорним окремі рядки і цілі абзаци в тексті). Робітники надсилали разом із поштовими картками власні фотографії розміром 3x4 см (пришивали їх до листівки або вкладали між двома зшитими).

Проте листування для українських оstarбайтерів не було таким доступним, як це здається на перший погляд. В одному з листів читаємо: «... Ми будемо писати тільки по дві (листівки) на місяць, бо ми самі не можемо купити. А нам дає пан» (1943 р.). Спогади колишніх оstarбайтерів підтверджують, що листуватися з рідними могла незначна кількість депортованих.

У Держархіві знаходяться, головним чином, листи від молодих людей, що не були ще одружені, не мали власних дітей (це видно із переліку родичів, яким вони передають свої вітання). Депортації на роботу до Німеччини підлягали також жінки разом зі своїми дітьми. Ось підтвердження: «До нас (у табір) багато навезли із маленькими дітками...».

Шанси на виживання оstarбайтерів залежали від того, коли і де вони працювали. Умови життя тих, хто працював у сільському господарстві чи домашньою прислугою були значно кращими, ніж на великих промислових підприємствах.

Микола Андріященко своєму батькові писав: «Ти питаєш як моє здоров'я – справи поки що кепські, бо я з кожним днем почуваю себе все гірше, тому що працювати доводиться важко та багато».

А ось листи Ганни Петренко до своїх батьків у с. Іванівці Кіровоградського району.

Лист від 2 вересня 1943 р.

«Працюю на фабриці і живу в бараці. Працюю по 10 годин. Харчі погані. Ох молю, якби ви мене побачили, то мабуть не впізнали б: худа, худа стала».

Лист від 3 вересня 1943 р.

«Мамо, живу я аби не здохнути, ніяк не дождуся коли додому».

Як видно із вихідних поштових даних листів українських робітників, очевидно, не було жодного німецького міста, жодного німецького села без каторжників чи військовополонених. Щоденно загони і групи робітників та робітниць крокували вулицями міст. Тільки у Берліні історики Лоренц Делекс і Райнхард Хельпер нарахували 666 таборів для робітників, примусово вивезених до Німеччини.

Особливий статус робітників зі східних окупованих територій зобов'язував їх носити принизливий знак «ОСТ» на верхньому одязі, дотримуватись численних заборон та обмежень свободи, за невиконання яких суворо карали.

Для більшості українських робітників життя у Німеччині було суворо обмежено територією підприємства і табору навіть у дні свят, коли декілька днів доводилось сидіти у брудних бараках за колючим дротом. У листах часто повідомляють про заборону вільного пересування, навіть у вільний від роботи час. Туга за рідною домівкою, бажання повернутися на батьківщину – у кожному листі з Німеччини:

«Ти пишеш, щоб я ходила гуляти, тут жити на світі не хочеться, а не те що гуляти». (Пересунько Євдокія).

«Як би мала крила – прилетіла б на свою матір Україну», «... дуже скучила за Україною», «...пишу Вам в три години ночі і сльози проливаю», «Як би ви знали як дорогий мені лист, отриманий з України».

А лист Кравцової Надії до своїх батьків у м. Кіровоград від 20 вересня 1943 р. можна вважати не тільки засторогою для своїх сестер, а й для всієї молоді.

«Добрий день дорогі батьки! Дорога сестра Ала. Скільки живу в Німеччині ти мені ніколи не снилась, але тільки що я бачила тебе уві сні. Зараз друга година ночі, я сіла писати тобі листа. Дорога Ала, я чула, що в Німеччину сильно беруть таких як ти, Ала. Прошу тебе, боже спаси, щоб ти їхала. Не слухай, хто тобі буде радити, слухай так як я пишу. Не треба їхати нікуди, а якщо ти нічого не вдієш, краще вмри, тому що я тут все бачу. Ала, шкода, що не можна, а то я б все написала, як тут нашим».

Вижити в невольницькій краї нашій молоді допомагала не тільки палка любов до України, рідного краю, а також її незламний дух, волелюбний характер і віра в перемогу над ворогом.

Дівчина із села Грузького Гинкул Анастасія, як свідчать документи фільтраційної справи, в свої 16 років не побоялась втекти з Кіровограда додому, щоб не потрапити до Німеччини. Переховувалась

на горищі. Але під час обшуку її все-таки знайшли і відправили до Німеччини, де працювала на хазяїна на сільгоспроботах, а жила в таборі.

Апанський Володимир, 1927 року народження з м. Бобринця, у 1942 році був вивезений до Німеччини. У 1943 році Володимир намагався втікти, але його спіймали, побили і відправили у концтабір. Працював на фабриках різних міст Німеччини.

Носенко Володимир був насильно вивезений до Німеччини. Як свідчать документи перебував у концтаборі Бухенвальд, потім у Франції, декілька разів тікав з Німеччини.

Всі ці документи яскраво віддзеркалюють події шестидесятирічної давнини. Дослідження цих документів сприяє створенню правдивої і неупередженої картини перебування української молоді у нацистській Німеччині. З одного боку, ми дізнаємося про досконалу та жорстоку систему експлуатації іноземних робітників на потребу Рейху. А з іншого, ми знаходимо в поштових картках приклади людяного ставлення до депортованих робітників із України, що не рідко за тих умов рятувало людині життя.

Правда про минуле є тим ґрунтом, на якому повинні базуватися можливості для спільного мирного та дружнього майбутнього двох народів, яких розділила війна.

Лариса ПАСІЧНИК*

**Листи Хрущову
(за матеріалами архівно-слідчих справ
Державного архіву Кіровоградської області)**

Ознайомлення з архівно-слідчими справами, що знаходяться на зберіганні у Державному архіві Кіровоградської області, викликає гаму складних почуттів. Превалює над почуттями, думками, запитання: за що? За що, за яку провину люди літні та молодь, чоловіки та жінки платили власним життям, знівеченими долями? Відомий американський історик Роберт Конквест у своїй книзі «Великий терор», яка побачила світ понад 40 років тому, теж звертає увагу на незрозуміле, наповнене відчаєм «чому?»: «У самовидавній тюремній і табірній літературі пишуть, що слово «чому» часто можна було побачити на стінах і стелях камер. Його вирізали на стінах вагонзаків, на нарах у пересильних таборах. (...) Звісно, можна дати найпростішу відповідь на запитання «чому?»: щоб знищити або дезорганізувати всі можливі джерела опору на шляху Сталіна до абсолютної влади».

Оприлюднені статистичні дані свідчать про те, що майже 30 % українців бояться бути засудженими за не скоєний злочин. Справа соціологів аналізувати страхи та фобії сучасників. Не підлягає сумніву, що на довіру українців до представників Феміди вплинув стан сучасного судочинства, але недругорядне значення має генетична пам'ять народу, адже 77 років, які віддаляють нас від початку «Великого терору», не змінили особливого сприйняття слів: Луб'янка, Биківня, ГУЛАГ, судова трійка.

Звернемо увагу на архівні документи. Ось дві справи репресованих осіб, датовані 1939 і 1946 роками. Засуджені – уродженці Компаніївського і Петрівського районів Кіровоградської області – різного соціального стану, віку. Спільною в обох справах з інтервалом у 7 років є стаття обвинувачення – 54-10 ч. І (антирадянська діяльність) кримінального кодексу УРСР. Як у

---

* **Пасічник Лариса Миколаївна**, заступник начальника відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

першому, так і в другому випадку проявом антирадянської діяльності став лист Хрущову, написаний засудженими.

13 травня 1939 року було заарештовано Басистого Миколу Миколайовича, 1921 року народження, студента 3-го курсу Бобринецької сільгоспшколи, члена ЛКСМУ, Ворошилівського стрільця. Як свідчать документи архівно-слідчої справи, у квітні того ж року за ініціативи юнака було написано і відправлено на адресу Першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Сергійовича Хрущова листа контрреволюційно-провокаційного змісту. Сам злочасний лист, який перекроїв життя декількох людей, відсутній у матеріалах справи. Чому декількох? Під листом, складеним Басистим, стояли підписи ще 5 студентів, які проживали з хлопцем у одній кімнаті гуртожитку: Бращенко Івана, Грищука Єрофія, Кірічка Василя, Когута Василя та Бондаренка Василя. Всі вони мали непогані успіхи у навчанні, готувалися до практики у колгоспі та намагалися отримати відповіді на тему, що їх хвилювала, пов'язану з рівнем життя в країні. Звертаючись до викладачів під час проведення лекцій, юнаки свої запитання співвідносили з пройденим матеріалом, але відповідей не отримували. Директор, парторг, викладачі школи уникали непростих тем, радили не озвучувати домисли. «Разговор оборван с неразрешенным вопросом», – так пригадував свій діалог з викладачем один із засуджених. Можливо, молодь не встигла набути обережності, що укорінилася в поведінці старших. Країна задихалася в істеричній атмосфері викриття ворогів народу, перевиконуючи «ліміти» у пошуках нових жертв.

Як прояв неблагонадійності молодих людей був охарактеризований їхній одноденний пропуск занять. Мовою енкаведистів цей вчинок названо «італійською волинкою». Архівні документи роз'яснюють: студенти, потерпаючи від холоду, неодноразово зверталися до керівництва школи з проханням поліпшити побутові умови в гуртожитку. Обіцянки старших товаришів не втілилися в дії, тому юнаки вирішили в такий спосіб продемонструвати свій протест. І звернення до Хрущова, і пропущені заняття – це все продумані дії контрреволюціонерів. З'явилася нагода викрити цілу організацію ворожих елементів.

Лист бобринецьких студентів містив 4 запитання: чому держава платить колгоспу 12 карбованців за центнер зерна, а кілограмова хлібина в магазині коштує 1 карбованець 50 копійок;

чому держава експортує товари, вкрай необхідні на внутрішньому ринку; чому закупка зерна у колгоспників здійснюється під силовим тиском; чому на промислові товари за останній час значно зросли ціни? Відповіді з Києва автори листа не діждалися і стали в'язнями кіровоградської тюрми.

У численних поясненнях, даних Басистим під час слідства, він стверджував, що ніякої контрреволюційної організації, членами якої, мовляв, були його товариші, не існувало; ворожнечі до радянської влади вони не мали, була лише недовіра. Із протоколів допитів видно, як слідчі отримували «правдиві» зізнання. Заарештованих викликали щоденно, збільшуючи час допиту. Зрозуміти методи енкаведистів допомагає той факт, що 20 травня 1939 року Басистого двічі викликали до слідчого: вперше зустріч тривала з 12-ї години 15 хвилин до 16-ї години 25 хвилин, вдруге – з 22 -ї години до 1-ї години 45 хвилин уже наступного дня. Допит Бондаренка продовжувався з 20-ї години 30 хвилин 10 червня до 1-ї години 5 хвилин 11 червня. Впадає в очі, що попередній допит Басистого відбувся 20 травня, а наступний – 16 липня і у протоколі підкреслено зізнання Миколи: «Полностью признаю себя виновным; организована группа лиц, антисоветски настроенных». Як прожила 18-річна людина відрізок часу з травня по липень і чому визнала свою вину – нині добре відомо.

Кіровоградським обласним судом 12 серпня 1939 року Басистого та Бондаренка засуджено до 5-річного ув'язнення «у далеких таборах» (мовою оригіналу) та позбавлено громадянських прав на 3 роки, Грищука та Когута – до 3-річного ув'язнення і 2-річного позбавлення громадянських прав, Бращенко та Кірічка виправдано. Наступного дня, після винесення вироку засудженими було подано до судової колегії Верховного Суду УРСР касаційну скаргу. 11 січня 1940 року вища інстанція винесла ухвалу про відміну вироку Кіровоградського обласного суду та звільнення засуджених з-під варті. «Легковажне» бажання звернутися до першої особи в республіці визначено як «підбивна», «контрреволюційна», «антирадянська» діяльність та покарано 8-місячним тюремним ув'язненням.

Звернення до «мудрого царя» вплинуло і на долю Трудового Володимира Фокича, 1900 року народження, уродженця і жителя Петрівського району, колгоспного бухгалтера, інваліда. У серпні 1946 року він написав листа Голові Ради Міністрів УРСР Хрущову.

Написане Трудовим названо у матеріалах справи наклепом на радянську владу та на керівників уряду і партії. Об'ємний лист зберігся, і наявність штампів «Секретаріат Голови Ради Міністрів УРСР» вказує на те, що з ним ознайомилися у Києві. Цей важливий речовий доказ не створює враження, що Володимир Фокич – людина наївна та нетямуща: він цитує Шевченка, Леніна, підтверджує свої думки викладенням цифрових даних, проявляє обізнаність у міжнародній політиці, аналізує явища радянської дійсності. Що спонукало колгоспного бухгалтера звернутися до «самого мудрого керівника і державного діяча»? За словами автора, злиденне життя земляків. Своє бачення ситуації, що склалася, він подає в історичному розвитку. Революцію, як написано в листі, трударі зустріли радо. Життя від 1922 року до дня колективізації Трудовий порівнює з «казкою, золотим віком». «Ходили ми чисто і їли ситно. Тільки самий ледачий не мав того, що треба, але і він краще жив, ніж ми в сучасний момент. Ми не знали НКВД-НКГБ і різних лякаючих організацій. Ми знали, що треба чесно працювати і не калічити землю. Настали чорні дні проклятої колективізації. Нас, селян, мов рабів, погнали до колгоспів. Нами заповнили тюрми й сибірські ліси», – занадто відверто висловлюється дописувач. За роки колективізації рідне Трудовому село Ганнівка перетворилося на пустку, люди – «чорніше чорної землі». «Працюють в колгоспі – 11, 70 – працездатних – керують, – змальовує сучасне життя автор – Селом, що налічує не більше 1000 дворів, до тисячі керують: сільрада, 5 правлінь колгоспів, парторги, комсорги, уповноважені РВК, НКВД, НКГБ і інші. Всього керуючого апарату замість 4 (як до колективізації) маємо 173». Трудовий впевнений, що ситуація, коли колгоспнику видають 200 грамів хліба на трудовень, не може бути прийнятною у «квітучій Україні, де заможні колгоспи», як про це славословлять газети.

У 1945 році з поверненням ганничан-фронтовиків додому стало відомо про рівень життя європейців. Це теж породжувало небезпечні запитання: «Невже покійний Масарік і сучасний Бенеш (президенти Чехословаччини – Л.П.) краще розуміють життя людей, ніж наш Сталін?» Трудовий пише, що селяни протестують проти злиденного життя і мають надію на проведення необхідних реформ. До того ж, автор просить Хрущова поговорити зі Сталіним, щоб вождь замислився над проблемами, які ускладнюють життя в СРСР.

Не можна сказати, що дописувач не розумів наслідків свого фатального листа, про це свідчать слова, якими він завершує звернення: «Якби це було так вільно, ми хотіли б знати Вашу думку, але у нас не вільно. Боїмося попасти до Сибіру, або й далі. Звичайно, для НКГБ ми прибавимо роботи. Але не думайте, що писали вороги».

14 вересня 1946 року Трудового Володимира Фокича було заарештовано. Під час проведення слідства він розповів, що якось звернувся до «секретаря райнаркому» з проханням пояснити, чому він, працюючи чесно, не може утримувати своїх 5 дітей, бідує? У відповідь почув від посадовця недвозначне: «Що ти за бухгалтер, якщо не можеш влаштувати своє життя?». Трудовий не став злодієм, вирок отримав за антирадянську діяльність. 27 листопада 1946 року Військовий Трибунал УМВС Кіровоградської області виніс ухвалу за справою Володимира Фокича: його позбавлено волі на 5 років та громадянських прав на 3 роки. Майно сім'ї засудженого, яка гостро відчувала матеріальну скруту, було конфісковано. 31 березня 1965 року Верховний Суд УРСР справу Трудового закрити за відсутністю складу злочину.

Долі згаданих людей, які намагалися донести до влади «правду знизу», – свідчення боротьби тоталітаризму з свободою слова. Тисячі репресованих не дожили до ХХ з'їзду партії, коли Хрущов виступив з доповіддю, в якій засуджено культ особи Сталіна. Люди, до яких політичних партій вони б не належали, мріють жити без страху, вільно висловлювати свої думки та мати відповіді на важливі запитання.

Література та джерела:

1. ДАКО. – інв.№ 5847. – Конквест Р. Великий терор. – Луцьк: Терен. – 2009. – 564 с.
2. ДАКО. – Ф.П-5907. – оп.2р. – спр.999.
3. ДАКО. – Ф.П-5907. – оп.2р. – спр.7940.

Тетяна ГОНЧАРОВА*

Перше демократичне скликання Кіровоградської обласної ради на зламі епох

Після проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 року та невдалої спроби державного перевороту перемога демократичних сил переконливо довела необоротність прогресивних процесів у суспільстві. 27 вересня 1991 року було скликано народних депутатів на сьому сесію Кіровоградської обласної ради – першу сесію демократичного скликання.

Час, який розділяв шосту і сьому сесії обласної ради народних депутатів відзначався бурхливими, революційними подіями. Народні депутати обласної ради усвідомлювали, що проголошення незалежності змінило звичний перебіг політичного процесу, позицію керівництва республіки. У своїй діяльності депутатам обласної ради потрібно було враховувати нові реалії українського життя. Жодного разу до цього депутати обласної ради не потрапляли у таку складну ситуацію. Вони розуміли, що як ніколи повинні бути виваженими у своїх діях.

На сьому сесію обласної ради народних депутатів двадцять першого скликання прибуло 101 особа із 120 осіб. Окрім депутатів обласної ради, на сесію було запрошено народних депутатів України, СРСР, керівників відділів, управлінь, комітетів облвиконкому, обласних організацій і установ, голів районних та міських рад, перших заступників голів райвиконкомів і міськвиконкомів, які не були депутатами обласної ради. У роботі сесії також взяв участь завідувач відділом радянського будівництва Секретаріату Верховної Ради України Волонець В.І.

Сесію вів голова обласної ради, депутат Желіба В.І., секретарем відповідно до ст. 40 Закону УРСР «Про місцеві ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування» було обрано секретаря сьомої сесії від Бобринецького міського виборчого округу № 1 Ліщук О.В.

---

* Гончарова Тетяна Вікторівна, начальник відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

Сьома сесія обласної ради народних депутатів двадцять першого скликання транслювалась на площу. Також, її планувалось транслювати на всю область, але через відсутність технічних можливостей охопити трансляцією всі регіони області не вдалося.

До порядку денного сьомої сесії обласної ради було внесено на розгляд депутатів наступні питання: «Про наслідки роботи тимчасової комісії обласної ради народних депутатів для перевірки діяльності посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року», «Про завдання рад народних депутатів області щодо розвитку народної освіти», «Про хід виконання в області постанови Президії Верховної Ради УРСР від 16 серпня 1991 року «Про хід продажу державі зерна з урожаю 1991 року» та «Про створення в області фондів сільськогосподарської і промислової продукції для бартерного обміну», «Про комітет у справах молоді облвиконкому», «Про комітет по соціальному розвитку села облвиконкому», «Про управління по земельних ресурсах і земельній реформі облвиконкому», «Про створення управління сільського господарства і переробної промисловості облвиконкому», «Про створення відділу міжрегіональних відносин і координації розвитку торгівлі облвиконкому», «Про начальника управління побутового обслуговування облвиконкому», «Про створення комісії обласної ради народних депутатів у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС», «Про створення комісії обласної ради народних депутатів з питань поновлення прав реабілітованих», «Про внесення змін в адміністративно-територіальний устрій окремих районів області», «Про затвердження рішень облвиконкому», «Про дострокове звільнення голови Вільшанського районного та народного судді Олександрійського міського народних судів», «Про внесення змін до складу спостережної комісії при облвиконкомі» та різне.

Питання були розглянуті та внесені на розгляд депутатів постійними комісіями обласної ради і облвиконкомом.

Попри важливість всіх питань, ключовим було перше. Саме з нього розпочалася фактична перебудова політичного та адміністративного життя Кіровоградщини. Саме це питання розкриває відношення депутатів обласної ради до подій 19-21 серпня 1991 року, та напружені обставини, в яких на той час працювала обласна рада.

Після оголошення запропонованого порядку денного сьомої сесії виступив депутат Целих Ю.Г. (Новопразький виборчий округ № 59), який вніс заперечення щодо створення тимчасової комісії для перевірки діяльності посадових осіб органів влади, управлінь,

громадських об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року, вважаючи її незаконною, бо вона не обиралась, а була призначена. Зі слів депутата *«у Положенні про комісії чітко визначено Президією Верховної Ради України, що вони створюються відповідною Радою. Тому, дана комісія, яка створена шляхом опитування депутатів недійсна і потрібно створити нову комісію, яка б займалась розглядом даної справи»*.

Але, незважаючи на заперечення промовця, склад тимчасової комісії у кількості 20 осіб був підтриманий депутатами обласної ради, які зазначили, що якщо вона буде задовольняти вимоги всіх депутатів, то і її повноваження будуть ними підтверджені.

З інформацією про результати роботи тимчасової комісії обласної ради народних депутатів для перевірки діяльності посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року виступив голова комісії, депутат обласної ради Ткач А.А. У своїй доповіді він зазначив, що дану перевірку, яка тривала з 10 по 26 вересня 1991 року, було здійснено відповідно до Постанови Президії Верховної Ради України і Положення про тимчасову комісію від 29 серпня 1991 року.

Під час діяльності комісії, нею було розроблено і направлено методичні рекомендації тимчасовим міським та районним комісіям для типової перевірки з зазначеними основними питаннями, на які потрібно звернути увагу при проведенні аналогічних перевірок та відмічено належну роботу Кіровоградської, Олександрійської та Світловодської міських рад народних депутатів.

Відповідно до плану роботи комісії були перевірені господарчі організації, органи влади, фінансові органи та громадські об'єднання й організації. Перевірка проводилась по вилученим комісією документам, довідкам, копіям документів, матеріалам, наданими міськими та районними тимчасовими комісіями. Із виступу депутата Ткача А.А. можна зрозуміти, яким чином проводилась перевірка: *«...поведение должностных лиц и издаваемые ими руководящие документы в период 19-21 августа 1991 года сравнивались с действующими на территории Украины законами на день путча»*.

У результаті комісія виробила висновки, які було виголошені на сьомій сесії обласної ради: обласна організація комуністичної партії України працювала на території Кіровоградської області з порушенням законів про громадські організації та місцеве самоврядування; в період путчу допомагала ДКНС та вела таємне листування зі своїми структурними підрозділами, перевищуючи свої повноваження. Обласна рада та облвиконком, на думку комісії, у

період путчу були ізольованими від подій 19-21 серпня 1991 року. Господарчі організації по-різному ставились до ДКНС, у результаті чого видавались накази, розпорядження, що відповідали дорученням керівних організацій, тому комісія не побачила в їх діяльності прямої підтримки ДКНС.

Комісія запропонувала народним депутатам підтримати прийнятий Президією Верховної Ради України Указ від 30 серпня 1991 року «Про заборону комуністичної партії України», виразити свою недовіру тим депутатам, які порушували закони, підняти питання про їх відзив; надіслати в міські, районні ради народних депутатів матеріали комісії з пропозицією розглянути на сесіях рад поведінку керівників господарств в період путчу та дати оцінку їх діяльності, підпорядкувати облтелерадіокомітет обласній раді народних депутатів, а також зняти всі лозунги, назви територій, вулиць, установ та організацій, які не відповідають потребам сьогодення. Члени комісії наполягали довести до відома Генерального прокурора України про те, що прокуратура Кіровоградської області не здійснювала належним чином нагляд за виконанням законів «Про громадські організації» та «Про місцеві ради народних депутатів».

Після виступу голови тимчасової комісії депутата Ткача А.А. слово було надано його заступнику, депутату від Петрівського виборчого округу №67 Ганжі В.І., який став на захист депутатів-комуністів, саме тих, кому комісія виразила недовіру. Прагнення забезпечити неупереджений розгляд такого важливого питання, дотриматися елементарних вимог моральності та людської порядності простежувалося практично у всіх виступах депутатів облради. У протоколі сьомої сесії обласної ради зберігся характерний вислів із виступу депутата від Олександрійського виборчого округу № 85 Негіна Ю.Г.: *«...найперший урок, який люди повинні винести з цих подій – це урок моральності»*.

Перед депутатами обласної ради виступив з промовою Генеральний прокурор України, народний депутат України від Кіровоградського міського виборчого округу № 110 Шишкін В.І., який відкрив правдиві сторінки «книги» про події, що відбулися в Москві, та зробив власні висновки: путч провалився в результаті укріплення певних структур республіканського порядку, а питання стосовно незалежності України залежить від конкретних дій певних державних структур, які діятимуть на демократичній основі, що допоможе уникнути подібних дій в країні та запропонував депутатам обласної ради підтримати проведення референдуму в Україні .

На той час в країні після «антиконституційного перевороту», як відзначив народний депутат України Мармазов Є.В., було розгорнуто наступ на політичні права громадян. Мармазов Є.В. – активний діяч комуністичної партії і один із тих, хто так і не став під синьо-жовті прапори. З його слів про факти 19-21 серпня 1991 року: *«19 число. Официальная информация только одна по всем каналам, даже по правоохранительным органам, хозяйственным и т. д. ГКЧП, что подозрение могло вызвать? Что совершен переворот? Ведь возглавили люди, облеченные властью, за которых сражался Президент. Да ведь давайте вспомним, когда у нас меняется руководитель государства, у нас всегда в стране объявляется повышенная готовность армии, и правоохранительных органов, и дежурства. Вспомните смерть Брежнева, Андропова... И я вам добавлю, я отдыхал, к стати это комиссия еще не знает, в нескольких километрах от дачи Президента. И тогда, 19 числа, в санатории была отключена полностью телефонизация. Вечером я проезжал вдоль территории этой дачи в аэропорт. Я вам скажу, я не увидел никаких отрядов военизированных формирований, дорога была свободна до самого Симферополя... Президент незаконно отстранен от власти и за это должны отвечать конкретные люди».*

Мармазов Є.В. звернувся до депутатів обласної ради, пропонуючи об'єктивно підійти до обговорення оголошених висновків тимчасової комісії щодо обвинувачень посадовців, та запропонував прийняти постанову сесії обласної ради про невідповідність актів Президії Верховної Ради України стосовно призупинення заборони комуністичної партії України та звернутися до Верховної Ради України з проханням відмінити їх як антидемократичні.

Ніхто з депутатів і членів комісії не підтримав голову комісії Ганжу, який у своєму виступі стверджував, що ті, хто не виступив проти перевороту, фактично підтримують його. Депутати, які брали слово, закликали всіх утриматись від необільшовизму, хоча самі дотримувались цього закликів не завжди. У комісії працювали люди різних політичних переконань і всі вони діяли в рамках законодавчої бази та здійснювали перевірку діяльності посадових осіб, а не особистостей. Читаючи протокол тривалих дебатів між членами комісії, які висловлювали свої думки і на підтримку, і проти головної тези доповіді, можна зробити висновок, що у ті «гарячі дні» область не підтримала ДКНС, хоч як не шукали факти підтримки у більшості підприємств, організацій, посадових осіб та керівників.

Отже, можна стверджувати, що у період державного перевороту 19-21 серпня 1991 року більшість посадових осіб органів

влади, громадських об'єднань й організацій області не допустили дій по підтримці ДКНС, його постанов та розпоряджень. Також в області не було зафіксовано ні комітетів, ні груп його підтримки, не проводились мітинги, збори, інші масові заходи.

З іншого боку, обласна рада відзначила, що в результаті державного перевороту «не всі посадові особи органів влади, громадських об'єднань та організацій виявили чітку громадянську позицію і політичну зрілість».

Як приклад нагадувалося, що за підписом секретаріату колишнього обкому КПУ, членами якого були депутати обласної ради: Целих Ю.Г., Мяснянкін В.І., Щербина В.М., народний депутат України Мармазов Є.В., Волок М.М., було надіслано 20 серпня 1991 року лист першим секретарям міськкомів і райкомів партії на підтримку ДКНС. Начальник УВС в області Кравченко Ю.Ф. 21 серпня 1991 року направив міським і районним відділам внутрішніх справ вимогу: керуватися законом СРСР про правовий режим надзвичайного стану, що суперечило заяві Президії Верховної Ради України від 20 серпня 1991 року, згідно з якою постанови ДКНС розцінювались як такі, що на території України не мають юридичної сили. Одночасно керівники облуправліннями банків Царенко Л.Ю. та Шаповалов І.С. зобов'язали підвідомчі служби не виконувати Закон України «Про банки і банківську діяльність» як нечинний.

Рішення обласної ради було прийнято: засудити дії ряду депутатів обласної ради, матеріали тимчасової комісії обласної ради надіслати до прокуратури України та тимчасової комісії Президії Верховної Ради України; рекомендувати міським та районним радам народних депутатів розглянути на своїх засіданнях наслідки роботи тимчасових комісій районних та міських рад для перевірки діяльності посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року; порушити клопотання перед Кабінетом Міністрів України про виділення коштів Кіровоградському облвиконкому з рахунку колишнього ЦК КПУ на продовження видавництва газети «Кіровоградська правда».

Дане рішення обласної ради від 04 жовтня 1991 року № 106 було опубліковане в регіональній газеті «Народне слово». Перебіг засідання транслювали через радіомережу на площу, де зібралися сотні людей, які чекали позитивних результатів, що змінять їх життя на краще і внесуть в політику ясність і прозорість.

Проголошення України, як незалежної держави, увінчало всю попередню історію українського народу. Незалежність України не

була одномоментним актом, Україна поетапно наближалась до встановлення незалежності. У 1991 сподівання на вільне майбутнє переможно справдилися. Але одночасно перед керівництвом країни поставало завдання перебудови державного апарату, ліквідації залишків тоталітарного режиму, формування нових, демократичних, норм політичного життя. Перші кроки обласної ради на цьому шляху були нелегкими, іноді болючими, але необхідними.

Література та джерела:

1. Литвин В. Проголошення незалежності України/ Декларація про державний суверенітет України. Путч 19-21 серпня 1991 року. Акт проголошення незалежності України / Історія України . – 2001. – С. 2-6.
2. Кульчицький С. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Український історичний журнал. – К.: “Наукова думка”. – 2001. – № 2. – С. 3-22.
3. ДАКО. – Ф.Р-2860. – оп.9. – спр.53. – С. 1-60.

Олена МОЛІНА*

Знам'янка – Чорноліська перлина

На відстані 40 км від Кіровограда на вододілі басейнів річок Інгулу, Інгульця та Тясміну, на узліссі Чорного лісу, зручно розташувалося найменше місто серед міст обласного значення – Знам'янка. Місто має свою неповторну історію з часів створення поселення до наших днів.

У 1872 році у зв'язку з будівництвом залізничної дороги Харків – Миколаїв поблизу села Знам'янка побудована залізнична станція з однойменною назвою. Разом зі службово-технічними спорудами почалось будівництво житлового поселення працівників залізниці. У 1894 році в поселенні мешкало 2500 осіб.

Поселення стрімко розвивається, розростається інфраструктура, будується житло. Станція поступово перетворюється у селище міського типу, а пізніше – у районний центр. Ще у 1924 році Знам'янським райвиконкомом подавалось клопотання та пояснювальна записка «Про переведення селища Знам'янка в розряд міста».

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 листопада 1938 року селище Знам'янка-I було віднесене до категорії міста Миколаївської області.

У січні 1939 року зі створенням Кіровоградської області місто передано у підпорядкування новій області та переведено у статус міста обласного підпорядкування.

З часів заснування до нашого часу Знам'янка цілком справедливо вважається південними залізничними воротами України. Місто – великий залізничний вузол на дніпровському правобережжі – є перехрестям залізничних магістралей, що простяглися з півночі на південь (Київ – Миколаїв), з півночі на південний схід (Київ – Дніпропетровськ), зі сходу на захід (Кременчук – Кіровоград). Майже 60 відсотків населення міста працює на підприємствах залізничного транспорту. Це, насамперед, Дирекція залізничних перевезень, локомотивне та вагонне депо, станція Знам'янка, колійна машинна станція та ще декілька підприємств, які обслуговують залізницю. У

---

* **Моліна Олена Анатоліївна**, начальник архівного відділу Знам'янської міської ради.

місті два професійно-технічних училища, в одному з них студенти набувають залізничні професії.

Через місто проходять автошляхи Донець-Київ та Кишинів-Волгоград. З автостанції відправляються автобуси та таксі до обласного центру, сіл району, транзитні маршрути до всіх куточків України.

Неповторність міста доповнює Знам'янська бальнеологічна лікарня, яка збудована на джерелах мінеральних вод, що відносяться до гідро-карбонатно-натрієво-магнієво-кальцієвих зі значним вмістом сульфатів з наявністю радону та заліза. На території лікарні створений унікальний парк з рослинами з усіх куточків України, великою колекцією бузку, а також зимовий сад.

Гордістю міста є міський краєзнавчий музей, до складу якого входить Кобзарєва світлиця Тараса Шевченка. Заснували світлицю та багато років очолювали, збирали експонати, провадили науково-пошукову діяльність нащадки Великого Кобзаря Катерина Максимівна та Антонина Вереміївна Красицькі. Згодом цю справу продовжив Почесний громадянин міста, відомий краєзнавець В'ячеслав Євгенович Шкода.

Творчим обличчям та душею міста є народний самодіяльний ансамбль пісні і танцю «Барвінок», організатором і художнім керівником якого є заслужений працівник культури Євдокія Павлівна Мельниченко. Колектив, відомий у різних куточках нашої країни, є дійсним членом Всеукраїнського науково-культурного фонду ім. Т.Г. Шевченка та лауреатом багатьох оглядів народної творчості.

У місті працюють шість загальноосвітніх шкіл, школа-інтернат, сім дошкільних навчальних закладів. У позаурочний час діти можуть відвідувати дитячу музичну школу ім. М.В. Лисенка, дитячо-юнацьку спортивну школу, центр дитячої та юнацької творчості.

Має місто свій герб та прапор зі зображенням емблеми залізниці - стилізованого пташиного крила над колесом, та дубової гілки – символу мужності, витривалості, твердості намірів.

Знаком пам'яті та пошани загиблим воїнам Великої Вітчизняної війни є «Обеліск загиблим воїнам» на центральній площі міста, та меморіал-цвинтар на узліссі Чорного лісу. На в'їзді в місто встановлений пам'ятний знак «Танк Т-34». Шанують та пам'ятають знам'янчани своїх Героїв та тих, що загинули під час звільнення міста від фашистських загарбників у 1943 році. Іменами Героїв Радянського Союзу названі площі та вулиці міста. Центральна площа носить ім'я М. Лінніка, у місті є вулиці імені О. Осадчого та П.Філоненка.

Багата земля Знам'янська талантами. Тут народились, навчалися та розпочинали свій трудовий та творчий шлях художники Б. Єгоров, Л. Писаренко, заслужені діячі мистецтв України та Росії Н. Білецька, В. Зубицький, Є. Кибкало, Л. Литовка, драматург В. Товстоніс, доктора технічних наук, спеціалісти світового рівня Г. Домбровський, Л. Мирошниченко, А. Моргаєвський, М. Озеряний, А. Точинський, В. Циганков, доктор медичних наук Р. Дякова.

Шумить Чорний ліс зеленим, Знам'янка живе своїм життям і ця ниточка долі цілого міста нерозривно пов'язана з долею та життям Кіровоградської області та всієї України.

Павло БРОВЧЕНКО*
Наталя ТЕЛЯТНИК**

«Духом народу висока, Вись моя...»

Як відомо, основу формування майбутньої Кіровоградщини поклав Указ від 11 січня 1752 року про будівництво на березі річки Інгул фортеці Святої Єлисавети. Відразу ж навколо неї почали виникати поселення. А в 1784 році фортецю було перейменовано в повітове містечко Єлисаветград.

У різні часи Єлисаветград (Зінов'євськ, Кірово і, врешті-решт, Кіровоград) і землі навколо нього входили то до Київської губернії, то до Миколаївської, то до Херсонської. До 1939 року ми належали до Одеської області.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 10 січня 1939 року створено Кіровоградську область. Так Мала Виска стала «столицею» одного із тридцяти районів новоствореної області. Правда, протягом років на землях теперішнього району були Злинський, Великовисківський і Хмельівський район. Тепер Злинка, Велика Виска, Хмельове – центри сільських рад Маловисківщини.

Споконвіку люди знаходили собі пристанище біля води – цілющого нектару життя. Так народилося і наше містечко Виска на березі степової річечки Мала Вись (в перекладі із старослав'янської мови «вись» – вода).

Історичні джерела подають різні версії заселення нашого краю.

Наведемо, на нашу думку, найдостовірніші.

Із будівництвом фортеці Святої Єлисавети та розбудови Єлисаветграду стали активно заселятися родючі українські степи. Цариця Катерина II щедро роздавала їх своїм можновладцям. Наприклад, землі території Хмельівської сільської ради отримав «в дарунок» сумнозвісний генерал П. Текелій – гнобитель Запорозької Січі.

Маловисківські землі швидко заселялися людьми з південних країв. Тож, до корінного населення (українців) активно долучалися хорвати, серби, волохи (молдовани). Із північних земель імперії

---

* Бровченко Павло Якович, заслужений працівник культури України.

**Телятник Наталя Василівна, начальник архівного відділу Маловисківської районної державної адміністрації.

переселяли «неугодних» росіян-старообрядців. Так, на березі Малої Висі і виникло у 1752 році невеличке поселення. Старі люди згадують (за переказами), що воно звалось Хутір Некодима (мабуть за ім'ям першого поселенця). З нього і ведеться відлік заснування Малої Виски.

1768 рік – рік народження першої офіційної назви містечка на березі річки Малої Висі – Кудашеве. Катерина II «подарувала» наші землі княгині Кудашевій. Згодом на мальовничому березі річки виріс маєток. Це був одноповерховий архітектурний ансамбль. Тільки тоді, коли землі Кудашевої разом з маєтком перейшли до рук дворянина Улашина, було надбудовано другий поверх. Ця будівля збереглася до цього часу і є єдиним історичним надбанням Малої Виски. Правда, є ще приміщення двокласної земської школи і земської лікарні. До речі, ім'я нашому місту дав той же Улашин.

Чим же славиться наш степовий край?

Істину знаходимо у словах винесених у заголовок цієї публікації «Духом народу висока, Вись, моя матінка, Вись» – так сказав наш земляк, відомий український поет Володимир Бровченко. У нього є ціла поетична збірка з назвою «Мала Виска», в якій з любов'ю оспівано Маловисківщину і її трударів-степовиків.

Готуючись до роковин Кіровоградщини, зринають у пам'яті славні віхи життя району. Наш край був відомим в Україні в першу чергу, цукровим заводом. На жаль, тепер це в минулому, бо навіть більш як вікове підприємство цукрозаводчика Терещенка стоїть у руїнах. Але ми пам'ятаємо, що на цьому заводі у 20 роках минулого століття працював Юрій Кондратюк (Шаргей) – основоположник ракетно-космічної техніки. Тут він ночами при каганці у бабусиній хаті Одарки Дорогань писав книгу «Завоювання міжпланетних просторів». За його розрахунками спритні американці здійснили перший у світі політ людини на Місяць. «Мала Виска зовсім не мала, якщо вона колись з такою щедрістю прихистила Юрія Кондратюка» – так сказав про нас класик української літератури Олесь Гончар.

Із цукрозаводом пов'язані юначі роки майбутнього льотчика-випробовувача, автора більше сорока світових авіарекордів Героя Радянського Союзу І.Сухомлина. На березі річки Вись стоїть осиротіла хатина, де народився славний земляк – чекає, коли невдячні земляки її облагородять та хоч пам'ятну дошку почеплять...

На родючих землях Маловисківщини на початку тридцятих років, як і по всій Україні, народжувалися СОЗи, ТСОЗи, колективні господарства (колгоспи). Тільки у Малій Висці їх було аж чотири («Червона поляна», імені Молотова, імені Ворошилова, імені Сталіна). Уже в перші роки колективізації на першому Всесоюзному з'їзді колгоспників в Москві була ціла делегація від маловищан.

Мирній праці району перешкодила фашистська окупація (1941-1944 роки). Це окрема сторінка життя наших земляків і на території району, і на фронтових дорогах. З окупантами боролися підпільні групи і в Малій Висці, і в селах району. Фашисти жорстоко карали народних месників. Першими жертвами стали І. Старунський і В. Шаповалов. Звірячу розправу було вчинено над жителями міста єврейської національності. Їх живцем було вкинуто у криницю в Люцому лісі на околиці міста. Тепер там стоїть пам'ятний знак – обеліск безневинно убієним.

У літопис перемоги над фашизмом закарбував славні імена наших земляків: повних кавалерів Ордена Слави Д. Горбенка, І. Катани, героя – орденоносця (три ордени Червоного Прапора, два ордени Великої Вітчизняної війни, ордени Червоної Зірки і Олександра Невського) льотчика М.Кавуна, Героїв Радянського Союзу С. Науменка, О.Орлова, Є. Жердія, П. Велігіна, П. Кочерги. Їхніми іменами названо вулиці в місті й селах району. За звільнення Маловисківщини удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу рядовий І. Зибін і лейтенант В. Акімов.

У перші повоєнні роки Маловисківщина народила тринадцять трудівників-великовищан Героїв Соціалістичної праці. На всю Україну гриміла слава про благодатні степи серед Докучаєвських лісосмуг і про господаря цих степів – голову колгоспу «Перемога» (с. Оникієве) Героя Соціалістичної праці О. Махинька.

У колгоспі «Батьківщина» міста Мала Виска працювала послідовниця Паші Ангеліної механізатор Євгенія Сидоренко.

Маловисківський цукрокомбінат пишався своїми Героями Соціалістичної праці І. Бірзулом, О. Табунець.

Окремо слід сказати про родину Табунців. Чоловік Олени Табунець загинув як герой у Аджимушкайських катакомбах: слідопити знайшли там партквиток Захарія Табунця. Сини Олени та Захарія – Володимир та Борис – були знаменитими хліборобами-орденоносцями.

У селі Хмельовому колгоспне господарство тривалий час очолював ветеран Великої Вітчизняної війни, кавалер двох орденів Слави, Героя Соціалістичної праці В. Мамуня.

В основі своїй, наш район сільськогосподарський, але друга половина минулого століття відзначається й роками розбудови промислових підприємств. У ті часи збудовані завод сухого молока, консервний, комбікормовий завод, птахофабрика.

Наприкінці 50 років геологорозвідники знайшли за три десятки кілометрів від Малої Виски (село Березівка) поклади уранової руди. Згодом було збудовано першу уранову копальню. З того часу і до

останніх днів свого життя цим стратегічним об'єктом керував визначний геолог М. Смолін. Поряд із селом Березівка розбудовалося містечко геологів і шахтарів. Сьогодні воно носить ім'я Героя Соціалістичної праці М. Смоліна – селище міського типу Смоліне.

Декілька років тому ще більші поклади уранової руди знайшли біля Докучаєвських лісосмуг (село Олексіївка). Виникла необхідність у переробці цієї руди. За офіційними даними в смт Смоліне буде збудовано збагачувальний комбінат.

Усі події, які відбувалися не один десяток років в районі, відбувалися при вмілому керівництві партійних і громадських діячів – це ветеран Великої Вітчизняної війни, Герой Соціалістичної праці В. Гуля, орденоносець (орден Леніна, два ордени Червоного Прапора) Г. Ружина. Добрим словом згадують Є. Чабаненко (Гонитель), яка займаючи високу посаду в області, ніколи не забувала свою малу Батьківщину і сприяла побудові у районі духовно-культурних закладів: шкіл, лікарень, дитячих садків, будинків культури.

У роки незалежності України в Маловисківському районі відбулися суттєві зміни: зникли колгоспи та народилися фермерські господарства, приватні підприємства, зупинили роботу заводи...

Та не хочеться акцентувати увагу на негативних моментах перебудови. Будемо жити вірою у кращу долю України і її народу. Тому що з таким народом-трудівником можливо збороти всі перешкоди, бо ми таки духом багаті!

На підтвердження цього говорять імена славних Маловищан: кандидата технічних наук О.Близнюка, Заслуженого діяча мистецтв України поета В.Бровченка, Народної артистки України Г. Гіляровської, заслуженого діяча мистецтв України М. Гіляровського, доктора медичних наук В.Козирєва, Народного артиста України, соліста Національної опери В.Лупалова, письменників М. Миценка та О. Моторного, Заслужених артистів України С. Недзвецького і С. Немировського, академіка Російської Академії мистецтв, художника П. Осовського, поета і журналіста В. Погрібного, Народної артистки Молдови Д. Прохоренко, Заслуженого вчителя України Г. Перебейніс, першої жінки-генерала в Україні Т. Подашевської, Заслуженого артиста України співака В. Федоренка, Заслуженого лікаря України, кандидата медичних наук К. Чурпія.

Ці нотатки не претендують на вичерпну інформацію про життя району і його людей. У них лише незначна частина того, що вдалося знайти в неоціненних архівах відомого історика-краснзнавця О. Ковтуна. Хотілося щоб даний матеріал став у пригоді майбутнім дослідникам історії нашого краю. Без минулого та пам'яті про своїх предків не може бути майбутнього.

**Василь БІЛОШАПКА^{*},
Катерина НЕВМЕРЖИЦЬКА^{**}.**

З історії запровадження місцевої територіальної символіки в Олександрівському районі

У суспільстві існує значний інтерес до народних традицій та історичного минулого своєї землі, тому тема національної символіки стає дуже актуальною, а геральдика, як наука про створення гербів, викликає підвищений інтерес. Адже існує давня традиція використання українськими містами та землями (територіальними утвореннями) своєї символіки.

Поштовхом до відродження символіки в Україні стали прийняття у 1997 році Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також Указу Президента України «Про впорядкування геральдичної справи в Україні», в яких було передбачене використання територіальними громадами сіл, селищ, районів та областей власної символіки.

У цьому дослідженні зроблено спробу проаналізувати історію запровадження місцевої територіальної символіки в Олександрівському районі Кіровоградщини.

Тема є недостатньо дослідженою, хоч окрема інформація про символіку цього регіону міститься у працях В. Кривенка та К. Шляхового, Б. Кузика та В. Білошапки.

У роки радянської влади місцева територіальна символіка на Олександрівщині практично не розвивалась. Лише під час театралізованого свята на честь 200-річчя Олександрівки 29 вересня 1985 року використовувалась емблема селища. На ній було зображено цукровий завод – головне промислове підприємство селища, не обійшлося без колосків, серпа і молота (див. додаток 1). Автор малюнку – Михайло Зименко, ідея Василя Білошапки. Ця символіка не

---

^{*} **Білошапка Василь Вікторович**, головний зберігач фондів Олександрівського районного краєзнавчого узелю, почесний член Національної спілки краєзнавців України, член Українського геральдичного товариства.

^{**} **Невмержицька Катерина Павлівна**, начальник архівного відділу Олександрівської держадміністрації.

затверджувалась органами державної влади, а тільки усно була погоджена з райкомом Компартії України.

Місцева територіальна геральдика почала потужно розвиватись на Кіровоградщині після проголошення незалежності України. Цьому сприяло створення у 1996 році Кіровоградського обласного відділення Українського геральдичного товариства.

Перші розробки проектів герба селища Олександрівка були здійснені у 1997 році. Два варіанти гербів були розроблені Валентиною Лисенко та Василем Білошапкою. З двох проектів найбільш сприйнятливим виявився герб, де основним символом став олень. Проект використано під час кількох свят селища Олександрівки. Проте цей проект мав певні вади і кіровоградські геральдисти, до яких звернулися олександрівці за порадами, запропонували доопрацювати проект герба селища.

У 1999 році кіровоградський геральдист Костянтин Шляховий розробив кілька проектів герба села Соснівки, а наступного року – села Букварки, які у 2002 році рекомендовані комісією обласної ради до затвердження. На жаль, ці герби до сих пір не затверджені сесіями сільських рад.

Тим часом, 3 жовтня 1997 року виконком Олександрівської селищної ради оголосив конкурс на розробку символіки селища. Більшість проектів, представлених на конкурс, не відповідали правилам геральдики. Результати конкурсу так і не були оголошені. Вирішено було повернутись до доопрацювання проекту, запропонованого Валентиною Лисенко та Василем Білошапкою. Проект був доопрацьований і 8 лютого 2001 року затверджений сесією селищної ради. Вперше на Олександрівщині була офіційно запроваджена власна територіальна символіка.

На гербі Олександрівки був розміщений у зеленому полі золотий олень, над ним срібна нитяна хвиляста балка.

Прапор селища – квадратне зелене полотнище, на якому стоїть жовтий олень, повернутий до древка, над ним біла хвиляста горизонтальна смуга; співвідношення ширини кольорових частин – 3:1:17 (зелена, біла, зелена).

Ось як пояснили символіку її автори: «За народним переказом назва селища походить від імені першого поселенця Олександра. Це ім'я грецького походження і означає: мужній оборонець, захисник людей. Мужнього, благородного захисника символізує олень. Олені водяться поблизу Олександрівки. Олень — миролюбива тварина, що захищаючись, здатна вчинити опір будь-якому ворогові. Ця риса характеру притаманна і олександрівцям. Срібна нитяна балка означає

річку Тясмин, що перетинає селище на півночі. Зелений колір символізує надію, радість і достаток. Золото — справедливість, великодушність, багатство. На прапорі повторюються кольори та фігури герба».

У 2000 році Валентина Лисенко та Василь Білошапка взяли за розробку символіки Олександрівського району. На заключному етапі до них приєдналась і художниця Інна Лисенко. Василь Білошапка, Валентина та Інна Лисенки і стали авторами герба і прапора Олександрівського району, затвердженого рішенням сесії районної ради 24 квітня 2001 року. Цим же рішенням затверджено описи герба і прапора, пояснення значення та порядок використання символіки району.

На гербі Олександрівського району у верхньому зеленому полі зубчасто перетятого щита зображено срібну голову оленя, у нижньому золотому полі — два сині, з червоними руків'ями донизу, серпи, повернуті лезами один до одного.

Прапор Олександрівського району являє собою прямокутне полотнище, зі співвідношеннями сторін 2:3, розділене вертикально на дві рівновеликі частини зеленого (від древка) та жовтого кольорів, у зеленій половині біла голова оленя.

Наведемо пояснення цієї символіки:

«Щит перетятий на дві частини, бо територія району завжди перетиналася кордоном. Тут межує лісостеп зі степом, знаходилася межа найбільшого в Європі Дніпровського зледеніння, лежали кордони Київської Русі і Дикого Поля, Польщі і Кримського ханства, Польщі і Росії, Київщини та Херсонщини. Район сформовано з територій Олександрівського та Єлисаветградківського районів.

Срібна голова оленя відображає назву району, що походить від назви адміністративного центру Олександрівки, яка у своєму гербі має фігуру оленя. Серпи, символи хліборобської праці, були зображені на гербі Олександрівського повіту, до якого колись належала південна частина району.

Щит увінчано короною, зубці якої утворені калиновими ягодами та листям. Щит прикрашений пшеничним колоссям, головками соняшнику, дубовим листям, які обвиває синя стрічка із золотим девізом «ГУРТОМ ДО ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА».

Усі елементи корони та декоративного оздоблення взяті з флори Олександрівщини і свідчать про багатство рослинного світу краю. У прапорі повторюється основний колір герба та голова оленя, що є головною фігурою герба».

Після розробки і затвердження символіки районного центру та району на Олександрівщині почали працювати над розробками символіки сіл.

У 2002 році обласна комісія рекомендувала до затвердження герби і прапори сіл Бірки, Триліси та Антонівка, розроблені членом Українського геральдичного товариства Василем Білошапкою, художницею Валентиною Лисенко, проект символіки села Красносілки, запропонований Василем Білошапкою.

Сесія Триліської сільської ради 8 квітня 2002 року затвердила герби і прапори сіл Триліси та Антонівка. Вперше символіку отримали всі населені пункти сільської територіальної громади.

На гербі Триліс у зеленому полі зображено золотий вилоподібний хрест, оточений трьома золотими дубовими листками, а прапор села – зелене квадратне полотнище з жовтим вилоподібним хрестом, раменами і трьома жовтими дубовими листками. Три золоті дубові листки у зеленому полі, розділеному натрое золотим вилоподібним хрестом, пояснюють назву села Триліси, яке було засноване в оточенні лісу з трьох сторін (три ліси). Колористичне вирішення символізує багатство, щедрість рідної землі, волю, радість, надію.

Символіка прапора відповідна гербовій, але більш лаконічна.

На гербі Антонівки у синьому полі – золотий укорочений лапчастий хрест Святого Антонія розтинає золоту трипроменеву зірку на три промені. Прапор Антонівки – синє квадратне полотнище з жовтою гербовою емблемою. Хрест святого Антонія символізує небесного покровителя, засновника села Антона Врублевського. Повага до святого Антонія відображається в гербі золотом – символом шани та синьою барвою – символом слави. Розтин хрестом трипроменевої зірки утворює літеру А, що робить герб промовистим.

У прапорі використані відповідні гербовим кольори та гербова емблема.

У 2002 році сесією Бовтиської сільської ради затверджені герб і прапор села Бовтишка, створені Василем Білошапкою. На гербі Бовтишки у червоному полі верхньої і середньої частини щита – срібний лебідь, що злітає, з золотими дзьобом і лапою. Під ним – срібна хвиляста нитяна балка. В нижній частині в синьому полі – срібна риба.

Прапор Бовтишки – червоне квадратне полотнище, в центрі якого білий лебідь, що злітає із золотим дзьобом і лапою.

У поясненні символіки села зазначено:

«У селі Бовтищі був розташований маєток дворян Раєвських. На гербі власників села – зображення лебедя. Лебеді гніздяться або

зупиняються під час перельотів на річці Бовтиші (Бовтищі), що протікає через село Бовтишку.

Срібна нитяна балка символізує річку Бовтиш (Бовтишку).

В селі займаються розведенням риби, тому зображення риби (коропа) потрапило на герб».

У 2006 році сесія Красносілківської сільської ради затвердила символіку села Красносілки, автором якої є Василь Білошапка. На гербі села у золотому полі – коричневий вітряк. Зелена база з перехрещеними вістрям угору шаблями закінчена срібною хвилястою балкою. Прапор Красносілки – квадратне полотнище із двома вертикальними смугами жовтого й червоного кольору. У верхній частині жовтої половини прапора – коричневий вітряк. Герб села Красносілки увінчаний снопом жита-пшениці, перев'язаний тугим перевеслом, указує на те, що село займалося й займається хліборобською справою. На жовтому полі – млин-вітряк, який нагадує про те, що село не тільки вирощувало хліб, а й займалося переробкою зерна на борошно. До революції (за документами, станом на 1 січня 1900 року) на території Красносілки діяло 30 вітряних млинів.

На зеленому полі дві перехрещені шаблі означають, що село – козацького походження. У його західній частині в свій час знаходилось козацьке укріплення, яке в народі називають Замчищем. Звідси козаки робили сміливі напади на турків і татар. Місцезнаходження Замчища козаки і місцеві жителі тримали в суворій таємниці. Та знайшовся зрадник, який за золоту статуетку «Козак на коні» видав таємницю козацького укріплення. Після того вороги напали на Замчище і зруйнували його. Та поселення не зникло. Воно одержало в народі назву Ташлицька слобода, в якій продовжували жити люди, народжувати дітей, вирощувати хліб...

Зелене поле за його формою означає не тільки те, що млини ставили на підвищеній місцевості, а й символізує кургани невідомого походження, яких на сході й заході, за селом, знаходилось на менше п'яти. Уцілів один. Усі інші були розорані плугами, лиш помітні пагорби залишились на полях. Срібна хвиляста балка символізує річку Сухий Ташлик, яка з півдня на північ розділяє село навпіл. Застосовані в гербі кольори означають: жовтий – багатство, справедливість, великодушність; зелений – свободу, достаток та надію; срібний – стихію води; червоний – хоробрість, мужність і безстрашність.

На прапорі села у жовтому полі (від древка) застосована основна фігура герба – вітряк. Використано на прапорі й червоний колір – символ мужності не одного покоління жителів села.

Наприкінці 2006 року сесія Бірківської сільської ради розглянула питання про символіку села, розроблену Василем Білошапкою. Вирішено було проект взяти за основу і після доопрацювання затвердити його, що і було зроблено в січні 2007 року.

На гербі Бірок у золотому полі розміщені дев'ять зелених сосен у формі символу апданк (поєднання двох укорочених кроків), що супроводжуються вгорі пурпуровим козацьким хрестом.

Прапор села Бірки – жовте квадратне полотнище із зеленим апданком.

Наведемо пояснення символіки села:

«Бірки в середині XVII століття належали гетьману Богдану Хмельницькому, герб якого (апданк) покладений в основу символіки села. Компонування гербової емблеми із соснових дерев пояснює походження назви села, символізує дві його частини, що колись були окремими селами.

Золото в гербі підкреслює велич історичної постаті славетного власника Бірок, пурпурова барва – його верховенство в Україні, зелена – радість здійснених надій на державну незалежність.

Прапор у більш лаконічній формі репрезентує гербову ідею».

Герб Бірок використаний на табличках з назвами вулиць, встановлених при в'їзді в село.

18 лютого 2011 року п'ята сесія Цвітненської сільської ради шостого скликання затвердила символіку села Цвітне. Автор герба і прапора – Василь Білошапка.

На гербі села у главі синього кольору – три геральдичні срібні троянди. У нижній, червоній частині – горщик срібного кольору.

Прапор Цвітного – квадратне полотнище, третину якого від древка, займають вертикально розташовані геральдичні троянди, а дві третини – червоного кольору.

Символіка села має таке пояснення:

«Горщик символізує той факт, що жителі села до недавнього часу займались гончарством. Три троянди відображають красу природи села і пояснюють його назву – Цвітне – квітучий край.

Червоний колір означає хоробрість, мужність і безстрашність, яку виявили жителі села з козацьких часів, синій – духовність та вірність, срібло є символом шляхетності, чистоти та бездоганності».

19 серпня 2011 року сьома сесія Красносільської ради шостого скликання затвердила герб і прапор села Красносілля. Автор символіки – уродженець села, кандидат історичних наук, доцент Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка Олександр Чорний.

На гербі Красносілля у синьому полі на золотому саяві – червоний мальтійський хрест, над ним три золоті восьмипроменеві зірки у крокву; у золотій базі, завершеній червоною нитяною балкою, чорний картографічний знак земляного укріплення.

Прапор Красносілля такий: у квадратному синьому полотнищі – червоний мальтійський хрест у жовтому саяві.

Ось як пояснює символіку Красносілля її автор:

«Найдавніша згадка про поселення на місці сучасного села Красносілля сягає кінця XV – початку XVI століття. Відомі на цей час джерела вказують, що це був невеличкий хутір на землях чигиринського козака Волевача. В історії краю XVII-XVIII століттях село відоме як прикордонний форпост, російсько-польська митниця та станиця Бузького козачого війська. Саме ці факти історії населеного пункту лягли в основу його символіки.

Червоний мальтійський хрест у золотому саяві є елементом символіки Бузького козачого війська. Зірки, що його супроводжують, символізують три населені пункти, об'єднані у XIX-XX столітті в одне село. Червона пряма нитяна балка символізує міждержавний кордон Російської імперії і Речі Посполитої у XVIII столітті, а також кордон Київської губернії з Херсонською. Чорний знак земляного укріплення – картографічний символ, яким на картах XVIII століття позначали укріплення, форпости, застави. Золото символізує добробут та пошану хліборобів, синій колір – славу, червоний – звитягу. У прапорі села зображений головний елемент герба, а саме червоний мальтійський хрест у жовтому саяві».

21 жовтня 2011 року десятою сесією Розумівської сільської ради шостого скликання затверджено символіку села Розумівка, автором якої є Василь Білошапка.

На гербі с. Розумівка у скошеному зліва щиті у верхній частині золотій частині – Розумівський хрест, у нижній синій частині – срібний лебідь із золотим дзьобом.

Прапор с. Розумівка – жовте квадратне полотнище з синім Розумівським хрестом в центрі.

У поясненні символіки зазначено:

«Синій Розумівський хрест зображений на стіні Хрестовоздвиженської церкви - усипальні родини Раєвських. Лебідь був на гербі роду Раєвських, яким належала Розумівка.

Синій колір символізує духовність та вірність, золото - багатство та велич, а срібло є символом шляхетності, чистоти та бездоганності».

Нині розроблені також проекти символіки сіл Івангород та Любомирка. Вони рекомендовані до затвердження комісією з питань

впровадження символіки територіальних громад сіл, селищ, міст, районів області Кіровоградської обласної ради.

Отже, на сьогодні власні символи в Олександрівському районі мають Олександрівський район, селище Олександрівка і села Антонівка, Бірки, Бовтишка, Красносілка, Красносілля, Розумівка, Триліси, Цвітне, розроблено символіку Букварки, Соснівки, Івангорода, Любомирки (див. додатки 2, 3). У справі запровадження місцевої територіальної символіки Олександрівський район посідає провідне місце на Кіровоградщині.

Література та джерела:

1. Кривенко В., Шляховий К. Символіка Кіровоградщини. Альбом. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2008. – 208 с.
2. Кузик Б. М., Білошапка В. В. Олександрівка. Погляд крізь віки. – К.: Мистецтво, 2001. – 240 с.
3. Кузик Б. М., Білошапка В. В. Олександрівський меридіан: люди, події, час (Книга-календар). – К.: Мистецтво, 2003. – 512 с.
4. Кузик Б. М., Білошапка В. В. У плині часу. Енциклопедія Олександрівщини. – К.: Мистецтво, 2002. – 320 с.
5. Рішення виконкому Олександрівської селищної ради від 3 жовтня 1997 року № 390 «Про оголошення конкурсу на розробку героя смт Олександрівки» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
6. Рішення двадцять сьомої сесії Красносілківської сільської ради четвертого скликання від 21 березня 2006 року № 228 «Про герб і прапор села Красносілки Олександрівського району Кіровоградської області» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
7. Рішення дванадцятої сесії Олександрівської селищної ради третього скликання від 8 лютого 2001 року № 502 «Про герб і прапор смт Олександрівки» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
8. Рішення десятої сесії Розумівської сільської ради шостого скликання від 21 жовтня 2011 року № 91 «Про затвердження символіки територіальної громади Розумівської сільської ради» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
9. Рішення п'ятої сесії Цвітненської сільської ради четвертого скликання від 18 лютого 2011 року № 36 «Про герб і прапор с. Цвітне» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
10. Рішення першої сесії Триліської сільської ради двадцять четвертого скликання від 8 квітня 2002 року № 4 «Про затвердження проекту символіки села Триліси і Антонівки Олександрівського району Кіровоградської області» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
11. Рішення сімнадцятої сесії Олександрівської районної ради двадцять третього скликання від 24 квітня 2001 року № 230 «Про герб і прапор Олександрівського району» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.

12. Рішення сьомої сесії Красносільської сільської ради шостого скликання від 19 серпня 2011 року № 121 «Про затвердження місцевої геральдики» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.

13. Рішення четвертої сесії Бірківської сільської ради п'ятого скликання від 17 листопада 2006 року № 33 «Про герб і прапор села Бірки» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.

14. Рішення четвертої сесії Бовтиської сільської ради двадцять четвертого скликання від 31 жовтня 2002 року № 22 «Про герб і прапор села Бовтишка» // Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.

15. Символіка адміністративних районів та міст обласного значення Кіровоградщини / Під заг. ред. В. Кривенка, В. Сібірцева. – Кіровоград: РА «Антураж-А», 2004. – 36 с.

16. Символіка Кіровоградщини. Альбом-каталог / Під заг. ред. В. Кривенка та К. Шляхового. – Кіровоград: «Мавік», 2002. – с. 194.

Тетяна АНІПЧЕНКО*

З історії освіти в с. Копанки Маловисківського району Кіровоградської області

Рівною ходою відходять дні в минуле, відносять із собою пережите, бачене, почуте. Нас цікавлять сторінки минулого свого рідного краю, його духовний розвиток, здобутки.

Село Копанки виникло в 17 столітті і в минулому носило назву Палеологове. Через село проходив Чумацький шлях, яким йшли стомлені далекою дорогою в Крим за сіллю чумаки.

Старожили розповідають, що спочатку село являло собою невеличкий рядок хаток-мазанок, розміщених по схилах глибокого яру. Першою хатою від краю була хата господаря Селина Палеолога. Отут і зупинялися чумаки: робили тимчасові ремонти валок та зброї, годували волів та поїли їх джерельною водою з копанок. Тому згодом за хутором закріпилася нова назва – Копанки.

Минав час, кількість хуторів збільшувалася, зростала чисельність мешканців. Так виникли невеличкі села Полохівка, Малі Петро-острівські Хутори, що тягнулись довгою смугою по долині на 9 верств. Із покоління в покоління – як найбільшу коштовність, як зброю, як хліб, як плуг, передавали селяни своїм дітям любов до землі, до рідного слова, до пісні. В цих загублених степах буяла не тільки природа, а й творча думка, прагнення до знань.

Навесні 1893 на добровільно зібрані з кожної селянської родини кошти розпочали будівництво церкви. Пізніше поруч з цим святим храмом була побудована церковно-приходська школа, яка була відкрита в 1904 році. Кошти на побудову і церкви, і школи також дав відставний генерал-лейтенант Оводов Олексій Іванович, який був в опалі царя і відбував тут заслання. Тут, у школі при Олено-Костянтинівській церкві, діти села Копанок і навколишніх сіл навчалися грамоті і рахунку.

У церковно-приходській школі навчалися до 30-40 дітей, викладачами цих шкіл були: піп, дяк, писар сільської управи. Спочатку

---

* **Аніпченко Тетяна Володимирівна**, археограф I категорії відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

школа була двохкласна, а потім 4-х класна. До школи приймали лише хлопчиків з 9-12 років і лише дітей заможних селян. З 1916 року навчала дітей грамоти дружина священника Любов Дадіє, яка закінчила Новобугську вчительську семінарію¹.

Після 1917 року ця школа так і працювала, у 1920 році було побудовано земську школу, II корпус, а I корпус, який збудовано для земського банку, після революції став використовуватися для школи. У такому вигляді школа проіснувала до 1970 року. Першою вчителькою з повною освітою (закінчила гімназію) була Ількевич Клавдія Іванівна.

Церковно-приходська школа проіснувала аж до 1930 року, а потім змінила назву на Копанську семирічну школу, коли освіту відокремили від церкви. Уроки вже не починалися молитвою, а священник не мав права туди заходити. До школи тепер приймали і дівчаток. Церква припинила богослужіння і була закрита.

Із 1937 по 1941 роках до Копанської семирічки ходили школярі із сусідніх сіл: Леніно, Велико-Петроостровських Хуторів, Моргунівки, Лідяни. До села були прислані перші вчителі: Скрипка Іван Павлович, Сандуленко Микола Петрович, Мазур Марія Василівна, директором став молодий вчитель по прізвищу Япінзогло, його через два роки замінив Зідрашко. Школа поповнювалася як дітьми, так і новими вчителями: українську мову в 5-7 класах читала вчителька Півень Галина Михайлівна, математику викладав Цибульський Кирило Григорович, географію – Іванов Леонід, історію – Сандуленко Микола Петрович, біологію – Казанюк Григорій Федорович.

У період Великої Вітчизняної війни школа в Копанках не працювала. Після війни двері Копанської школи знову відкрилися для нових учнів. Сільські діти тягнулись до знань, до книг, до науки. Ходили «переростки» – і хлопці, і дівчата. Вчителі були частково ті, що працювали до війни: Скрипка І.П., Сандуленко М.П., Цибульський К.Р., Мазур М.В., частково нові. У післявоєнні роки Копанська школа стала десятирічною.

У 1958-1971 рр. директором школи був Хоружий Микола Андрійович, географію викладала його дружина Хоружа Надія Минівна, працювали вчителі Тупаленко В.В., Ткаченко М.М., Цибенко Н.І., Маліцька Г.Д., Ніколаєнко Т.К., Мазур М.В., Бондаренко В.В., Токар Є., Ткаченко Є., пізніше із Західної України приїхала Зубріліна О.Т., піонервожатою стала Бондаренко Ніна Миколаївна.

Колектив був дуже працьовитий, дружній, працювали у дві зміни. Дуже велику допомогу надавали школі батьки, активно працював

батьківський комітет. Школі допомагав колгосп. Вчителі дбали про всебічний розвиток дітей. Були щорічні олімпіади з фізкультури, спорту, художні, на яких учні Копанської ЗШ завжди мали відзнаки.

У 1971 році за кошти колгоспу ім.Т.Г. Шевченка було побудоване нове приміщення школи. Голова колгоспу М.М. Майдебуря піклувався про забезпечення школи. У школі відкрили їдальню, діти мали триразове харчування. При школі був інтернат, у якому жили діти з дальніх сіл (Хутори, Моргунівка). У школі працювали найкращі освітяни нашого села: Ткач К.Г., Олійник Г.К., Чорний Г.І., Плахов М.Л., Шапошник Н.П., Швець А. Ф., Сашка Н.П., Гнибіденки І.Ф. та В.С., Руденки А.В. та В.Л., Мазур М.В., Ніколаєнко Т.К., Омельченко В.Т., Кононенко Н.М., Чорна О.Т., Охотник З.А., Гаєвська О.П.

У 1985 році колектив Копанської школи було занесено на районну Дошку пошани. За період існування Копанської школи з 1960-2012 рік було випущено 1348 учнів, 30 з них нагороджено золотими та срібними медалями.

Директорами школи були:

1. Хоружий Микола Андрійович з 1958 – 01.09.1971р.
2. Гнибіденко Іван Федорович з 01.09.1971 – 21.08.1974 р.
3. Капінус Василь Микитович з 21.08.1974 – 01.04.1982 р.
4. Охотник-Сливенко Зінаїда Андріївна з 01.04. 1982 – по теперішній час.

Теперішній склад педагогічного колективу Копанської ЗШ І-ІІІ ступенів:

Охотник-Сливенко З.А. – директор, Черненко А.І. – завуч та вчитель математики, вчитель історії – Мельник І.Г., вчитель хімії та біології – Чабаненко О.В., вчитель праці, ОБЖД, малювання – Чабаненко В.І., вчитель фізкультури та ОЗВ – Чумак М.О., вчитель української мови – Нечаєва Л.О., вчитель зарубіжної літератури – Сікун О.В., вчителі початкових класів – Шиєнкова О.М., Горденко Н.М., вчитель фізики, математики, інформатики та економіки – Трач О.С., педагог-організатор – Чумак-Пономаренко К.М., вчитель англійської мови – Вовк С.А., вихователь дошкільної групи – Сливенко Т.М. Працівники школи: Федоренко Т.В., Білоус Н.М., Кожухар Ю.А., Циганенко К.М., робочий Оладенко С.В., охоронники: Омельченко В.С., Чорний В.Г.

Стіни рідної школи дали путівку у життя багатьом талановитим випускникам, котрі не забувають святе місце, яке навчило їх читати й писати. Вони щоразу приїждять на традиційні

зустрічі з однокласниками. Колишні учні тепер є авторитетними керівниками, вчителями, лікарями, військовими, журналістами.

Гордість нашої школи – її випускники:

Авксентієв Валерій Володимирович (голова адміністрації Олександрівського району Кіровоградської області);

Тетяна Капінус (Подашевська) (генерал-майор міліції, заступник губернатора Київської області);

Бабенко Олександр Васильович (директор «СТОВ»);

Чорний Олександр Володимирович (редактор журналу для власників ресторанного та готельного бізнесу "Академия гостеприимства", м. Київ);

Ніколаєнко Василь Гаврилович (директор Оникієвської ЗШ Маловисківського району Кіровоградської області);

Чабаненко (Новак) Надія Павлівна (відмінник освіти України, директор школи № 3 м. Новоукраїнки Кіровоградської області);

Авксентієва Людмила Володимирівна (директор Смолінського ДЮЦ);

Хоружий Петро Миколайович (викладач Ленінградської вищої військової академії);

Нечаєва Світлана Олександрівна (начальник головного відділу економіки та торгівлі обласної держадміністрації, м. Кіровоград);

Приходченко Віра Василівна (лікар-терапевт, м. Дніпропетровськ);

Руденко Алла Анатолівна (лікар-інфекціоніст Маловисківської ЦРЛ);

Кулинич Петро Михайлович (архітектор, почесний громадянин, м. Харків);

Кошлак Микола Семенович (заслужений художник України, м. Миколаїв);

Сікун Андрій Олександрович (керівник ФГ «Полохівське» Маловисківського району Кіровоградської області);

Давиденко Наталя Василівна (вчителька початкових класів, м. Кіровоград);

Сливенко (Шевченко) Галина Миколаївна (сільський голова Олександрівської сільської ради Київської області);

Кириленко (Рябоконь) Людмила Олександрівна (вчитель української мови та літератури, м. Кіровоград);

Омельченко Олександр Степанович (начальник Маловисківського ФССНВ Кіровоградської області).

Трудовий шлях в стінах нашої школи розпочинали такі відомі люди Кіровоградщини:

Даценко Василь Всеволодович (начальник відділу взаємодії з правоохоронними органами по запобіганню і виявленню корупції апарату ОДА);

Чамлай Борис Феоктистович (відомий в письменних колах Кіровоградщини);

Кобзар Володимир Олексійович (журналіст, редактор обласної газети «Молодий комунар»);

Подружжя Бобрових. Броніслав Леонідович працював директором Новопавлівської школи Маловисківського району Кіровоградської області. Раїса Дмитрівна довгий час працювала сільським головою Березівської сільської ради Маловисківського району Кіровоградської області.

Проходять роки, світ змінюється у своїй суті, все забирає у вічність невтомний час. І тут згадується мудрий афоризм нашого українського філософа Г.С. Сковороди: «Найбільша втрата в житті – це втрата часу». Все можна зупинити – тільки не час. Новий світ, нові люди і виникає бажання заглянути в минуле, дізнатись, а як було тут у моєму селі давним-давно. Ця розповідь і є такою спробою.

Література та джерела:

1. ДАКО. – Ф. 369. – оп. 1. – спр. 190
2. Матеріали музею історії Копанської школи
3. Спогади вчительки-пенсіонерки Чорної Олени Трохимівни.

Частина VI

CHRONIKA

Борис ШЕВЧЕНКО*

**Хроніка звільнення території Кіровоградської області
від німецько-фашистських військ в кінці 1943 - на початку
1944 рр.**

Розбудова держави вимагає уважного ставлення до власної історії, змушує в сучасній складній політичній і економічній ситуації враховувати уроки трагічного історичного досвіду, що набув наш народ у період Другої світової війни. У світі дуже небагато країн, на долю яких Друга світова війна вплинула так радикально, як на долю України та її мешканців. Війна пройшла через життя кожної української родини і є вагомим частиною історичної пам'яті українського суспільства.

22 червня 1941 року з нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз розпочалася війна, у ході якої Кіровоградщина опинилася в епіцентрі найзапекліших боїв улітку 1941 р. та у 1943-1944 роках. Фактично через 37 днів після початку війни гітлерівські війська підійшли до адміністративних меж тодішньої Кіровоградщини. Колони танків та мотопіхоти ворога розрізали область навпіл, прокладаючи собі шлях до індустріальних районів нижнього Дніпра та Донбасу. До 8 серпня 1941 року територія Кіровоградщини була повністю окупована німецькими військами.

На довгі 32 місяці над Кіровоградщиною опустилася страшна завіса гітлерівської окупації, яка була знята лише у кінці 1943 – на початку 1944 рр., коли радянські війська, яким вдалося перехопити ініціативу, підійшли до адміністративних меж Кіровоградської області.

Територія сучасної Кіровоградщини була визволена у результаті проведення радянськими військами **Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції** (24.12.1943-17.04.1944), загальною метою якої було звільнення всієї Правобережної України.

Складовими частинами цієї операції, поміж інших, були:

---

* **Шевченко Борис Леонідович**, завідувач науковою редакцією КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України».

Нижньодніпровська наступальна операція (26.09.-20.12.1943), в ході якої військами 2-го Українського фронту (далі – УФ) під командуванням генерала армії Івана Степановича Конєва були визволені нинішні Світловодський, Онуфріївський, Петровський, Олександрійський та Знам'янські райони.

Кіровоградська наступальна операція (5.01.-16.01.1944), головним результатом якої стало визволення 8 січня 1944 р. міста Кіровоград. За успішне виконання даної військової операції та «в ознаменоване одержанной победы» окремим частинам 2-го УФ було присвоєно звання «Кіровоградських», а саме: 297-а стрілецька Слов'янсько-Кіровоградська дивізія, 50-а стрілецька Запорозько-Кіровоградська дивізія, 409-а стрілецька Кіровоградська дивізія, 25-а танкова Кіровоградська бригада та інші.

Умансько-Ботошанська наступальна операція (5.03.-6.04.1944), в наслідок якої було звільнено західні райони Кіровоградської області. Після завершення Корсунь-Шевченківської операції 1944 року головним силам 2-го Українського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу І.С. Конєв) протистояла 8-ма армія німецької групи армій «Південь» (командуючий генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн). У результаті Умансько-Ботошанської операції була розгромлена 8-ма німецька армія, а також частково 1-ша танкова армія німецько-фашистських військ і розсічений фронт групи армій «Південь». 10 дивізій супротивника втратили 50-75 відсотків особового складу і майже все важке озброєння. У ході наступу війська фронту просунулися на 200-250 км, звільнили значну територію Правобережної України і Молдавії, вийшли в північно-східні райони Румунії.

Одночасно із Умансько-Ботошанською наступальною операцією 2-го Українського фронту, війська 3-го Українського фронту провели *Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію* (6.03.-18.03.1944), в рамках якої було звільнено Долинський, Устинівський та Бобринецький райони.

Таким чином, сучасна Кіровоградщина була звільнена від німецько-фашистських військ в період з жовтня 1943 р. по березень 1944 року. Якщо гітлерівці окупували область за якихось неповних 10 днів, то визволяти Кіровоградщину довелося протягом довгих 5 місяців, причому в запеклих кровопролитних боях.

Онуфріївський район

У вересні 1943 р., внаслідок розгрому німецько-фашистських військ на Лівобережній Україні, війська Червоної Армії підійшли до

адміністративних меж Кіровоградської області. 28 вересня – 3 жовтня частини 37-ї армії, 4-ї і 5-ї гвардійських армій за підтримки 5-ї повітряної армії форсували Дніпро і розпочали визволення Онуфріївського району.

Територія Онуфріївського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 28 вересня – 28 листопада 1943 р.

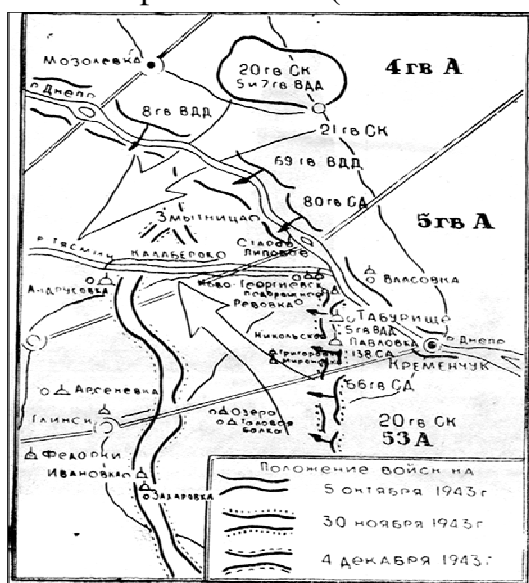
У звільненні території району брали участь військові частини 53-ї армії (252-а (командир - полковник І.С. Фролов), 11-та (командир – полковник О.І. Максимов), 299-та (командир – генерал-майор М.Г. Травніков), 66-та (командир - генерал-майор С.Ф. Фролов), 116-та (командир – генерал-майор В.А. Смирнов) стрілецькі дивізії) під командуванням генерал-лейтенанта І.М. Манагарова, 5-ї гвардійської армії (93-я (командир – полковник С.В. Саличев), 95-та (командир – полковник А.І. Олейніков), 97-ма (командир – гвардії полковник І.І. Анциферов) і 110-та (командир – полковник М.І. Огородов) гвардійські стрілецькі дивізії), командуючий генерал-лейтенант О.С. Жадов, 57-ї армії (113-та (командир – полковник П.В. Дмитрієв) стрілецька дивізія) та 37-ї армії (89-та (командир – полковник І.О. Пігін) стрілецька дивізія) під командуванням відповідно генерал-лейтенантів М.О. Гагена та М.М. Шарохіна.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Онуфріївського району загинуло близько 5700 солдатів та офіцерів Червоної Армії. За форсування Дніпра в районі Деріївка-Куцеволівка 3,5 тис. радянських військових нагороджені орденами і медалями, 218 удостоєні звання Героя Радянського Союзу, зокрема командир роти П.С. Шилдин, Д.П. Абалєєв, генерал-майор І.Н. Мошляк та інші. 23 листопада 1943 р. у бою за Онуфрієвку повторив подвиг Олександра Матросова, накривши своїм тілом амбразуру німецького дзота, розвідник Анатолій Комар, його нагороджено посмертно орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Світловодський район

У вересні 1943 р., внаслідок розгрому німецько-фашистських військ на Лівобережній Україні, війська Червоної Армії підійшли до адміністративних меж Кіровоградської області. 28 вересня – 3 жовтня

частини 37-ї армії, 4-ї і 5-ї гвардійських армій за підтримки 5-ї повітряної армії форсувавши Дніпро, розпочали визволення Новогеоргіївського (нині Світловодського) району.

Територія Новогеоргіївського району була звільнена від німецько-фашистських військ у першій половині грудня 1943 р.

У звільненні території району брали участь військові частини 4-ї армії (138-ма (командир – полковник – І.А. Гусєв), 69-та (командир – В.М. Болотов) стрілецькі дивізії і 5-та (командир – генерал-майор П.І. Афонін), 7-ма повітрянодесантні дивізії) під командуванням генерал-майора О.І. Рижова, 5-ї гвардійської армії (93-я (командир - полковник С.В. Саличев), 95-та (командир - полковник А.І. Олейніков), 97-ма (командир – гвардії полковник І.І. Анциферов), 14-та (командир – полковник Ф.Ф. Кототков) гвардійські, 84-та (командир – генерал-майор Г.Б. Петерс), 214-та (командир – полковник Г.М. Жуков) стрілецькі дивізії), командуючий генерал-лейтенант О.С. Жадов, 53-ї армії (66-та (командир – генерал-майор С.Ф. Фролов), 116-та (командир – генерал-майор В.А. Смирнов) стрілецькі дивізії) під командуванням генерал-лейтенанта І.М. Мангарова.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Новогеоргіївського району загинуло близько 9200 солдатів та офіцерів Червоної Армії. В бою за Новогеоргіївськ особливо відзначилися бійці 1-го гвардійського полку, якими командував підполковник І.Г. Попов. На ранок 3 грудня 1943 р. Новогеоргіївськ був звільнений, у гітлерівців було захоплено 12 танків, значна кількість гармат, кулеметів. Близько 1 тис. радянських солдат і офіцерів, за звільнення Новогеоргіївського району були відзначені орденами й медалями.

Петровський район

Територія Петровського району була звільнена від німецько-фашистських військ у жовтні 1943 р.

У звільненні території району брали участь військові частини 5-ї гвардійської (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-ї

гвардійської (командуючий – генерал-лейтенант М.С. Шумілов), 5-ї

гвардійської танкової (командуючий генерал-полковник П.О. Ротмістров) армій, 37-ї (командуючий – генерал-лейтенант М.М. Шарохін), 57-ї (командуючий – генерал-лейтенант М.О. Гаген) та 53-ї (командуючий – генерал-лейтенанта І.М. Мангаров) армій. Зокрема 13-та (командир – полковник П.С. Федоров), 14-та (командир – полковник Ф.Ф. Кототков), 36-та (командир –

генерал-майор Г.М. Соловйов), 48-ма (командир – П.В. Киндур), 51-ша (командир – полковник О.Я. Хвостов), 58-ма (командир – полковник П.І. Касаткін), 62-га (командир – П.О. Диденко), 78-ма (командир – генерал-майор М.М. Михайлов), 80-та (командир – генерал-майор О.Є. Яковлев), 93-я (командир – полковник С.В. Саличев) гвардійські, 19-та (командир – полковник П.Є. Лазарєв), 23-я (командир – полковник І.В. Бастєєв), 52-га (командир – полковник О.Я. Максимов), 72-га (командир – генерал-майор А.І. Лосєв), 111-та (командир – полковник А.М. Петрушин), 113-та (командир – полковник П.В. Дмитрієв), 116-та (командир – генерал-майор В.А. Смирнов), 223-я (командир – полковник М.А. Суханов), 228-ма (командир – полковник П.Г. Куликов), 303-я (командир – полковник К.С. Федоровський), 375-та (командир – полковник П.Д. Говоруненко), 1008-й винищувальний протитанковий артилерійський полк, 18-й і 29-й гвардійські танкові корпуси.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Петровського району загинуло близько 10300 солдатів та офіцерів Червоної Армії, серед них – Герої Радянського Союзу В.О. Засядько, М.В. Колесников, С.А. Путілов, І.В. Дунаєв, В.М. Волинець, А.А. Бесонов, В.С. Паршин, І.П. Литвинов.

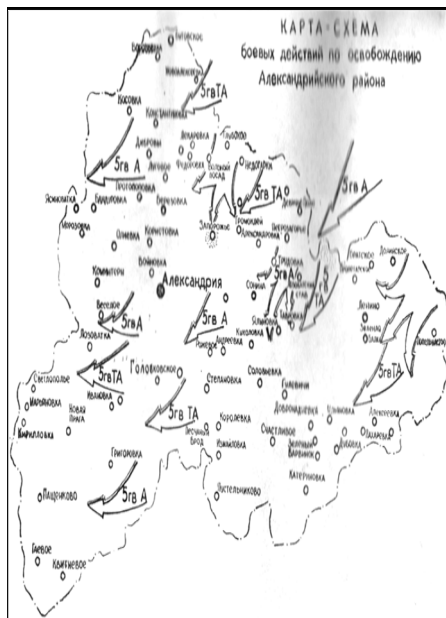
До березня 1944 р. Петровський район був прифронтовим тилом радянських військ, його жителі всебічно допомагали частинам Червоної Армії: будувати оборонні укріплення, підвозити на передову боєприпаси тощо. 80 жителів Петрового удостоєні медалі “За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”.

Олександрійський район

Наприкінці листопада 1943 р. війська 2-го Українського фронту, ліквідувавши Павлишсько-Онуфріївський плацдарм, продовжили наступ на Олександрію і Олександрійський район. Територія Олександрійського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом листопада-грудня 1943 р.

У звільненні території району брали участь військові частини 5-ї (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов) і 5-ї танкової (командуючий генерал-полковник П.О. Ротмістров) гвардійських армій.

Після десятиденного наступу і обхідного маневру 8-й механізований корпус (командир – генерал-майор А.М. Хасін), 110-та гвардійська (командир – полковник І.І. Огородніков), 111-та (командир – полковник І.А. Бушин), 214-та Кременчуцька (командир – полковник Г.М. Жуков) стрілецькі дивізії, 116-та гвардійська танкова бригада (командир – полковник Е.А. Юревич), 91-ша артилерійська бригада (командир – полковник С.Д. Сонин), 444-й винищувальний протитанковий полк (командир – майор І.В. Затульський), 11-та винищувальна протитанкова бригада (командир – полковник Ф.Г. Степашенко), 308-й Кременчуцький мінометний полк (командир – підполковник З.О. Гельдин), 11-та штурмова інженерно-саперна

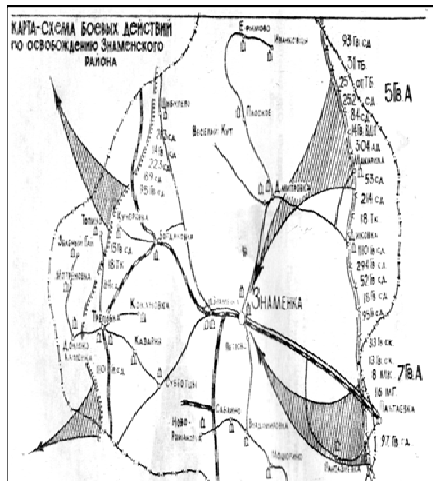
бригада (командир – полковник Ф.Г. Коваленко) на 6 грудня 1943 р. звільнили м. Олександрію. Після звільнення Олександрії бої перекинулися на західні території району, зокрема значні сили німців були сконцентровані в районі Нової Праги. 7 грудня частини 93-ї (командир – генерал-майор В.В. Тихомиров), 94-ї (командир – полковник Г.М. Шостицький) гвардійських, 84-ї (командир – генерал-майор П.І. Буняшин) стрілецьких дивізій визволили Нову Прагу, де з середини грудня 1943 р. по 8 січня 1944 р. знаходився штаб 2-го Українського фронту.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Олександрійського району загинуло близько 5400 солдатів та офіцерів Червоної Армії, серед них Герої Радянського Союзу С.І. Титаренко, І.Я. Підкопай, Ц.С. Раковинський.

Знам'янський район

Територія Знам'янського району була звільнена від німецько-фашистських військ у грудні 1943 р. – на початку січня 1944 р.

У звільненні території району брали участь військові частини 5-ї (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-ї (командуючий –

генерал-лейтенант М.С. Шумілов) та 5-ї танкової (командуючий генерал-полковник П.О. Ротмістров) гвардійських армій. Зокрема 93-я (командир – полковник С.В. Саличев), 110-та (командир – полковник С.К. Артемєв), 294-та (командир – полковник Л.Г. Сергєєв), 18-та (командир – генерал-майор М.А. Абсаямов), 95-та (командир – полковник А.І. Олейніков) гвардійські, 252-га (командир – полковник І.С. Фролов), 84-та (командир – генерал-майор

Г.Б. Петерс), 53-я (командир – генерал-майор А.Є. Овсієнко), 214-та (командир – полковник Г.М. Жуков), 97-ма (командир – гвардії полковник І.І. Анциферов) стрілецькі дивізії, 18-й танковий корпус 8-й механізований корпус (командир – генерал-майор А.М. Хасін).

За визволення району 18 військових з'єднань і частин, які відзначилися в боях за Знам'янку, отримали звання “Знам'янських”.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Знам'янського району загинуло близько 5300 солдатів та офіцерів Червоної Армії. Серед полеглих радянських воїнів у боях за визволення Знам'янського району – Герої Радянського Союзу В.І. Галочкін, І.П. Панарін, І.А. Самсонов, П.Д. Лінник, І.І. Спичка.

У визволенні Знам'янського району активну участь брали підпільні організації, групи, партизанські загони під командуванням І.Д. Діброви, Є.І. Петрова, М.П. Кришталя, Г.М. Володіна, І.Ф. Присяжнюка. У боях за Знам'янку партизан-розвідник Анатолій Підгорний повторив подвиг О. Матросова, заклавши власним тілом німецький дзот.

Новгородківський район

Територія Новгородківського району була звільнена від німецько-фашистських військ у грудні 1943 р. – березні 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці військових частин 19-ї (командир – полковник Ф.Д. Майборода), 111-ї (командир -

полковник А.М. Петрушин), 223-ї (командир – полковник П.М. Татарчевський) гвардійських, 13-ї (командир – полковник А.М. Степанов), 36-ї (командир – полковник Ю.М. Абдулаєв), 78-ї (командир – генерал-майор М.М. Михайлов), 94-ї (командир – полковник Г.М. Шостацький) стрілецьких дивізій, 8-го механізованого корпусу (командир – генерал-майор А.М. Хасін) 2-го Українського фронту (командуючий – генерал І.С. Конєв), а також 93-ї гвардійської (командир – полковник С.В. Саличев), 113-ї (командир – полков-

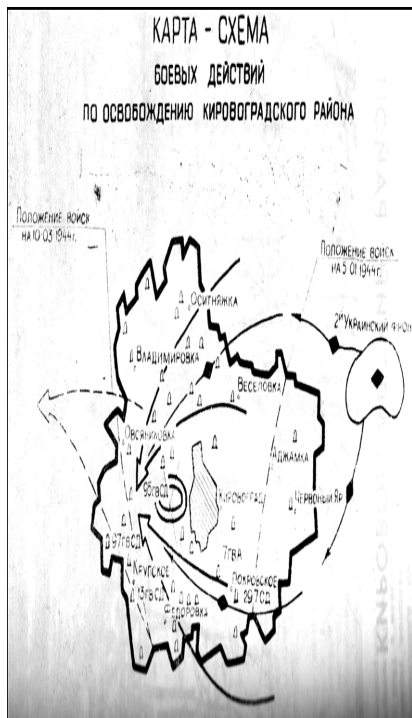
ник П.В. Дмитрієв), 123-ї (командир – генерал-майор О.П. Іванов) стрілецькі дивізії 3-го Українського фронту (командуючий – генерал Р.Я. Маліновський).

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Новгородківського району загинуло близько 5500 солдатів та офіцерів Червоної Армії, серед них – Герої Радянського Союзу – сержант-артилерист В.С. Авер'янов, гвардії полковник О.П. Беляєв та гвардії лейтенант Г.М. Стрепетов.

Значна кількість радянських воїнів за визволення Новгородківського району удостоєна високих нагород, зокрема артилерист сержант П.Х. Бухтулов, молодший сержант М.М. Коняшкін, гвардії майор І.К. Половець отримали звання Героя Радянського Союзу.

Кіровоградський район

У грудні 1943 р. війська 2-го Українського фронту (командуючий – генерал І.С. Конєв) прорвали укріплену смугу противника по р. Інгулець, оволодівши м. Олександрія і великим залізничним вузлом Знам'янка, але, зустрівши запеклий опір ворога, в другій половині

грудня припинили наступ і закріпилися на досягнутих рубежах. Попереду був Кіровоград, утримувannya якого німецьке командування надавало важливого значення.

Територія Кіровоградського району була звільнена від німецько-фашистських військ внаслідок проведення військами 2-го Українського фронту Кіровоградської наступальної операції 5-16 січня 1944 р. 8 січня 1944 р. був звільнений Кіровоград.

У звільненні території району брали участь бійці 5-ї (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-ї (командуючий – генерал-лейтенант М.С. Шумілов), 5-ї танкової (командуючий – командуючий генерал-полковник П.О. Ротмістров) гвардійських армій, 5-та повітряна армія, 7-й (командир – генерал-лейтенант Ф.Г. Катков) і 8-й (командир – генерал-майор А.М. Хасін) механізовані корпуси.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Кіровоградського району загинуло близько 9000 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Значна кількість радянських воїнів за визволення Кіровоградського району і м. Кіровограда удостоєна високих нагород, зокрема В.І. Акімов, М.І. Глотова, І.І. Зибін, І.А. Машков, І.Г. Шабанов, К.Д. Шатило, Г.І. Пенезко, М.П. Котовець, З.Ш. Шаймарданов, Б.Г. Габдрахманов отримали звання – Героя Радянського Союзу.

Олександрівський район

Територія Олександрівського району була звільнена від німецько-фашистських військ у січні 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 5-ї повітрянодесантної (командир – генерал-майор П.І. Афонін) дивізії, 66-ї гвардійської (командир – генерал-майор С.Ф. Фролов), 375-ї (командир – генерал-майор А.В. Якшин) стрілецьких дивізій 4-ї гвардійської армії (командуючий – генерал-майор О.І. Рижов) та 6-та

(командир – генерал-майор Д.П. Онупрієнко), 13-ї (командир – полковник П.С. Федоров), 14-ї (командир – полковник Ф.Ф. Кототков), 25-ї (командир – генерал-майор Г.А. Криволапов) гвардійських, 34-ї

(командир – генерал-майор Ф.В. Брайлян), 116-ї (командир – генерал-майор В.А. Смирнов), 118-ї (командир – полковник Б.Б. Городовіков), 223-ї (командир – полковник М.А. Суханов) стрілецьких дивізій, 1-ша повітрянодесантна дивізія (командир – полковник Я.С. Міхеєнко) 53-ї армії (командуючий – генерал-майор І.В. Галанін).

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Олександрівського району загинуло 5276 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

В бою за Олександрівку відзначилися частини 5-ї повітрянодесантної і 375-ї стрілецької дивізій 20-го стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту.

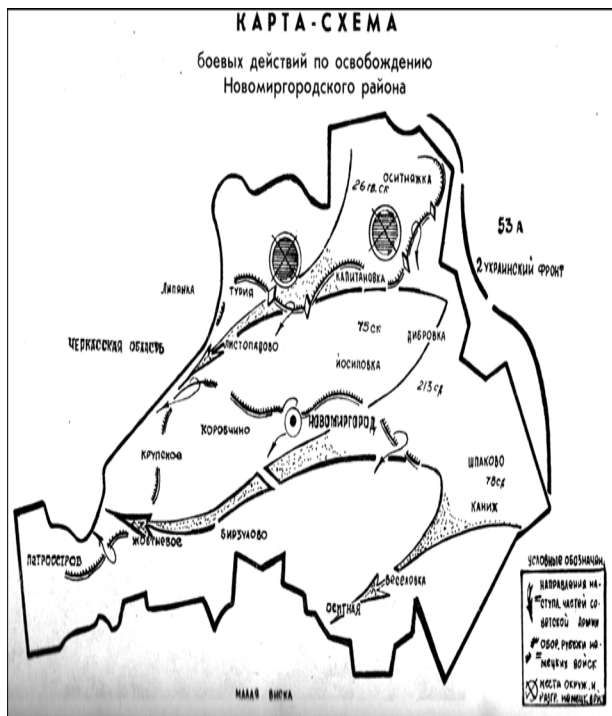
У визволенні Олександрівського району брали участь представники радянського руху Опору. Зокрема с. Єлизаветградка була звільнена частинами 75-го стрілецького корпусу при підтримці саме місцевих партизанів і підпільників.

Новомиргородський район

Одразу після закінчення Корсунь-Шевченківської операції командуючому 2-м Українським фронтом маршалу Івану Степановичу Конєву була направлена директива № 220030 Ставки Верховного Головнокомандування, в якій йшла мова про підготовку нової наступальної операції. Вищезазначена директива була покладена в основу планування Умансько-Ботошанської наступальної операції. Виходячи із поставлених перед фронтом завдань, було запропоновано провести наступальну операцію у два етапи та виокремити головний та допоміжний напрямки майбутнього наступу. Зокрема, головний удар планувалося завдати в напрямку на Умань. Допоміжний удар передбачалося нанести силами 5-ї та 7-ї гвардійських армій лівого

крила 2-го Українського фронту із рубежу Оситняжка (Новомиргородський район) – Новгородка, в загальному напрямку на Первомайськ.

Територія Новомиргородського району була звільнена від німецько-фашистських військ у січні-березні 1944 р.

У звільнені території району брали участь бійці 66-ї (командир – генерал-майор С.Ф. Фролов), 78-ї (командир - генерал-майор М.М. Михайлов) гвардійських, 6-ї (командир – полковник І.Ф. Обушенко) стрілецьких дивізій 26-го гвардійського стрілецького корпусу 53-ї армії (командуючий - генерал-майор І.В. Галанін) та 213-ї (командир – генерал-майор І.Ю. Буслаєв), 214-ї (командир – генерал-майор Г.М. Жуков) 48-го стрілецького корпусу

(командир - генерал-майор З.З. Рогозний) 5-ї гвардійської армії (командуючий - генерал-лейтенант О.С. Жадов).

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Новомиргородського району загинуло близько 6600 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Долинський район

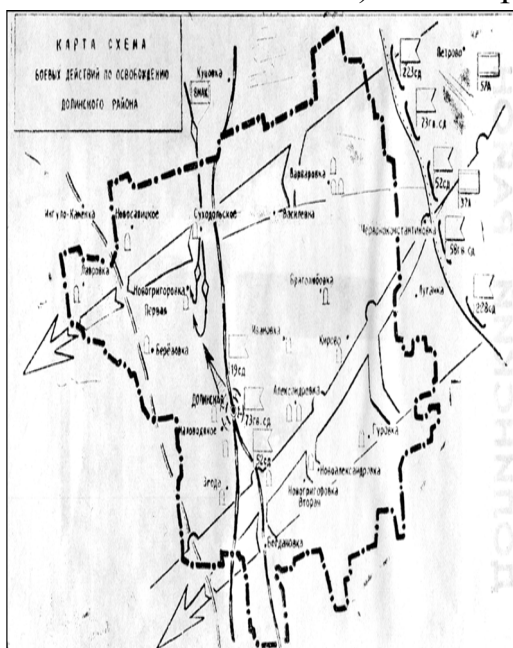
Одночасно із Умансько-Ботошанської наступальною операцією 2-го Українського фронту, війська 3-го Українського фронту провели Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію (6.03.-18.03.1944), рамках якої було звільнено Устинівський, Бобринецький і Долинський райони.

Територія Долинського району була звільнена від німецько-фашистських військ у березні 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 228-ї (командир – полковник П.Г. Куликов), 58-ї (командир – полковник П.І. Касаткін) гвардійських стрілецьких дивізій 37-ї армії (командуючий – генерал-полковник С.С. Бірюзов), а також 52-ї (командир – полковник Л.М. Міляєв), 9-ї (командир – полковник П.М. Гудзь), 223-ї (командир

- полковник М.А. Суханов), 113-ї (командир – полковник П.В. Дмитрієв) стрілецьких дивізій 57-ї армії (командуючий – генерал-лейтенант М.О. Гаген) 3-го Українського фронту.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Долинського району загинуло близько 2400 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

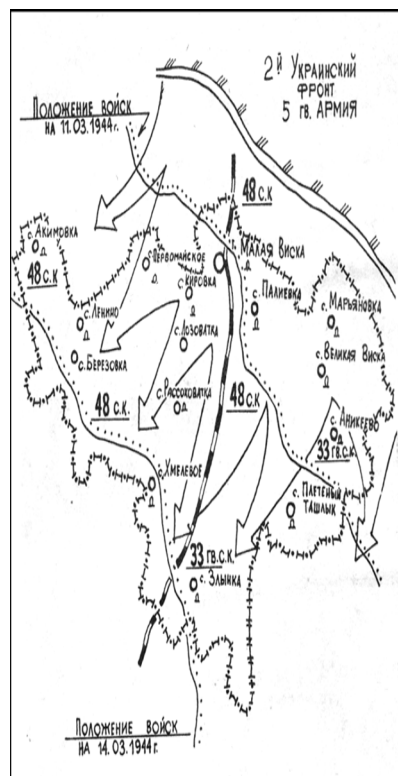
Звільняючи Долинський район, радянські війська захопили досить значну кількість трофеїв, зокрема, 6 танків, 17 самохідних і 33 польові гармати, 346 автомашин, 27 паровозів, 8 залізничних потягів з боєприпасами, 13 складів з боєприпасами і продовольством. Під час визволення Долинської загинуло 52 радянські солдати і офіцери, серед

них гвардії старший лейтенант Темордоков, старшина Майоров, сержанти Тумикін, Мальков, Дрогобицький та інші. Всі вони поховані в братській могилі, над якою встановлено пам'ятник.

Маловисківський район

Територія Маловисківського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 11 по 14 березня 1944 р. в ході Умансько-Ботошанської наступальної операції (5 березня-15 квітня 1944 р.) проведеної військами 2-го Українського фронту.

У звільненні території району брали участь бійці 213-ї (командир – генерал-майор І.Ю. Буслаєв), 214-ї (командир – генерал-майор Г.М. Жуков) стрілецьких дивізій 48-го стрілецького корпусу (командир - генерал-майор З.З. Рогозний) та 299-ї стрілецької дивізії (командир – генерал-майор М.Г. Травніков), 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії (командир – генерал-майор О.М. Сазонов) 33-го гвардійського стрілецького корпусу (ко-

мандир - генерал-лейтенант М.І. Козлов) 5-ї гвардійської армії (командуючий - генерал-лейтенант О.С. Жадов).

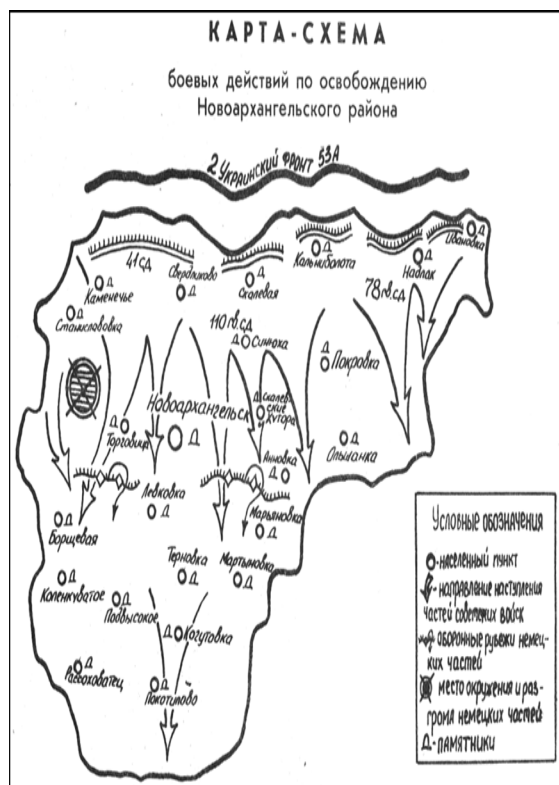
Після того, як у ніч з 14 на 15 березня була звільнена Злинка, тут розташувався штаб 287-го гвардійського стрілецького полку (командир – В.А. Єремін) 95-ї гвардійської стрілецької дивізії, до якого записався добровольцем майбутній герой Радянського Союзу М.І. Ричагін.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Маловисківського району загинуло близько 681 солдат та офіцер Червоної Армії, із них 102 були уродженцями Кіровоградської області.

Новоархангельський район

Територія Новоархангельського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 7-16 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 78-ї (командир - генерал-майор М.М. Михайлов), 110-ї (командир – гвардії полковник Д.П. Соболев) гвардійських, 223-ї (командир – полковник П.М. Татарчевський) стрілецьких дивізій 53-ї армії (командуючий - генерал-майор І.В. Галанін), а також 41-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії (командуючий – генерал армії Г.Ф. Захаров) 2-го Українського фронту (командуючий – маршал І.С. Конєв).

У визволенні Новоархангельського району активну участь брали підпільні організації, групи та партизанський загін ім. Чапаєва (командир – Ю.А. Фрединський). Радянські підпільники і партизани організовували диверсії, під час яких знищували ворожу силу і техніку, руйнували телефонно-телеграфний зв'язок, обстрілювали ворожі обози, чинили економічний саботаж, проводили агітаційно-масову роботу серед місцевого населення. Після

звільнення території Новоархангельського району підпільники й партизани влилися в ряди Червоної Армії.

Значно активізував боротьбу новоархангельських партизан і підпільників рейд партизанського з'єднання М.І. Наумова, що відбувся навесні 1943 року.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Новоархангельського району загинуло близько 4500 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Компаніївський район

Територія Компаніївського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 13-15 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 72-ї гвардійської

(командир – підполковник Г.М. Баталов), 297-ї стрілецьких дивізій 25-го гвардійського стрілецького корпусу та 8-ї повітрянодесантна (командир – гвардії генерал-майор М.А. Богданов), 81-ї стрілецьких (командир – полковник І.П. Хориков) дивізій 24-го гвардійського стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії (командуючий – генерал армії Г.Ф. Захаров).

15 березня 1944 р. жителі Компаніївки з радістю зустрічали

воїнів 81-ї гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії 24-го гвардійського стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, яка визволила населений пункт від німців. У бою особливо відзначилися капітан Ф.Ф.Черепанов, рядові П.І.Вакуленко, В.І. Данилов, І.А. Кузьменко, Н.Ф. Махін, І.М. Палєв, І.В. Проценко, І.Ю. Стеба, М.І. Скрипников. 43 радянські воїни полягли смертю хоробрих, звільняючи Компаніївку. Вшановуючи їхню пам'ять, компаніївці встановили в селищному парку скульптурний пам'ятник.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Компаніївського району загинуло близько 1500 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Устинівський район

Територія Устинівського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 13 по 15 березня 1944 р. в ході Березнегувато-Снігурівської наступальної операції (6.03.-18.03.1944), проведеної військами 3-го Українського фронту (командуючий – генерал Р.Я.Маліновський).

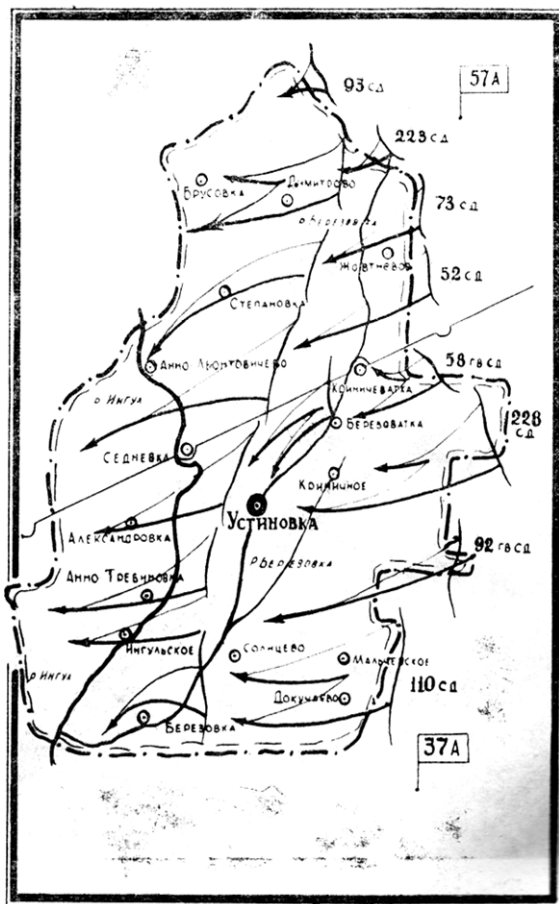
У звільненні території району брали участь бійці 73-ї гвардійської (командир – полковник С.Ф. Петровський), 52-ї (командир – полковник Л.М. Міляєв), 223-ї (командир – полковник

М.Татарчевський) стрілецьких дивізій 64-го стрілецького корпусу та 93-ї стрілецької дивізії (командир – генерал-майор А.Я. Крузе) 68-го стрілецького корпусу 57-ї армії (командуючий – генерал М.О. Гаген), а також 92-ї (командир – генерал-майор А.Я. Панічкін), 228-ї (командир – полковник П.Г. Куликов) гвардійських, 58-ї (командир – полковник П.І. Касаткін) стрілецьких дивізій 57-го стрілецького корпусу 37-ї армії (командуючий – генерал М.М. Шарохін).

13 березня 1944 р. після артилерійського обстрілу почався бій за визволення Устинівки, який тривав дві доби. Понад 100 вбитих німецьких солдатів і офіцерів лишилися на полі бою. Гітлерівці втратили 2 танки, 2 бронемашини, 2 бронетранспортери, 16 авто-

машин. У складі 58-ї стрілецької дивізії, яка звільняла Устинівку, воювали уродженці села А.А. Кажан та І.О. Ліжник.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Устинівського району загинуло близько 260 солдатів та офіцерів Червоної Армії, серед них – Герої Радянського Союзу – Михайло Осипов і Єфим Стерин.

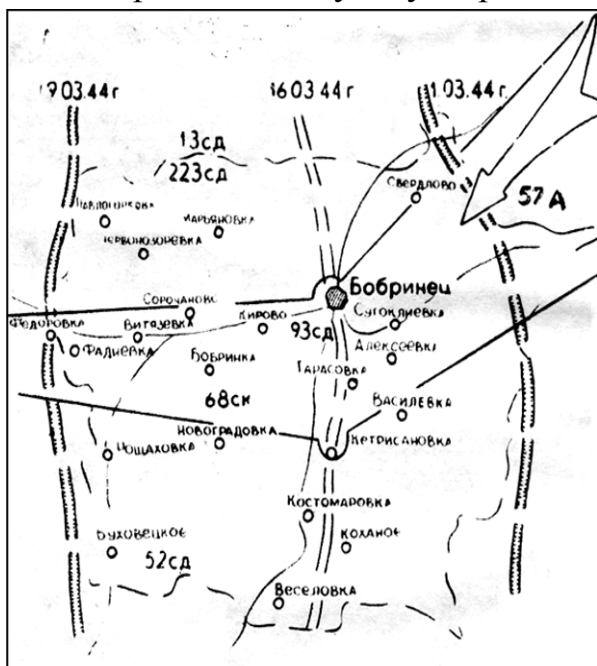

Бобринецький район

Територія Бобринецького району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 16-18 березня 1944 р. у ході Березнегувато-Снігурівської наступальної операції (6.03.-18.03.1944), проведеної військами 3-го Українського фронту (командуючий – генерал Р.Я. Малиновський).

У звільненні території району брали участь бійці 93-ї (командир – генерал-майор А.Я. Крузе), 113-ї (командир – полковник П.В. Дмитрієв) стрілецьких дивізій 68-го стрілецького корпусу (командир – генерал-майор М.М. Шкодунович), а також 52-ї (командир – генерал-майор Л.М. Міляєв), 223-ї (командир – полковник П.М. Татарчевський) стрілецьких дивізій 64-го стрілецького корпусу 57-ї армії (командуючий – генерал М.О. Гаген).

У звільненні території Бобринецького району брали участь радянські підпільники і партизани. У роки Великої Вітчизняної війни на Бобринеччині було утворено п'ять підпільно-диверсійних груп, з-

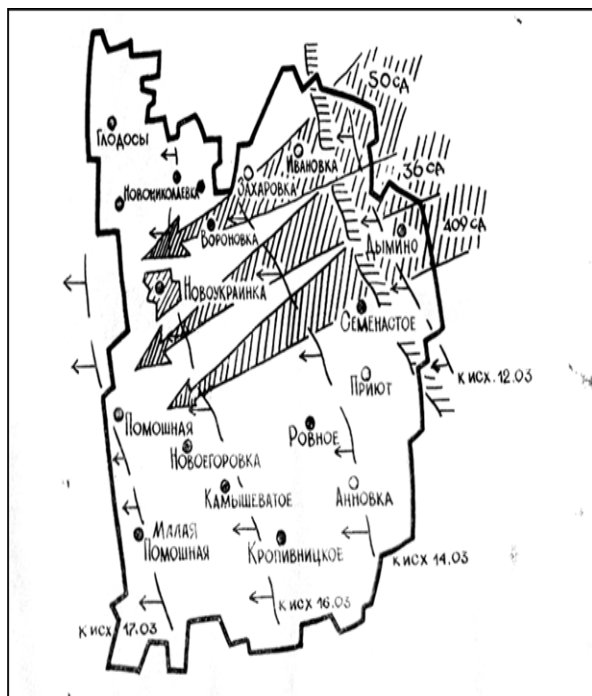
поміж яких молодіжна підпільна група Сергія Рибак, група «Південь», група «Батьківщина». Найбільша група на території краю діяла в районах Витязівської та Братської територіальних громад. Особливим героїзмом відзначилася підпільно-диверсійна група «4+5=1» під керівництвом В. Репешка, яка діяла з 12 вересня 1942 по 13 березня 1943 рр. Підпільники визволили з концтаборів 67 полонених, врятували від фашистської неволі 470 юнаків і дівчат. Не допустили вивіз до

Німеччини 700 голів крупної рогатої худоби, вивела з ладу 21 комбайн.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Бобринецького району загинуло близько 140 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Новоукраїнський район

Територія Новоукраїнського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 12-17 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 36-ї гвардійської (командир – генерал-майор Г.П. Ліленков), 409-ї стрілецьких дивізій 24-го гвардійського стрілецького корпусу та 50-ї стрілецької дивізії (командир – полковник М.О. Рубан) 27-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії (командуючий – генерал-лейтенант М.С. Шумілов), а також 13-ї (командир – полковник О.М. Степанов), 97-ї (командир – полковник Г.О. Буланов) гвардійських стрілецьких дивізій 32-го гвардійського

стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-й механізований корпус 2-го Українського фронту (командуючий – маршал І.С. Конєв).

17 березня 1944 р. радянські війська штурмом оволоділи містом і залізничною станцією Новоукраїнка. Семи частинам і з'єднанням, які особливо відзначилися під час звільнення Новоукраїнського району було присвоєно найменування “Новоукраїнських”, зокрема 7-му механізованому корпусу (командир – генерал-майор танкових військ Ф.Г. Катков), 213-й стрілецькій дивізії (командир – генерал-майор І.Е. Буклаєв), 53-й стрілецькій дивізії (командир – генерал-майор Василевський), 45-му артилерійському полку, 114-му гвардійському винищувальному артилерійському полку, 265-му гвардійському артилерійському полку і 309-му гвардійському мінометному полку.

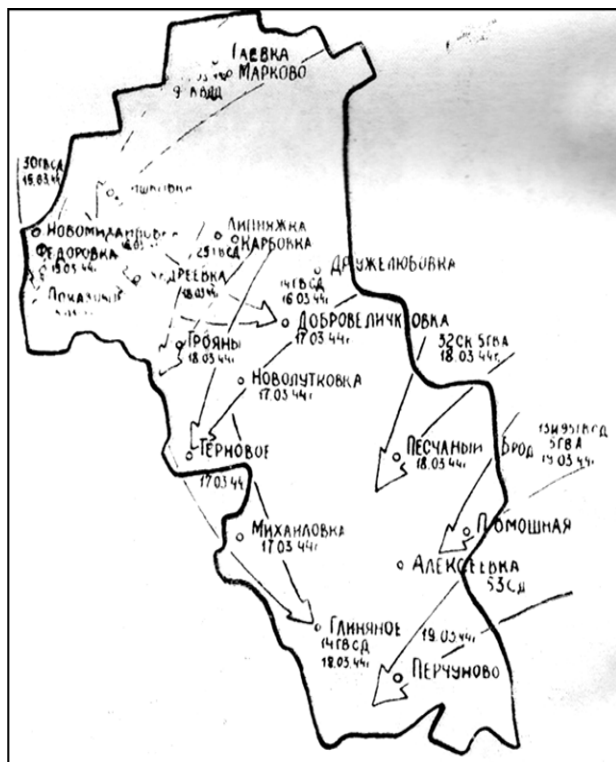
За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Новоукраїнського району загинуло близько 6400 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Добровеличківський район

Територія Добровеличківського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 13-19 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 13-ї (командир -

полковник О.М. Степанов), 14-ї (командир – генерал-майор Ф.Ф. Кототков), 95-ї (командир – полковник А.І. Олейніков) гвардійських стрілецьких дивізій, 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії (командир – генерал-майор О.М. Сазонов) 5-ї гвардійської армії (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), а також 25-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир – полковник Ф.І. Літвінов) 53-ї армії (командуючий – генерал-полковник І.М. Манагаров).

17 березня 1944 р.

частини 14-ї гвардійської стрілецької і 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізій 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту звільнили Добровеличківку від німецько-фашистських військ. Серед визволителів був і місцевий житель, гвардії капітан І.Т. Лозицький. У боях за Добровеличківку загинуло смертю хоробрих 34 радянські солдати і офіцери. 17 березня 1944 р. було звільнено бійцями 13-ї та 95-ї гвардійських стрілецьких дивізій також важливий залізничний вузол – Помічну. На ознаменування здобутої перемоги за оволодіння Помічною в столиці Радянського Союзу – Москві був даний салют радянським військам двадцятьма артилерійськими залпами з 124 гармат.

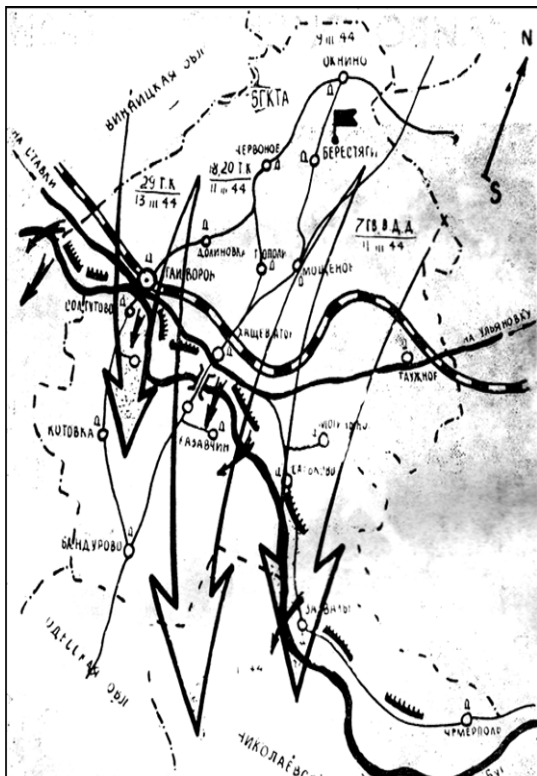
За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Добровеличківського району загинуло близько 1350 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Гайворонський район

Територія Гайворонського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 10-14 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 80-ї гвардійської (командир – генерал-майор О.Є. Яковлєв), 69-ї (командир – генерал-майор І.І. Санковський) стрілецьких дивізій 21-го

гвардійського стрілецького корпусу і 7-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії 20-го гвардійського стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії (командуючий – генерал армії Г.Ф. Захаров), а також 31-ї (командир – полковник В.С. Молчанов), 32-ї (командир – підполковник С.Ф. Янчик) танкових бригад 29-го танкового корпусу та 170-ї танкової бригади (командир – підполковник М.М. Чуніхін) 5-ї гвардійської танкової армії (командуючий – генерал-лейтенант П.О. Ротмістров).

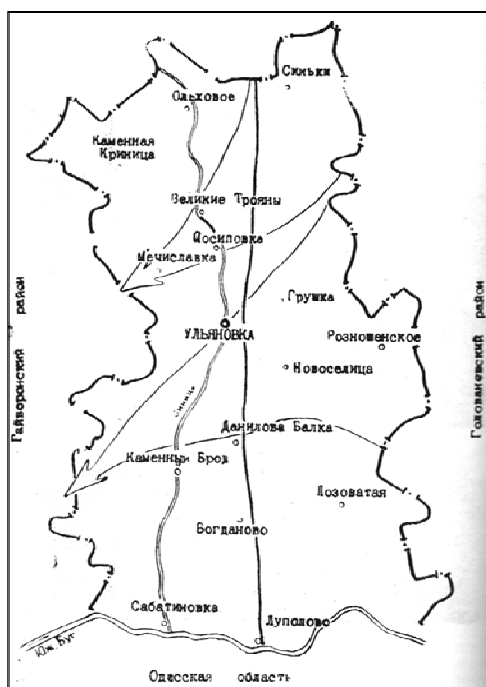
11 березня 1944 р. частини 31-ї танкової бригади разом із бійцями 69-ї стрілецької дивізії звільнили

Гайворон від німецько-фашистських військ. За мужність і відвагу, проявлену в боротьбі проти ворога, понад 6 тис. жителів Гайворона відзначені урядовими нагородами, серед них Ф.С. Костюк, до війни вчитель місцевої школи № 3, – удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Також, за мужність і відвагу, виявлені в боях за Хащувате та під час форсування Південного Бугу, звання Героя Радянського Союзу було присвоєно танкісту В.І. Пономаренку

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Гайворонського району загинуло близько 550 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Ульяновський район

Територія Ульяновського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 12-15 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 4-ї (командуючий – генерал армії Г.Ф. Захаров), 5-ї (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-ї (командуючий – генерал-лейтенант М.С. Шумілов) гвардійських, 53-ї (командуючий – генерал-полковник І.М. Манагаров) армій 2-го Українського фронту (командуючий – маршал І.С. Конєв).

12 березня 1944 р. воїни 69-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир – генерал-майор І.І. Санковський) 4-ї гвардійської армії, 25-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир – полковник Ф.І. Літвінов) 7-ї гвардійської армії та 213-ї стрілецької дивізії (командир – генерал-майор І.Ю. Буслаєв) 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту звільнили Ульяновку від німецько-фашистських військ.

Понад 500 жителів Ульяновки зі зброєю в руках вели боротьбу проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 246 з них полягли смертю хоробрих.

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Ульяновського району загинуло близько 300 солдатів та офіцерів Червоної Армії

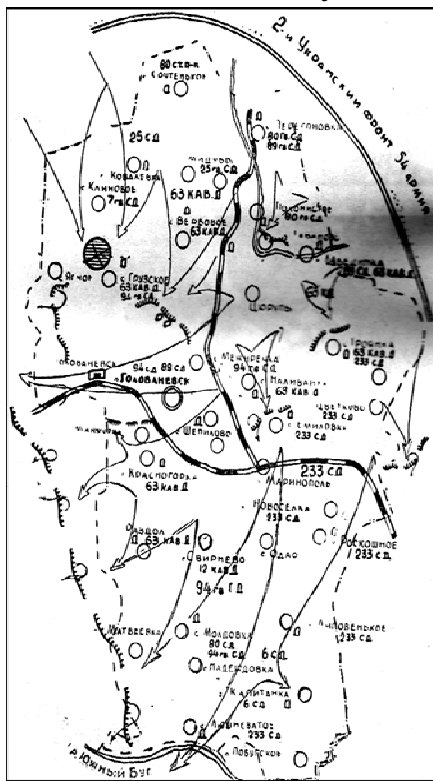
Голованівський район

Територія Голованівського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 11-19 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь бійці 80-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир – генерал-майор О.Є. Яковлев) 4-ї гвардійської армії (командуючий – генерал армії Г.Ф. Захаров), а також 25-ї (командир – полковник Ф.І. Літвінов), 89-ї (командир – генерал-майор М.П.Серюгін), 94-ї (командир – полковник Г.М. Шостацький) гвардійських, 223-ї (командир – полковник П.М. Татарчевський) стрілецьких дивізій 53-ї армії (командуючий – генерал-полковник

І.М. Манагаров) і 63-ї кавалерійської Корсунської дивізії (командир – генерал-майор К.Р. Білошніченко).

Свій вклад у звільнення Голованівщини внесли радянські

підпільники і партизани. У Голованівському районі з травня 1943 р. діяв партизанський загін “Південний” (командир І. Г. Лісняк). До бойових подвигів якого можна віднести: знищення легкової машини з двома німецькими офіцерами та начальника Подгороднянської нафтобази, напад на жандармерію у с. Вербова та інші. У січні 1944 р. загін “Південний” зустрівся у с. Дуківці (нині Цвіткове Голованівського району) із загonom М.М. Стойкова. На початку березня 1944 р. ці два партизанські загони об’єднавшись із загonom “Буревісник”, відбивали натиск німців, які оточили Голочанський ліс. Три доби тривав бій, під час якого партизани знищили багато живої сили і техніки ворога і, прорвавши

кілце, вийшли з оточення 17 березня, з’єднавшись із частинами Червоної Армії.

За даними Книги Пам’яті України в боях за звільнення Голованівського району загинуло близько 2300 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

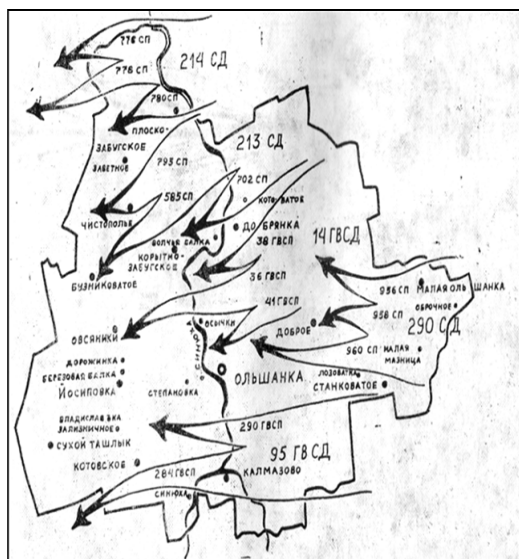
Вільшанський район

Протягом 5-7 березня 1944 р. на уманському напрямі головні сили 2-го Українського фронту значно просунулися вперед, місцями вклинившись в німецьку оборону на 50 км. Користуючись цим, 8 березня о 7 годині 50 хвилин, після артилерійської підготовки у наступ перейшли 5-а і 7-а гвардійські армії, частини яких, звільнивши територію Маловисківського, Новоукраїнського та Добровеличківського районів, на 16-18 березня підійшли до теренів сучасної Вільшанщини.

Територія Вільшанського району була звільнена від німецько-фашистських військ протягом 17-21 березня 1944 р.

У звільненні території району брали участь військові частини 214-ї (командир – генерал-майор Г.М. Жуков), 213-ї (командир –

генерал-майор І.Ю. Буслаєв), 14-ї гвардійських (командир – полковник В.В. Скригалов) стрілецьких дивізій 48-го стрілецького корпусу (командир - генерал-майор З.З. Рогозний) та бійці 299-ї (командир –

генерал-майор М.Г. Травніков), 95-ї гвардійських (командир – генерал-майор А.І. Олейніков) стрілецьких дивізій, відповідно 33-го і 32 гвардійського стрілецьких корпусів 5-ї гвардійської армії (командуючий – генерал-лейтенант О.С. Жадов) 2-го Українського фронту (командуючий – маршал І.С. Конєв).

За даними Книги Пам'яті України в боях за звільнення Вільшанського району загинуло близько 350 солдатів та офіцерів Червоної Армії.

Таким чином, Вільшанський район був звільнений від німецько-фашистських військ протягом 17-21 березня 1944 року. Досить швидкому наступу військ 5-ї гвардійської армії сприяли успішні дії правого крила фронту на уманському напрямку. У зв'язку з тим, що вихід 27-ї, 52-ї, 4-ї, 5-ї гвардійських і 2-ї танкових армій на Південний Буг створював загрозу оточення новоукраїнського угруповання, противник почав поспішно відходити з південного заходу Кіровоградщини.

Звільнивши Вільшанський район, радянські війська залишили територію нинішньої Кіровоградської області і, визволивши м. Первомайськ (нині Миколаївська область), переправилися на західний берег р. Південний Буг.

Вадим КОЛЕЧКІН*

Хроніка найважливіших подій в історії Кіровоградської області

10 січня 1939 р. спільною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП/б/ були створені кілька нових областей у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки. Серед інших була створена Кіровоградська область, до якої увійшли 30 районів, що раніше належали до Миколаївської, Одеської, Київської, Дніпропетровської та Полтавської областей.

1939 р. основу промисловості складали підприємства Кіровограда та Олександрії. Загальний обсяг виробництва складав 421,3 млн карбованців. Довжина залізниць складала 589 км, довжина автошляхів з твердим покриттям – 700 км Довжина ґрунтових дорог – 11 тис. км.

Грудень 1939 р. відбулися перші вибори до Обласної ради депутатів трудящих. Явка виборців склала 99,2%, склад Ради був схвалений майже 100% голосів. На першій сесії Облради був обраний виконавчий комітет з 18 осіб.

1940 р. до складу області належить 30 адміністративних районів, 6 міст, 9 селищ міського типу. Населення області налічувало 1 млн. 176 тис. 906 громадян. В області працювало 1809 колгоспів, 39 радгоспів, 64 МТС, 7 МТМ.

5 серпня 1941 р. на 44 день радянсько-німецької війни Кіровоград був зайнятий німецькими військами. До кінця серпня 1941 р. німецькими військами була окупована вся область.

28 вересня – 3 жовтня 1943 р. розпочалося звільнення території Кіровоградської області від німецько-фашистських окупантів. Частини 37-ї армії, 4-ї і 5-ї гвардійських армій форсували Дніпро і почали визволення Онуфріївського та Новогеоргіївського районів області.

27 жовтня 1943 р. відбулося перше після початку звільнення засідання бюро Кіровоградського обкому КП/б/У. На засіданні були присутні виконуючий обов'язки першого секретаря обкому Ф.С. Го-

---

* **Колечкін Вадим Петрович**, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

ренков (перший секретар обкому КП(б)У Кіровоградської області у довоєнний час), голова виконавчого комітету Обласної ради Ігнатенко І.М., другий секретар обкому Іщенко В.П., начальник обласного відділу НКВС Лазарев, заступник начальника облвідділу НКДБ Міхальчук, редактор «Кіровоградської правди» Шагін, секретар обкому комсомолу Ковальчук. На засіданні були затверджені керівні кадри для щойно визволених Ново-Георгіївського та Онуфріївського районів, а також для Олександрійського району, який ще не був визволений.

25 січня 1944 року Кіровоградським обласним комітетом КП(б)У прийнято постанову «Про підготовку механізаторських кадрів по 17 МТС області». З цієї постанови фактично розпочалася відбудова зруйнованого окупаційним режимом народного господарства області.

10-15 березня 1944 р. Військами II-го та III-го Українських фронтів території районних центрів: Велика Виска, Златопіль, Новомиргород, Устинівка, Гайворон, Бобринець. Тишківка та ін. – очищено від окупантів. Завершилося звільнення території новоствореної Кіровоградської області від німецько-фашистських загарбників. 400 воїнів Радянської армії, які брали участь у боях за визволення Кіровоградської області, удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

25 травня 1944 року Кіровоградська обласна рада депутатів трудящих прийняла рішення «Про мобілізацію робочої сили на завод «Червона зірка», що поклала початок відновленню промисловості області. Наприкінці 1944 року відновлено роботу на 235 підприємствах, 166 промислових артілях (серед яких значилися кіровоградські заводи «Червона зірка», «Профінтерн», «Ремонтно-механічний завод ім. Таратути», дві буро-вугільні шахти, завод гірського воску в м. Олександрія; Хирівський лісозавод в Знам'янському районі).

19 лютого 1945 р. було скликано перше після визволення області засідання IV сесії Кіровоградської Обласної ради депутатів трудящих. Із довоєнного складу Ради (71 депутат) були запрошені 25. На засідання явилися 20, решта були відсутні з різних причин. Засідання було повністю присвячене виконанню Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. – «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, одиноким і багатодітним матерям, покращення охорони материнства і дитинства». Також на засіданні були затверджені рішення, ухвалені Виконкомом Обласної ради з часу від III до IV сесії ради.

29 грудня 1947 р. розпочала роботу перша сесія Кіровоградської Обласної Ради депутатів трудящих другого скликання. До складу Обласної Ради було обрано 71 депутата. Сесію відкрив найстаріший депутат Ради, заслужений лікар Української РСР Олександр Миколайович Модестов. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосувало 99,61%. В міській раді за блок комуністів і безпартійних голосувало 98,53%, в районні Ради – 99,39%, в сільські – 99,15%, в селищні – 99%. Всі вибрані депутати - кандидати блоку комуністів і безпартійних.

7 січня 1954 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про створення у складі Української РСР Черкаської області» Златопільський та Кам'янський райони Кіровоградської області відійшли до складу новоствореної Черкаської області.

17 лютого 1954 р. Згідно з Указом Верховної Ради СРСР до складу Кіровоградської області увійшли Гайворонський, Голованівський, Вільшанський та Ульяновський (до 1949 р. Грушківський) райони Одеської області, а Указом Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1954 р. Чигиринський район Кіровоградської області відійшов до складу Черкаської області.

26 березня 1957 р. населені пункти Голованівськ, Добровеличківка, Єлисаветградківка, Олександрівка, а 3 червня Новоархангельськ та Нова Прага віднесені до категорії селищ міського типу.

14 травня 1957 р. смт. Долинська, смт. Помічна, смт. Мала Виска віднесені до категорії міст районного підпорядкування.

14 листопада 1958 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР Кіровоградську область за значні заслуги у збільшенні виробництва зерна та сільськогосподарської продукції нагороджено орденом Леніна. Того року Кіровоградщина здала державі 46,3 млн пудів хліба. За статистичними даними в 1950 році кількість зданого державі зерна становила 7140 тис. пудів.

1959 рік. Введено в експлуатацію найбільше в Україні Кременчуцьке водосховище, площа якого становить 2252 кв.км. Це основне джерело надходження води для потреб населення та народного господарства. Найбільші глибини даного штучного моря сягають 28 м (більше, ніж в Азовському морі). При заповненні водосховища було затоплено 212 населених пунктів, у тому числі міста Крилів, Новогеоргіївськ, села: Вітрівка, Воронівка, Калабарок, Клочкове, Квашине, Самусіївка, Скубівка, Новолипове, Подорожнє, Мала Андрусівка, Чаплине, Шумейки, Пенківка, Макариха. Наступного року запрацювали всі 12 гідроагрегатів електростанції.

30 грудня 1962 р. На підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про укрупнення сільських районів Кіровоградської області» змінено адміністративний поділ області: ліквідовано Гайворонський, Голованівський, Компаніївський, Знам'янський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Вільшанський, Онуфріївський, Устинівський та Хмелівський райони, територія і населені пункти яких увійшли до інших 12, тепер «укрупнених» районів: Бобринецький, Добровеличківський, Долинський, Кіровоградський, Кремгесівський, Маловисківський, Новоархангельський, Новоукраїнський, Олександрійський, Олександрівський, Петрівський, Ульяновський.

4 січня 1965 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм Указом постановила внести зміни в адміністративне районування і затвердила 394 райони республіки, у тому числі по Кіровоградській області: Бобринецький, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Кремгесівський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Петрівський, Ульяновський. Міста Гайворон та Новомиргород були віднесені до категорії міст районного підпорядкування.

8 грудня 1966 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм Указом утворила в Українській РСР 81 новий район. У тому числі по Кіровоградській області: Вільшанський район (центр – с. Вільшанка) в складі Вільшанської, Добрянської та Станкуватської сільрад Добровеличківського району; Березовобалківської, Йосипівської, Коритно-Забузької, Котовської, Плоско-Забузької, Сухоташлицької та Чистопільської сільрад Голованівського району. Утворено також Онуфріївський (центр – с. Онуфріївка) і Устинівський (центр – с. Устинівка) райони.

9 червня 1967 р. на базі філії Харківського політехнічного інституту було створено Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування.

1968 р. Відкриття відомим геологом, уродженцем Архангельської області, Героєм Соціалістичної Праці Смоліним Миколою Васильовичем родовища урану на території Кіровоградської області. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20.04.1971р. головного геолога партії Кіровської експедиції Смоліна М.В. нагороджено орденом Леніна.

16 квітня 1969 р. вперше вийшла в ефір передача Кіровоградського обласного телебачення.

1970 р. Пройшов тиждень української літератури на кіровоградщині. Гостями були понад 70 відомих українських письменників, які провели творчі зустрічі з читачами у всіх містах та районних центрах, а також багатьох селах області.

29.09.1971 р. На Хуторі Надія відбулося перше свято театального мистецтва, яке переросло у Всеукраїнський фестиваль театального мистецтва «вересневі самоцвіти».

1971 р. були отримані найвищі урожаї зернових в Україні та СРСР. У колгоспі ім. Н.К.Крупської Гайворонського району пшениця сорту «Кавказ» дала по 94,6 центнерів з гектару. У колгоспі «Заря комунізму» Новоархангельського району - 50 ц з га. Ульяновський район області зайняв перше місце по Україні серед господарств лісостепової зони з вирощування зернових культур. На площі 27,8 тис. га було отримано по 39,9 ц з га зернових, 43,3 ц з га озимої пшениці. Новоукраїнський район став кращим серед господарств степової зони України, зібравши 34 ц з га зернових і 39,4 га озимої пшениці. Районам присуджено перехідні Червоні прапори ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР та призначено грошові премії.

10.08.1976 р. на облік новозбудованих населених пунктів Маловисківського району занесено селище рудоуправління № 3 Східного гірничо-збагачувального комбінату Смолине, в якому проживає понад 4 тис. населення, побудовано 90 комунальних житлових будинків, розвивається інфраструктура. (Дані за 1976р.). Вказаний населений пункт має категорію «селище міського типу».

1978 р. Створення на базі школи вищої льотної підготовки та льотно-штурманського училища (в період 1950-1960 років училище готувало військових льотчиків і мало назви – Кіровоградське військово-авіаційне училище льотчиків далекої авіації, Вище авіаційне училище льотчиків ВПС) єдиного в Україні і на весь Радянський Союз учбового закладу: Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації. Нині це – Державна льотна академія.

Валовий збір зерна в області досяг 3 млн 111 тис. тон, урожайність зернових 35,7 ц/га. Державі здано 1 млн 410 тис. тон зерна. ЦК КПУ та Рада Міністрів УРСР визнали область переможцем по степовій зоні України і нагородили перехідним Червоним прапором і грошовою премією.

1982 р. На рівні ЮНЕСКО відзначено 100-річчя «Театру корифеїв».

03.12.1984 р. Створено обласну організацію Спілки письменників України.

1985 р. кількість працюючих у господарському комплексі області склала 445,2 тис. осіб, що перевищувало рівень 1940 р. у 3 рази, а рівень 1960 р. у 1,8 рази. Кількість працюючих з вищою і середньою спеціальною освітою склала 137,3 тис.

1988 р. в Кіровограді вперше пройшло всеукраїнське Свято рідної мови.

13.12.1989 р. Створено обласну організацію Всеукраїнської (нині – Національної) спілки краєзнавців України.

1989 р. створена Кіровоградська координаційна рада Народного руху за перебудову

1990 р. Найбільший збір зерна в області за роки її існування – 3 млн. 210 тис. 300 тон. Кіровоградщина виробила 2538 кг зерна на душу населення, зайнявши перше місце по УРСР, 128,3 кг м'яса на душу населення – друге місце по УРСР. Урожайність зернових склала 39,1 ц за га (третє місце), урожайність озимих сігнула 43,8 ц з га.

За ініціативою хореографа і педагога А.Є. Короткова, художнього керівника народного хореографічного ансамблю «Пролісок», у Кіровограді створено обласну школу мистецтв. У **1996 р.** на її базі був утворений обласний Загальноосвітній навчально-виховний комплекс гуманітарно-естетичного профілю (гімназія-інтернат-школа мистецтв) для обдарованих дітей Кіровоградської області.

27 вересня 1991 року було скликано народних депутатів на сьому сесію Кіровоградської обласної ради – першу сесію демократичного скликання. На сьому сесію обласної ради двадцять першого скликання прибув 101 народний депутат із 120. Окрім депутатів обласної ради, на сесію було запрошено народних депутатів України, СРСР, керівників відділів, управлінь, комітетів облвиконкому, обласних організацій і установ, голів районних та міських рад, перших заступників голів райвиконкомів і міськвиконкомів, які не були депутатами обласної ради. У роботі сесії також взяв участь завідуючий відділом радянського будівництва Секретаріату Верховної Ради України Волонець В.І.

10 липня 1993 р. була ухвалена постанова уряду України про утворення на базі Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації Державної льотної академії (нині Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету).

4 квітня 1997 р. уряд України ухвалив постанову про створення на базі Кіровоградського педагогічного інституту Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.К.Винниченка.

14 грудня 1998 р. Кабінет міністрів України надав Кіровоградському інституту сільськогосподарського машинобудування статус Кіровоградського національного технічного університету.

2003 р. Кіровоградський м'ясокомбінат «Ятрань» був визначений переможцем конкурсу «Українське – найсмачніше» на Національній виставці-ярмарку «Регіони України пропонують».

2012 рік. Відкриття відреставрованого приміщення Кіровоградського музично-драматичного театру ім. Карпенка-Карого. Театр, який налічує 130-літню історію, обладнаний італійською технікою останнього покоління.

Анотація

Випуск I видання «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України» присвячений знаменній події – 75-річчю заснування Кіровоградської області. До святкування цієї дати провідні науковці та краєзнавці Кіровоградщини підготували низку статей, присвячених різним аспектам історії області. У статтях висвітлюються як загальні проблеми, так і окремі сторінки непростого долі нашого краю.

Збірник складається з 5 частин: «Спадщина», Documentum, Memoria, Expeditio, Chronika.

Матеріалам збірника передуює стаття директора Державного архіву Кіровоградської області Бабенка О.О., яка присвячена 75-річчю створення Кіровоградської області у 1939 р., передісторії цієї події та причинам організації нової адміністративної одиниці у складі УРСР.

У першому розділі розміщені матеріали, що стосуються збереження історичної пам'яті у фондах Державного архіву Кіровоградської області. Провідні співробітники архіву дали короткий нарис стану фондів ДАКО та деякі напрямки дослідження документів, що зберігаються тут.

У другій частині розміщені документи з колекції кіровоградського обласного архіву, що яскраво ілюструють головні події історії Кіровоградщини від самого заснування області до періоду незалежності України.

У третьому розділі вміщені короткі відомості про видатних кіровоградців, Героїв Радянського Союзу, які залишили свій слід не тільки в історії області і Української РСР, але й в історії Другої світової війни.

У четвертій частині збірника змальовані окремі деталі вивчення історії області місцевими краєзнавцями. Тут вміщені загальні статті, присвячені історії області та її районів. Це роботи з історії створення Кіровоградської області як адміністративної одиниці, а також дослідження з історії Знам'янки та Малої Виски, Новоукраїнки, дослідження окремих епізодів історії області. Історія нашої області сповнена цікавими історичними фактами, що розкривають особливості економічного та державного будівництва, людських долі Єлисаветградщини-Кіровоградщини. Статті не пов'язані спільною лінією, а являє собою калейдоскоп подій, що відносяться до різних етапів історії краю.

П'ятий розділ складається з двох частин. Перша частина знайомить з історією визволення Кіровоградщини від німецько-фашистських окупантів, 70-річчя якого відзначалося у січні 2014 р. У другій частині міститься короткий огляд знаменних дат з історії області – вибірку найцікавіших подій, що складають найбільш видатні віхи історії області з моменту її створення до наших днів.

Збірник розрахований на всіх, хто цікавиться історією м. Кіровограда та Кіровоградської області, а також професійних дослідників вітчизняної історії та культури.

Аннотация

Выпуск I издания «Меж Бугом и Днепром. Научно-краеведческий вестник Центральной Украины» посвящен знаменательному событию - 75-летию образования Кировоградской области. К этой дате ведущие краеведы Кировоградской области подготовили ряд статей, посвященных различным аспектам истории области. В статьях поднимаются как общие проблемы, так и отдельные страницы непростой судьбы нашего края.

Сборник состоит из 5 частей: «Наследие», Documentum, Memoria, Expositio, Chronika.

Сборник открывается вступительной статьей директора Государственного архива Кировоградской области Бабенко О.А., посвященной 75-летию создания Кировоградской области в 1939 г., предыстории этого события и причинам организации новой административной единицы в составе УССР.

В первом разделе помещены общие статьи, касающиеся сохранения исторической памяти в фондах Государственного архива Кировоградской области. Ведущие сотрудники архива кратко описали состояние фондов ГАКО и некоторые направления исследования хранящихся тут документов.

Во втором разделе размещены документы из коллекции кировоградского областного архива, ярко иллюстрирующие главные события истории Кировоградщины от момента основания области до периода независимости Украины.

В третьем разделе размещены краткие сведения о выдающихся кировоградцах, Героях Советского Союза, оставивших свой след не только в истории области и Украинской ССР, но и в истории Второй мировой войны.

В четвертой части сборника описаны отдельные детали изучения истории области местными краеведами, а также помещены статьи, посвященные истории области и её районов. Это работы по истории создания Кировоградской области, а также исследования по истории районных центров Знаменки и Малой Виски, Новоукраинки, исследования отдельных эпизодов истории области. История нашей области полна интересных исторических фактов, раскрывающих особенности экономического и государственного строительства, людских судеб Елисаветградщины-Кировоградщины. Статьи не связаны общей линией, представляя собой калейдоскоп событий, относящихся к различным периодам истории края.

Пятый раздел состоит из двух частей. Первая часть знакомит с историей освобождения Кировоградщины от немецко-фашистских оккупантов, 70-летие которого отмечалось в январе 2014 г. Вторая часть раздела содержит краткий обзор знаменательных дат истории области – подборку наиболее интересных событий, составляющих значимые вехи истории области с момента её основания и до наших дней.

Сборник рассчитан на всех, кто интересуется историей г.Кировограда и Кировоградской области, а также профессиональных исследователей отечественной истории и культуры.

Summary

The second edition of “Between the Bug and the Dnieper. A Scientific and Local Studies Journal of Central Ukraine” is dedicated to a prominent event – 75 years since the organization of the Kirovograd region. Leading local studies experts of the region have submitted articles on many aspects of the history of the region. They deal with some general problems as well as with separate pages of uneasy history of our land.

The edition consists of 5 parts: “Heritage”, Documentum, Memoria, Expeditio, Chronika.

The Journal opens with the editorial by O. Babenko, Director of the State Archive of Kirovograd Region. This article is dedicated to the 75-th anniversary of organization of Kirovograd region in 1939, prehistory of the event and the reasons for creating a new administrative unit in the structure of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

The first chapter contains general articles, concerning preservation of historic memory in the funds of the State Archive of Kirovograd Region. Leading archive personnel have given a short description of the condition of the archive funds and pointed out certain directions of research of the documents kept.

The second chapter contains documents from the collection of the State Archive of Kirovograd Region, which vividly describe some basic events of the history of the Kirovograd region from the moment of its creation to the period of the independence of Ukraine.

The third chapter contains brief information about prominent inhabitants of the region, Heroes of the Soviet Union, who left their trace not only in the history of the region and the Ukrainian SSR, but in the history of WWII as well.

The fourth chapter publishes certain details of researching the history of the region by the local studies enthusiasts, as well as articles on the history of the region and its districts. They are concerned with the history of the creation of the Kirovograd region, the history of district centres of Znamenka, Mala Viska and Novoukrainka, certain episodes of the history of the region. The history of our region is full of interesting facts, which disclose peculiarities of economic and state building, some private destinies of people of Elisabeth-Kirovograd region. The articles are not joined together by a common line, rather they represent a kaleidoscope of events, pertaining to different periods in the history of the region.

The 5-th chapter consists of two parts. The first introduces the reader to the history of the liberation of the region from the fascist German invaders, the 70-th anniversary of which has been observed in January, 2014. The second part contains a short review of the most interesting events, presenting important points of the history of the region since its creation till nowadays.

The Journal is intended for all those interested in the history of Kirovograd and the region, as well as for professional researchers of national history and culture.

Випуск I видання «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України» присвячений знаменній події – 75-річчю заснування Кіровоградської області. До святкування цієї дати провідні науковці та краєзнавці Кіровоградщини підготували низку статей, присвячених різним аспектам історії області. У статтях висвітлюються як загальні проблеми, так і окремі сторінки непростой долі нашого краю.

Збірник складається з 5 частин: «Спадщина», Documentum, Memoria, Expeditio, Chronika.

Выпуск I издания «Меж Бугом и Днепром. Научно-краеведческий вестник Центральной Украины» посвящен знаменательному событию - 75-летию образования Кировоградской области. К этой дате ведущие краеведы Кировоградской области подготовили ряд статей, посвященных различным аспектам истории области. В статьях поднимаются как общие проблемы, так и отдельные страницы непростой судьбы нашего края.

Сборник состоит из 5 частей: «Наследие», Documentum, Memoria, Expeditio, Chronika.

The second edition of “Between the Bug and the Dnieper. A Scientific and Local Studies Journal of Central Ukraine” is dedicated to a prominent event – 75 years since the organization of the Kirovograd region. Leading local studies experts of the region have submitted articles on many aspects of the history of the region. They deal with some general problems as well as with separate pages of uneasy history of our land.

The edition consists of 5 parts: “Heritage”, Documentum, Memoria, Expeditio, Chronika.

Наукове видання

Між Бугом і Дніпром

Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України

Випуск I

Редактор: *В.Гребньова*
Верстка та дизайн: *В.Білоус*
Коректор: *Я.Пархета*

Зверстано та віддруковано
в ТОВ «Центрально-Українське видавництво»
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Тел.: (0522)24-48-51, 24-25-96.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції від 15.12.2011 р., серія ДК №4234.

Підписано до друку 22.12.2014 р.

Формат $60 \times 84 \frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 16,74.

Наклад 100 примірників. Замовлення 333